

1184 PBP 523

VOJENSKÁ HISTÓRIA

ČASOPIS
PRE VOJENSKÚ HISTÓRIU,
MÚZEJNÍCTVO
A ARCHÍVNICTVO

ROČNÍK 1

2/1997

VOJENSKÁ HISTÓRIA

Časopis
pre vojenskú históriu,
múzejníctvo
a archívniectvo

VYDÁVA MINISTERSTVO OBRANY SR VO VOJENSKEJ
INFORMAČNEJ A TLAČOVEJ AGENTÚRE V SPOLUPRÁCI
S VOJENSKÝM HISTORICKÝM ÚSTAVOM

ŠTÚDIE

K NIEKTORÝM PROBLÉMOM POSTAVENIA SLOVÁKOV
V ČS. ARMÁDE (1918–1939)

VÁCLAV ŠTEFANSKÝ

ŠTEFANSKÝ, V.: About Some Problems in Conditions of the Slovaks in the Czechoslovak Army (1918–1939). *Vojenská história*, 1, 2, 1997, pp 3 – 17, Bratislava.

In the study are described military-political issues of the Czechoslovak relations between 1918 - 1939. Author gives the analyses based on the new archival research, of the Slovak soldiers and officers in the Czechoslovak Army in is period. He points at the reasons of conflict situations between the Czechs an Slovaks and also shows how these conflicts were treated by the highest bodies of the Ministry of Defence.

On the basis of primary matherials the author came to the conclusion that the fact that the Slovak soldiers and officers were permanently suspected of separatism resulted in distrust of them and this preasure finally resulted in their unequal positions in the Czechoslovak Army.

Military History. Slovakia. The Slovaks in the Czechoslovak Army 1918–1939.

Nepomerné zastúpenie Slovákov vo formujúcom sa dôstojníckom zbore čs. armády bolo objektívne dané predchádzajúcim vývojom Slovenska. Jeho dôsledkom bolo, že Slováci vstupovali do spoločného štátu s neporovnateľne menším počtom aktívnych dôstojníkov. Pri dostatku politickej vôle z českej strany bolo možné toto zastúpenie prekonať pomerne rýchlo – v priebehu niekoľkých rokov. Vývoj sa však postupne zauzľoval a na česko-slovenské vzťahy začínal zhubne pôsobiť čechoslovakizmus so svojím centralizmom, ktorý českí politici považovali za najlepší nástroj na upevnenie novej štátnosti.

Už v januári 1919 bolo slovenské velenie 1. pluku Slovenskej Slobody bezdôvodne pozbavené funkcií. Ich miesta postupne zaujali českí dôstojníci.¹⁾ Čisto slovenský a navyše dobrovoľnícky pluk so slovenským velením teda už nebol žiaduci. V polovici roka ďalšiu nevôľu na slovenskej strane vyvolala hromadná redislokácia slovenských náhradných práporov do Čiech a na Moravu. Išlo o 12 náhradných práporov, peších a streleckých plukov, 11 náhradných batérií, 1 batériu vrhačov mín, 1 náhradnú eskadrónu husársku, 1 jazdeckú a 1 rotu horských strelcov.²⁾ Toto rozhodnutie obojstranne spôsobilo nemálo problémov a podieľalo sa na vytváraní protičeských nálad medzi slovenskými vojakmi i na poklese disciplíny.

V Čechách a čiastočne aj na Slovensku bolo v tomto období potrebné zápasit s pacifizmom, ako dôsledkom otrasných skúseností z prvej svetovej vojny, ktorý negatívne poznamenával disciplínu v armáde. V slovenských jednotkách však na stav disciplíny pôsobili aj mno-

¹⁾ Bližšie pozri: ČAPLOVIČ, M.: Prvý pluk slovenskej slobody (november 1918 – marec 1919). In: *Historický časopis*, 43/4, 1995.

²⁾ Vojenský historický archív (ďalej VHA) Trnava, f. ZVV Bratislava, kar. 9, Dislokácia slovenských náhradných práporov k 29. júlu 1919: Náhradný prápor peších plukov (ďalej p. pl.): č. 12 – Liberec, č. 25 – Liberec, č. 26 – Pochořelice, č. 34 – Jihlava, č. 67 – Kopisty u Mostu, č. 71 – Jindř. Hradec, č. 72 – Stará Boleslav. Náhradný prápor strel. pl. č. 1 – Třebíč, č. 3 – Turnov, č. 4 – Čáslav, č. 5 – Cheb. Náhradná rota prápor horských strelcov č. 15 – Stará Boleslav. Náhradné eskadróny — 12. husárska – Mor. Budějovice, 5. jazdecká – Třešť. Náhradné batérie — 15., 115., 117. – Val. Meziříčí, 2. kanón. – Josefov, 27. kanón. – Telč, 15. bomb. – Val. Meziříčí, 27. bomb. – Chudčice u Bílých, 10. ťaž. – Vys. Mýto, 2. horsk. – Falknov u Chebu, 2. horsk. odd. protiletadlového delostrelectva – Val. Meziříčí, vrhačov mín – Josefov.

hé špecifické faktory, ktoré s pacifizmom nemali nič spoločné a podľa MNO spočívali nielen v nedostatku dôstojníkov, energických a skúsených poddôstojníkov, ale aj v nízkom stupni národného uvedomenia. Slovenské mužstvo bolo podľa neho „zvyknuté len na hrubé zaobchádzanie maďarských dôstojníkov, v dôsledku prevratu... úplne nedisciplinované, zdivočené, nashiaknuté boľševickými ideami a ešte k tomu zaujaté voči Čechom.“³⁾

Organizačné oddelenie MNO navrhovalo na zlepšenie existujúceho stavu ku každému slovenskému náhradnému práporu prideliť aspoň jednu čs. domobraneckú rotu z Talianska. Tá mala tvoriť základ, do ktorého by sa zaradilo slovenské mužstvo. Každá jednotka by teda pozostávala asi z jednej štvrtiny domobrancov a troch štvrtín Slovákov. Tzv. podvratné separatistické živly v slovenských jednotkách mali byť pridelené spoľahlivým českým alebo moravským útvarami.⁴⁾

Operačné oddelenie MNO 14. júna 1919 vyslovilo s návrhom súhlas. Malo však jednu „veľkú obavu“. A to keď ku každému slovenskému náhradnému práporu bude pridelená jedna domobranecká rota, hrozí nebezpečenstvo, že slovenské mužstvo bude požadovať „ihneď rovnaké práva a rovnaké zaobchádzanie ako s mužstvom tejto roty. Podľa doteraz získaných skúseností, neprospievalo by to výcviku a disciplinovanosti slovenského mužstva.“⁵⁾ Toto dôverné konštatovanie je prinajmenšom zarážajúce, a to z toho dôvodu, že bolo vyslovené na najvyšších miestach rezortu obrany necelý rok od vzniku spoločného štátu.

Dňa 25. júna 1919 sa „vzbúril“ náhradný prápor v Chebe. Skutková podstata podľa oficiálnych miest spočívala v tom, že slovenskí vojaci idúc mestom, spievali po maďarsky. Ďalšie zisťovanie ukázalo, že to nebola pravda.⁶⁾ Následne. Generálny inšpektor československých vojsk žiadal (26. 6.) Prezídium MNO, aby už konečne pridelilo slovenským jednotkám dôstojníkov Čechov a aby slovenskí poslanci tieto jednotky občas navštívili.⁷⁾ MNO situáciu riešilo veľmi promptne. V stanovisku, ktoré podpísal minister Kľofáč, sa uvádzalo, že napriek nedostatku dôstojníkov „pridelilo MNO dňom 30. júna 1919 všetkým náhradným práporom zo Slovenska 257 väčšinou mladších dôstojníkov zo stavu náhradných telies českých. MNO očakáva, že v dôsledku tejto výpomoci sa služobné pomery v slovenských náhradných telesách v dohľadnej dobe zásadne zlepšia.“⁸⁾

V zlepšenie situácie v slovenských jednotkách verili aj na generálnom inšpektoráte. V jeho spise z 19. júla 1919 sa o slovenských vojskách konštatovalo, že sú to ľudia jednoduchí, ktorí „sa dajú celkom ľahko ovládnuť, ľahšie ako elementy české... Slováci sú prístupní, rozumným vývodom... niet obáv, že by slovenské časti neboli dobré.“⁹⁾

Dňa 29. júla 1919 sa MNO rozhodlo dislokovať české náhradné prápory na Slovensko. Slováci v Čechách a na Morave a Česi na Slovensku, to bola politika MNO, od ktorej sa očakávalo, že pomôže vytvoriť podmienky, aby sa „obidva bratské kmene jedného národa čo najviac zblížili a splynuli do jedného.“¹⁰⁾

Vyzerá to tak, ako by „vtelenie“ Slovenska, lebo čechoslovakizmu v tomto prípade o nič iné nežlo, bolo potrebné na urýchlené utvorenie československého národa, čo napokon zakotvila aj ústava z februára 1920.

³⁾ Vojenský historický archiv (ďalej VHA), Praha, f. MNO Presidium, taj. 38/10, kar. 84.

⁴⁾ Tamže.

⁵⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, taj. 8782, kar. 174.

⁶⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 66.

⁷⁾ Tamže.

⁸⁾ VHA, Trnava, f. Zemské vojenské veliteľstvo (ďalej ZVV) Bratislava, kar. 9.

⁹⁾ VHA, Praha, f. Vojenská kancelária prezidenta (ďalej VKPR) 1919, Zprav., čj. 159.

¹⁰⁾ VHA, Trnava, f. ZVV, Bratislava, kar. 9.

Zložité a nie dobré česko-slovenské vzťahy sa vytvárali aj na území Slovenska. Dokonca minister národnej obrany Václav Kľofáč musel 30. augusta 1919 konštatovať, že správanie niektorých českých dôstojníkov na Slovensku v styku s obyvateľstvom zavdáva príčiny k mnohým vážnym sťažnostiam, „nerespektujú náboženské cítěnie slovenského obyvateľstva a vyslovujú sa i konajú spôsobom, ktorý city občianstva uráža.“¹¹⁾ Ďalej minister upozorňoval, že ak dôstojníci nebudú vychádzať v ústrety „duši Slovákov“ a nebudú dbať na ich náboženské city, zákonite vytvárajú rozpor medzi „obidvoma vetvami národnými, poškozujú vážnu zjednocovaciu prácu vlády a vzbudzujú odpor občianstva k armáde.“¹²⁾ Nemenej dôležitá bola v citovanom dokumente aj myšlienka, že takéto správanie napomáha nekalé počínanie určitých živlov, ktoré sa usilujú nedôveru Slovákov k republike zvyšovať. V závere dokumentu minister ukladal vojenským veliteľstvám na Slovensku, aby sústavne sledovali správanie dôstojníkov v uvedených smeroch a aby bezohľadne trestali každý priestupok. Ani v tomto prípade nemožno ministerstvu, respektíve Kľofáčovi uprieť úsilie riešiť existujúce problémy. Lenže so slovenskou účasťou na ich riešení nepočítal, čo bola zásadná chyba.

Dňa 11. septembra 1919 reagoval Klub slovenských poslancov¹³⁾ na list generálneho inšpektora z 22. augusta, ktorý obsahoval požiadavku, aby slovenskí poslanci navštevovali slovenské posádky v Čechách a na Morave. V liste adresovanom prezídiu ministerstva sa uvádzalo, že klub sa 12. augusta uzniesol požiadať MNO, aby okrem úradu generálneho inšpektora čs. vojsk bol zriadený aj úrad zástupcu inšpektora a aby jeden z týchto dvoch úradov obsadzoval Slováč. V liste sa pripomínalo, že požiadavku už v brannom výbore Národného zhromaždenia (NZ) predniesol dr. Kolísek a bola „aj všeobecne uznaná“.¹⁴⁾ Na základe toho sa klub 10. septembra rozhodol navrhnúť poslanca NZ Jána Jančeka mladšieho za zástupcu generálneho inšpektora a zároveň naliehal na urýchlené konštituovanie tejto ustanovizne, ktorá mala plniť aj výchovno-propagačné úlohy, o čo napokon prosil aj slovenských poslancov generálny inšpektor. Poslanci navyše požadovali zoznamy slovenských posádok, ako aj zoznam slovenských dôstojníkov v službe čs. armády, ktorí pôsobili na Slovensku.

Zastúpenie Slovákov v generálnom inšpektoráte bolo prvou požiadavkou slovenskej strany. Jej splnenie mohlo položiť základy vzájomnej dôvery a porozumenia, mohla prispieť k zlepšeniu česko-slovenských vzťahov v armáde. Ale nerealizovala sa a príčiny si možno iba domýšľať.

Nedôveru k Slovákom živili aj informácie, podľa ktorých sa nevyučovala vzbura Slovákov proti Čechom. Panika sa začala šíriť aj na najvyšších miestach na Slovensku. V. Šrobár¹⁵⁾ osobne 7. októbra 1919 poslal do Prahy telegram, v ktorom stálo: „Podľa došlých správ, chystá sa v slovenských posádkach na Slovensku na deň 15. októbra napadnutie českých vojakov a úradníkov na Slovensku... Slovenské pluky sú rozhorčené preto, že si ich v Čechách nikto nevšima, že sú zanedbávané a že im boli ponechaní starí rakúski dôstojníci a poddôstojníci.“¹⁶⁾

Aj z niektorých vojenských hlásení vyplýva, že revolta voči Čechom sa očakávala najmä od vojakov náhradných práporov, ktorí sa vracali z Čiech na Slovensko. Tí si z bytosti zrejme neprinášali najlepšie osobné skúsenosti. Oficiálne sa však príčiny možných násilností videli v silnej agitácii maďarónov a hlinkovcov proti všetkému českému.¹⁷⁾ Istý spravodajský dôstoj-

¹¹⁾ VHA, Praha, f. VKPR, Všeob. čj. 1270, kar. 13.

¹²⁾ Tamže.

¹³⁾ Klub slovenských poslancov nebol volený, ale jednotlivcov vybral V. Šrobár. Tvorili ho agrárnici, sociálni demokrati, ľudáci a národní socialisti. Klub fungoval do parlamentných volieb v roku 1920.

¹⁴⁾ VHA, Praha, f. VKPR, Všeob. čj. 1362, kar. 13.

¹⁵⁾ Vavro Šrobár vykonával v rokoch 1919 – 1920 funkciu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska.

¹⁶⁾ VHA, Praha, f. VKPR, Všeob. 1619, kar. 14.

¹⁷⁾ VHA, Praha, f. VKPR, Všeob. 1590, kar. 14.

ník však poodhalil podstatu problému, keď napísal: „nikde snáď nie je nespokojnosť s českým režimom tak zakorenená ako u slovenských vojakov.“¹⁸⁾ Popri týchto problémoch sa po prvý raz objavilo aj konštatovanie, že u niektorých slovenských záložných dôstojníkov sa prejavuje túžba vrátiť sa k svojmu civilnému zamestnaniu.

Pred koncom roku 1919 sa Slováci zapísali do vojenskej histórie ďalšou „vzburou“, konkrétne mužstvo náhradného práporu 4. streleckého pluku v Časlavi. K incidentu došlo 2. novembra 1919. V správe o výsledkoch vyšetrovania sa tvrdí, že nespokojnosť spočívala v preložení Slovákov do Čiech, ktorí to veľmi ťažko niesli. Poukazovali na Čechov, ktorí dochádzali domov a prinášali si potraviny a iné veci, čo bolo pre Slovákov nemožné a trpeli hladom, lebo svoj prídel chleba stanovený na tri dni zjedli hneď.¹⁹⁾ Podľa vyšetrovateľa rotmajstra Karola Hellera, bolí Slováci morálne zanedbaní, nehanbili sa žobrať, obťažovali obyvateľstvo a v dôsledku toho sa nemohol utvárať obojstranný priateľský vzťah.²⁰⁾

Veľmi závažné hlásenie o príčinách nespokojnosti v slovenských jednotkách prišlo na MNO koncom decembra od hlavného veliteľa Podkarpatskej Rusi francúzskeho generála Hennocqua. Jeho hodnotenie situácie len potvrdzuje analýzu príčin, ktorú urobil minister Klofáč 30. augusta 1919. Hennocque poukazoval na necitlivé správanie českých vojakov voči obyvateľstvu, hanlivé oslovovanie slovenských vojakov, ba nadávky a znevažovanie ich zmýšľania a náboženského citu.²¹⁾ Toto bolo podľa neho „dôkazom úplného neporozumenia nášeho stanoviska k slovenskému kmeňu nášeho národa...“²²⁾ Hennocque okrem iného nariadil, aby sa šetrili národné a náboženské city slovenských vojakov a aby sa im nijako neubližovalo. Aby sa v dôsledku toho nepodrážala dôvera Slovákov voči Čechom. Dôstojníci sa mali zbaviť veľkopsanského vystupovania a mužstvu vychádzať v ústrety „i po stránke jazykovej, aj keby to malo byť len niekoľko slovenských slov.“²³⁾ Najpozoruhodnejší na celej záležitosti je fakt, ako sa francúzsky generál dokázal za krátky čas zorientovať v slovenskej otázke.

„Problémy“ so Slovákmi vyvstávali aj pri dislokácii na území s prevahou nemeckého obyvateľstva. Pred ňou varovalo prezídium MNO po skúsenostiach so slovenskou posádkou v Jablonci nad Nisou. Dôvodilo, že Slováci sú v týchto prípadoch odlúčení od styku s českou spoločnosťou. Jednak preto, lebo sami sa separujú, ale aj z tohto dôvodu, že tamojšia česká menšina sa im nemôže venovať, pretože má dosť starostí s ochranou svojho češstva. V tomto prostredí podľa prezídia slovenskí vojaci medzi sebou živia separatizmus a túžbu po domove.

Toto však zrejme neboli hlavné dôvody, pre ktoré sa prezídium zaoberalo so Slovákmi. Išlo o to, aby sa slovenskí vojaci na vlastných skúsenostiach nepresvedčili, že „český živel predstavujú malí, chudobní, odstrkovaní ľudia, ktorí sa tam bez nemčiny nemôžu zaobiť a na druhej strane vládnú sebavedomí bohatí Nemci... Ako môže pôsobiť také názorné vyučovanie na zakríknutú dušu tohoto slovenského vojaka? Nemci mu imponujú, na Čechov začína pozeráť z vysoka...“²⁵⁾

Prezídium uzatváralo svoju analýzu konštatovaním, že slovenské vojsko patrí do českých miest, do stredu českého obyvateľstva, aby sa zbavilo svojej nedôverčivosti a separatizmu.²⁶⁾ Pokiaľ

¹⁸⁾ VHA, Trnava, f. ZVV Bratislava, kar. 41.

¹⁹⁾ VHA, Praha, f. MNO Presídium 2/pres 1550.

²⁰⁾ Tamže.

²¹⁾ VHA, Praha, f. MNO Presídium, kar. 337.

²²⁾ Tamže.

²³⁾ Tamže.

²⁴⁾ VHA, Praha, f. VKPR, kar. 15.

²⁵⁾ Tamže.

²⁶⁾ Tamže.

išlo o separatizmus, tak na obvinenie z neho stačilo zaspievať pieseň „Hej Slováci“. Existovali však aj paušálne obvinenia väčšiny slovenských dôstojníkov zo separatizmu a nespôlahlivosti.²⁷⁾

Ani v roku 1920, keď sa začala unifikácia čs. armády, sa nevytratili prejavy nespokojnosti slovenských vojakov. V druhej polovici januára 1920 poslalo prezídium MNO správu organizačnému oddeleniu hlavného štábu, ktorá sa týkala náhradného práporu 26. pluku. Uvádza sa v nej: „Výstroj tohto práporu je pod všetku kritiku. Stále je možné od mužstva počuť: Vojaci Česi dostanú všetko, pre Slovákov sa nič nerobí! U tohoto nevzdelaného ľudského materiálu znamená šatstvo všetko. Ak ich riadne oblečieme, riadne sa postaráme o ich výživu, aj oni sú dobrí vojaci.“²⁸⁾ Keďže informácie podával vojenský odborník, organizačné oddelenie hlavného štábu žiadalo, aby dotyčný prápor bol čo najskôr starostlivo vystrojený, a tak aby sa čelilo nespokojnosti mužstva slovenskej národnosti. K žiadosti sa pripojilo aj prezídium MNO, pričom zdôraznilo, že problém treba riešiť aj preto, lebo „slovenská verejnosť, noviny i poslanci stále na to poukazujú, že vojaci slovenskí sú odbývaní horšou výstrojou.“²⁹⁾

Problémy existovali aj vo vyplácaní zdravotného príplatku pre pohraničnú stráž (2. prápor p. pl. 26 Falknov) a zvýšeného zdravotného príplatku, ktorý dostávali iba domobranci 42. pluku – Česi, čo vyvolávalo nespokojnosť Slovákov.³⁰⁾ Aj tieto otázky sa MNO – HŠ usilovali riešiť promptne. Nemalé problémy prinášalo aj formovanie nového dôstojníckeho zboru, čo bola primárna záležitosť pri výstavbe armády. V septembri 1920 vyšlo nariadenie vlády o prijímaní vojenských gážiztov bývalej rakúsko-uhorskej brannej moci do brannej moci ČSR. Výnos z 29. januára 1921, uverejnený vo vestníku MNO, umožnil prevziať 68 dôstojníkov bývalého rakúsko-uhorského generálneho štábu do zboru čs. hlavného štábu, s prevahou dôstojníkov nemeckej národnosti. Začali sa ozývať hlasy, ktoré upozorňovali na nebezpečenstvo, že sa bez akejkoľvek skúšky prevezme väčšina Nemcov a tých Čechov, ktorí sa nezaslúžili o vznik československého štátu.

Druhá, väčšia skupina dôstojníkov mala prísť do hlavného štábu až po absolvovaní skúšok. Táto kategória dôstojníkov sa podľa spôsobu skúšky delila na dve skupiny.

Prvá časť, menšia (19 dôstojníkov) sa mala podrobiť len ľahkej informatívnej skúške, kdežto druhá, skladajúca sa z najväčšieho počtu Čechov (81 dôstojníkov), mala absolvovať prísnu skúšku. Hrozilo, že ak sa vykoná podľa predpisu, sotva ktorý dôstojník obstojí. Pritom išlo o dôstojníkov, ktorí od prvých počiatkov čs. armády venovali svoje sily jej výstavbe.³¹⁾

Boli to vážne signály a bola o nich informovaná aj Vojenská kancelária prezidenta republiky. Otvoril sa problém, ktorý dovtedy nemal výraznejšiu dimenziu. Ale na začiatku roku 1921 bola otázka položená jednoznačne. Kto bude na čele armády – Nemci alebo Česi?

Je pozoruhodné, že k 27. 5. 1922 sa pomer dôstojníkov v hlavnom štábe radikálne zmenil v prospech tzv. československej národnosti. Slovenská sa už neuvádzala približne od roku 1920 a navyše ani jeden Slováč nepôsobil v tom čase v hlavnom štábe. K uvedenému dátumu bolo 29 dôstojníkov českej národnosti a 7 nemeckej. Celkový počet gážiztov bol 10 347. Z toho bolo 87,4 percenta dôstojníkov československej národnosti; 12,21 percenta nemeckej; 0,05 percenta poľskej; 0,14 percenta rusínskej; 0,03 maďarskej, ostatní tvorili 0,14 percenta.³²⁾

Táto zmena sa podľa všetkého dosiahla previerkami lojality k novému štátu, kvalifikačnými skúškami, ale najmä skúškami zo služobného jazyka – češtiny. Jedným z konkrétnych pre-

²⁷⁾ VHA, Trnava, f. ZVV Bratislava, kar. 41.

²⁸⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 66.

²⁹⁾ Tamže.

³⁰⁾ Tamže.

³¹⁾ VHA, Praha, f. VKPR, kar. 34.

³²⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 36.

javov čechoslovakizmu, prejavom nerovnoprávneho postavenia Slovákov v armáde bolo postupne nerozlišovanie národnosti, jazyka a úplné vylúčenie dejín Slovákov z výučby vo vojenských školách.

Slováci, 150 – 200 dôstojníkov, chceli po vzniku republiky, zotrvať vo zväzku armády a podali si aj prihlášky. Veľký počet dôstojníkov slovenskej národnosti však „z dôvodov ich neschopnosti a národnej nespoľahlivosti“³³) rozhodnutím ZVV v Bratislave prepustili. Ťažko na tomto mieste posudzovať odbornú spôsobilosť prepustených. (Legionárskym dôstojníkom sa možno vyrovnali, ale to nie je dôležité.) Skôr sa vynára otázka, na základe akých kritérií sa posudzovala národná nespoľahlivosť. Isté je len to, že národná nespoľahlivosť dôstojníkov a generálov českej národnosti, slúžiacich v rakúskej armáde na najvyšších miestach, sa hodnotila benevolentnejšie.

Mnohí z tých Slovákov, čo zostali, nevideli svoju perspektívu v čs. armáde a časť z nich aj odišla. V armáde zostalo 70 – 80 dôstojníkov Slovákov pochádzajúcich z légii a bývalej rakúsko-uhorskej armády. Pričom, ako konštatoval francúzsky generál Hennocque, pred vznikom štátu Slováci nestáli nečinne bokom. Slovák vedľa Čecha bojovali spoločne o slobodnú vlasť. Spolu vykonali veľký čin oslobodenia.³⁴)

Dňa 9. júna 1922 vyšiel v Slovákoví – orgáne Slovenskej ľudovej strany, v rubrike Slovenský vojak, príspevok pod názvom Janičiari. Autor v jeho závere konštatoval, že „Janičiarov vychováva aj česká armáda, ktorá sa síce úradne nazýva československou, nemá však vôbec nič slovenského, iba tých slovenských chlapcov, z ktorých tým samým spôsobom, ako Turci robili, vychovávajú „českí dôstojníci pre české záujmy...“³⁵) Na nasledujúci deň, 10. júna bol v tých istých novinách i rubrike pripravený do tlače článok pod názvom „Kedy budeme demobilizovať a čo bude s nami.“

V článku sa vyjadrovali obavy, že demobilizovaní sa nebudú môcť vrátiť do štátnej služby, z ktorej boli povolaní konať prezenčnú službu, pretože ich miesta už obsadili českí úradníci. „My slovenskí vojaci už vidíme, že tu nepomôže iné, iba úplná autonómia... Preto aj v civile budeme bojovať vo všetkých našich síl za tu našu slovenskú autonómiu...“³⁶)

Tu si oprávnené môžeme položiť otázku, kde vznikali stúpenca a šíritelia myšlienok autonómie. Kde tkveli príčiny autonomistického hnutia? Jednoznačne môžeme konštatovať, že v nerovnoprávnom postavení Slovákov ako štátotvorného národa v spoločnej republike.

15. júna opäť bola v Slovákoví rubrika Slovenský vojak, v ktorej sa písalo o krivdách slovenských vojakov. Autor uvádzal, že vojaci slúžiaci pri rôznych plukoch posielajú domov listy plné žalôb a ponôš. „Vojaci prenasledovaní sú a stýraní pre slovenčinu... pýtali sa k birmovke a boli odmrštení... nápadne je krikľavá nerovnosť medzi slovenskými a českými vojakmi.“³⁷) Treba povedať, že „Slovák“ bolo v tom čase periodikum, ktoré otvorene informovalo o problémoch v česko-slovenských vzťahoch v armáde.

Aby MNO malo stále čo riešiť, pokiaľ išlo o Slovákov, o to sa 27. decembra 1922 pričini-li: npor. Jozef Martin Kristín, npor. Emil Krivoš, kpt. Augustín Malár, škpt. Ferdinand Čatloš, kpt. Jozef Turanec, kpt. Ladislav Bodický a por. Štefan Čáni. Zo spisu spravodajského oddelenia hlavného štábu (20. marca 1923) sa dozvedáme o schôdzke v Turčianskom Sv. Martine, na ktorej menovaní dôstojníci rokovali o týchto otázkach: 1.) zabezpečenie účasti všetkých aktívne slúžiacich slovenských dôstojníkov na matičných slávnostiach v auguste v Turčianskom Sv. Martine, 2.) o postupe smerujúcom k upevneniu pomerov medzi dôstojníkmi Čechmi

³³ VHA, Trnava, f. ZVV Bratislava, kar. 9.

³⁴ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 337.

³⁵ Slováč, 8. júna 1922.

³⁶ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 36.

³⁷ Slováč, 15. júna 1922.

a Slovákmí, 3.) o slovenskom dôstojníckom doraste, 4.) o historickom spracovaní účasti Slovákov v zahraničnom odboji a o bojoch na Slovensku, 5.) o vypracovaní súpisu všetkých slovenských dôstojníkov v čs. armáde, 6.) o rozdielne požitkov na Slovensku a v Čechách.³⁸⁾ Nasledujú silné slová o podozrení, že na schôdzke mali byť prijaté smernice na propagáciu separatistických úsilí slovenských dôstojníkov, zodpovedajúce požiadavkám slovenských autonomistov, čo bola nezmyselná dedukcia.

Vierohodné sa zdajú slová kpt. A. Malára, že účelom schôdzky malo byť prerokovanie sťažností niektorých dôstojníkov, ktorých pre národnosť urážali českí dôstojníci. Ďalej, podľa Kristínových slov, zoznámenie sa aktívne slúžiacich dôstojníkov Slovákov. Kristín, ktorý bol zvolávatelom schôdzky, chcel týmto činom dosiahnuť, „aby sa dôstojníci poznali nielen osobne, ale aj svoju silu, názory, aby sa dosiahol toho, že aj bratia Česi by boli nútení všimnúť si Slovákov a podľa toho i konať“.³⁹⁾ V spise sa uvádzajú aj ďalšie fakty, ktoré spravodajcovia získali z korešpondencie zúčastnených. Npor. Kristín v liste škpt. Čatlošovi písal, že je treba „nejakým spôsobom manifestovať, aby bol prijatý do čs. armády väčší počet slovenských dôstojníkov“.⁴⁰⁾

Justičné oddelenie MNO 23. marca 1923 vo svojom stanovisku uviedlo, že „priebeh schôdzky robí na nás dojem, že ide o separatistické snahy dôstojníkov Slovákov.“⁴¹⁾

Spravodajské oddelenie hlavného štábu „problém“ uzatváralo konštatovaním, že schôdzka bola pokusom priradiť k vtedajším dôstojníckym organizáciám novú a tým pomery v dôstojníckom zbore ešte viac skomplikovať a zhoršiť. Záver bol veľmi zhovievavý. Jednoducho preto, aby problém nedostal publicitu, a tým aj politickú dimenziu zo slovenskej strany.

Stanovisko k tomuto prípadu obsahoval spis z 28. apríla 1923, ktorý MNO poslalo všetkým 4 zemským vojenským veliteľstvám. Hovorilo sa v ňom: „MNO bol oznámený prípad, že zvolal dôstojník dôvernú schôdzku dôstojníkov určitej národnosti, jednej oblasti republiky... MNO pozerá na tento pokus stavovskej separácie na podklade národnostno-teritoriálnom ako mladícku nerozvážnosť niekoľkých dôstojníkov... MNO zdôrazňuje, že nebude trpieť prúdy v dôstojníckom zbore a zakročí so všetkou prísornosťou proti pokusom spoločenskej alebo národnostnej separácie...“⁴²⁾

Maličkú iskerku nádeje na lepšie časy vykresalo rozhodnutie MNO 12. mája 1923, umožňujúce urobiť jazykovú skúšku v slovenskom jazyku na ZVV v Bratislave. Rozhodnutie zrejme nepriamo súviselo s nariadením Predsedníctva ministerskej rady z 18. júla 1922, ktoré ukladalo jednotlivým ministerstvám, aby dali svojim českým úradníkom na Slovensku pokyn učiť sa a naučiť sa po slovensky. ZVV sa uložilo urobiť vhodné opatrenie v rezorte.⁴³⁾

Istým medzníkom vo vývoji postavenia Slovákov v čs. armáde sa mohol stať rok 1923. Vyplýva to z listu hlavnému štábu–výchovnému odboru, ktorý poslal 20. novembra 1923 generál S. Čeček.⁴⁴⁾ 8. novembra 1923 na pravidelnej audiencii u prezidenta republiky, sa náčelník hlavného štábu generál Mittelhauser⁴⁵⁾ zmienil o otázke doplňovania dôstojníckeho zboru slo-

³⁸⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 337.

³⁹⁾ Tamže.

⁴⁰⁾ Tamže.

⁴¹⁾ Tamže.

⁴²⁾ Tamže.

⁴³⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 650.

⁴⁴⁾ Stanislav Čeček bol legionár. Tu získal aj prvú dôstojnícku hodnosť. Po návrate z Ruska v septembri 1920 bol zástupcom náčelníka hl. štábu. Po štúdiách vo Francúzsku (1920 – 1923) pôsobil do roku 1929 ako prednosta VKPR.

⁴⁵⁾ Eugéne Mittelhauser bol od 25. októbra 1919 do 30. decembra 1920 Zemský vojenský veliteľ v Bratislave. Až ďalší výskum ukáže, či sa podieľal na hodnotení slovenských dôstojníkov z národnej a odbornej nespofahlivosti a nespôsobilosti alebo nie.

venským „elementom“. Čeček uvádza, že minister národnej obrany doplnil túto poznámku v tom zmysle, že „bude snáď prospešné zaviesť vo vojenských školách systém štipendií pre Slovákov“.⁴⁶⁾

Zásľuhou generála Mittelhausera sa zvýšil v rokoch 1921–1925 počet slovenských akademikov hranickej akadémie na 72. Nastúpený trend bol však dočasný. Zrejme aj z toho dôvodu, že koncom roka 1925 bol generál Mittelhauser z funkcie odvolaný a od 1. januára 1926 sa z francúzskej vojenskej misie stal iba poradný orgán ministra. K zmene došlo, ako je známe, v dôsledku politiky agrárnej strany a jej ministra obrany F. Udržala.

Lenže problém Slovákov v armáde mal aj iné dimenzie: napríklad v roku 1924 sa najvyšší úradníci MNO na čele s prednostom prezídia zaoberali prísne dôverným problémom, a to v akom jazyku majú byť označenia na vojenských budovách na Slovensku. Všetci zúčastnení sa napokon uzniesli, „že majú byť len české. Tam kde existujú nápisy slovenské, majú byť postupne príležitostne nahradzované nenápadným spôsobom tabuľkami v českej reči“.⁴⁷⁾ Nevyučovalo sa však ani riešenie, aby nápisy boli len české, a to s okamžitou platnosťou, takže slovenské texty mali byť odstránené ihneď.⁴⁸⁾

K čiastočnej zmene stanoviska MNO predsa len došlo, keď na ZVV do Bratislavy poslalo nariadenie, v ktorom sa uvádzalo, že vonkajšie nápisy na vojenských budovách nie sú natoľko dôležité, či sú v češtine alebo v slovenčine. Vnútri vojenských objektov sa však jednoznačne nariaďovalo – nápis iba po česky. Taktiež pečiatky sa mohli používať iba s českým textom.

Napriek tomu 28. novembra 1924 francúzsky generál Claude Spire, veliteľ ZVV v Bratislave napísal MNO prísne dôverný list, ktorý pre jeho dôležitosť treba citovať takmer celý: „Poznając pomery na Slovensku, osobitne berúc do úvahy citlivosť slovenského obyvateľstva k jazykovým otázkam, obávam sa, že by podobné opatrenia budili odpor a dali by podnet k novým útokom proti Čechom a vláde, vysvetľovalo by sa to ako nový útok proti zákonom vyslovene rovnoprávnosti slovenčiny s češtinou. Samotný fakt výmeny pečiatok a hlavičiek na spisoch, resp. písanie nápisov v češtine vo vnútri mnohých vojenských budov na Slovensku nemôže byť pred verejnosťou utajený a nepovažujem to za tak dôležité, aby odôvodnilo riziko zhoršenia pomerov medzi Čechmi a Slovákmí. Prosím ešte raz, aby táto otázka bola ešte raz preskúmaná a riešená.“⁴⁹⁾ Odpoveď bola lakonická: „MNO trvá na vykonaní výnosu...“⁵⁰⁾ – a nepomohla upevniť česko-slovenské vzťahy.

V roku 1924 sa začali ohradzovať proti nedostatočnému zastúpeniu Slovákov v dôstojníckom zbore aj najvyšší slovenskí verejní činitelia. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska dr. Kallay poslal 12. januára 1924 prezidiám všetkých ministerstiev v Prahe veľmi zaujímavú analýzu o stave vecí slovenských pod názvom Aktuálne otázky slovenské. Pokiaľ išlo o rezort obrany, analýza poukazovala na nedostatočný počet slovenského dorastu vo Vojenskej

⁴⁶⁾ VHA, Praha, f. VKPR, 1923, dúv. č. j. 765. K nižšie uvedenému počtu – 72 akademikov Slovákov – sme sa dopracovali kombináciou dvoch prameňov. Prvými boli údaje generála Mittelhausera z roku 1924, kde uviedol tieto počty: rok 1921 – 12 Slovákov (261 Čechov, 8 Nemcov), rok 1922 – 14 Slovákov (269 Čechov a 4 Nemci), rok 1923 – 19 Slovákov (287 Čechov a 3 Nemci). In: VHA Praha, f. MNO presidium, kar. 427. Údaje za roky 1924 (8) a 1925 (19) akademikov sú prevzaté z publikácie „Deset let Vojenské akademie v Hranicích“. Hranice na Moravě 1930. V publikácii nie je uvedený rok 1921 a za roky 1922 – 1924 sú uvedené iné údaje – 2 – 10 – 8. Prikláňame sa k údajom generála Mittelhausera. Považujeme ich za presnejšie. V týchto súvislostiach údaj 74 poručíkov Slovákov za prvé desaťročie nie je presný. Ďalší výskum v tejto oblasti je nevyhnutný.

⁴⁷⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 427.

⁴⁸⁾ Tamže.

⁴⁹⁾ Tamže.

⁵⁰⁾ Tamže.

akadémii v Hraniciach a Kallay navrhoval zriadiť dôstojnícku školu v Banskej Štiavnici. Od novej školy sa očakával prílev Slovákov do dôstojníckeho zboru.

Vojenská správa reagovala na návrh bleskove dôvodiac, že „naráža na neprekonateľné finančné ťažkosti... Záujem vojenskej správy je, aby výchova a výcvik dôstojníckeho dorastu sa dial jednotne...“ (Nasledovalo známe zaklínadlo) „Nelze vyhověti.“

Generál Mittelhauser za hlavný štáb napísal, že zo slovenských otázok zaujímajú štáb najmä tieto štyri: 1. Zvýšenie počtu kandidátov slovenského pôvodu Vojenskej akadémie v Hraniciach. 2. Zriadenie priemyslových stredísk, osobitne potom priemyslu... pre vojnovú výrobu, vo vnútri Slovenska. 3. Komunikácie, jednak medzi Moravou a Slovenskom, jednak na samotnom Slovensku. 4. Utvorenie leteckej základne na Slovensku.⁵¹⁾ Mittelhauser k týmto štyrom bodom dodal svoj komentár, kde uvádzal, že sa už dlho usiluje o zvýšenie počtu Slovákov v Hranickej akadémii, pričom význam toho videl v politickej, ale aj vojenskej rovine. Zároveň si postažoval, že od svojho úsilia očakával lepšie výsledky. V tomto smere navrhol urobiť osobitné opatrenia na získanie „elity slovenskej mládeže“.⁵²⁾ To chcel dosiahnuť aktívnou a vytrvalou propagandou, čo svedčí o tom, že v poznaní česko-slovenských vzťahov v armáde neprenikol do podstaty problémov.

Najviac Slovákov prišlo do akadémie študovať v prvej polovici dvadsiatych rokov. Najsilnejšie ročníky z nich boli potom vyradované v rokoch 1925 – 1927 – dohromady 45 poručíkov.

Pomerne veľký rozruch medzi slovenskými dôstojníkmi vyvolal v roku 1927 článok mjr. gšt. v. v. Jeronyma Holečka, ktorý vyšiel v Slovenských hlasoch – v prílohe Národného osvobození – 17. novembra 1927. Holeček doslovne napísal: „...je chúlостivé na vojne zveriť slovenské mužstvo slovenskému dôstojníkovi, a lepšie je zverovať ich Čechom, prípadne Nemcom“.⁵³⁾ Článok vyvolal nečakanú polemiku v slovenských denníkoch. Pritom Holeček sa iba preriekol a vyjadril českú oficiálnu politickú líniu v prístupe k Slovensku a k Slovákom. S tou sa však na verejnosti nevystupovalo.

Následne 18 aktívnych a záložných slovenských dôstojníkov podalo písomnú sťažnosť na Holečka a žiadali zavedenie kárneho pokračovania. 25. novembra Holeček uverejnil vyhlásenie, v ktorom sa ospravedlnil, že nemal v úmysle uraziť slovenských dôstojníkov a celá záležitosť sa navonok uzavrela.

O zmýšľaní vtedajších dôstojníkov Slovákov vypovedá aj prednáška F. Čatloša na tému – Slovenská inteligencia v čs. armáde a naše vojensko-politické vzťahy k zahraničiu najmä k Maďarsku, ktorú predniesol 2. decembra 1927 v Prahe pre slovenský akademický spolok Detvan. Poslucháčstvu tu predložil svoje názory na riešenie slovenskej otázky na základe svojho videnia problémov zo svojho stupňa poznania. Dôvodil, že „my Slováci mali sme viac dbať o zachovanie svojho sebedomia. Jednať s každým ako rovný s rovným. Nie Česi s Maďarmi, ale aj Slováci s Maďarmi. Bo my, Slováci sme úmyselne pomíjani v slovníku ako slobodný národ. Nech sa páni už raz naučia dejinám poslednej doby a uvedomia si, že my Slováci sme medzi inými slobodnými národmi rovnoprávnym činiteľom a nie len nástrojom, ktorým narábajú jedni alebo druhí podľa svojej vôle. Nie sme už kastou otrockou, ktorá je pri živote udržovaná z milosti toho, alebo onoho pána, ale toho sme si v mnohom sami vinní.“⁵⁴⁾

V nadväznosti na tieto konštatovania Čatloš neobišiel ani problém Slovákov v čs. armáde a zdôraznil, že bezvýznamnosť slovenského živlu v čs. živote najviac badať vo vojsku „a toto vypojenie Slováka z ...celej veci, republike na újmu“.⁵⁵⁾

⁵¹⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 427.

⁵²⁾ Tamže.

⁵³⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 7145.

⁵⁴⁾ VHA, Trnava, f. MNO - KM, sig. 7/6.

⁵⁵⁾ Tamže.

V závere prednášky Čatloš vlastne načrtol program riešenia slovenskej otázky v armáde na konci dvadsiatych rokov. Podľa neho päťinovému zastúpeniu mužstva nezodpovedal počet slovenských aktívnych dôstojníkov, lebo tí netvorili ani 3 percentá dôstojníckeho zboru. Obdobne na tom boli aj rotmajstri slovenskej národnosti. Tento stav pokladal za škodlivý aj preto, že „vniknúť ...do duše slovenského vojaka môže doopravdy a za krátky čas a najviac ...len dôstojník Slováč ...teda čím viac slovenských dôstojníkov v armáde, tým viac dobrého vzťahu s obyvateľstvom na Slovensku ...My musíme preraziť ľad indiferentnosti Slovenska voči armáde.“⁵⁶⁾

Prerážať ľady však nebolo také ľahké a jednoduché. A to z toho dôvodu, že ľudia na Slovensku nehovorili o svojej armáde, ale o českom vojsku rovnako ako Česi.

Čatloš však nerezignoval, naopak, pevne veril v pozitívnu zmenu: „Myslím a úfam, že pričinením sa každého povolaneého činiteľa, vytvorí sa prostredie pre Slovákov pri vojsku priaznivé, vytvorí sa prostredie lákavé a uspokojujivé. Je to nielen záujem slovenských vojakov, je to záujem v prvom rade všeobecný.“

Lebo veď Slováci dôstojníci nenechávajú po sebe cesty neschodné. Ich zaobchádzanie s mužstvom a ich vplyv výchovný a príkladný sa odráža častokrát na disciplinovanosti vojska. Viem z vlastnej skúsenosti, že jednotky kde sa mohli Slováci ako inštruktori uplatniť, boli v ohľade vojenskosti, disciplinovanosti a bojovnosti prvotriedne.

Povedačky, že slovenským dôstojníkom nemožno zveriť slovenské mužstvo, sú výplody predpojatého a nezodpovedného paušalizovania.⁵⁷⁾

Hoci škpt. F. Čatloš nepredniesol svoju prednášku priamo v armáde, boli to odvážne myšlienky, pretože nekorešponovali s oficiálnou koncepciou unitárnej armády dopĺňovanej z politických dôvodov kvôli národnostným menšinám a Slovákom exteritoriálnym spôsobom. V tom čase Slováci mali menšie zastúpenie v dôstojníckom zbore ako nemecká národnostná menšina.

Čatloš nebol ani tajný člen, ani sympatizant HSLŠ. Ako evanjelik inklinoval k Slovenskej národnej strane a udržiaval dôverné vzťahy s Martinom Rázusom, ktorý žil od roku 1927 v Prahe.

Do tých čias však SNS ani HSLŠ nemali vypracovaný ucelený vojenský program. Vo svojom prvom návrhu autonómie Slovenska z januára 1922 sa HSLŠ síce dožadovала, aby na Slovensku boli vojenské útvary zložené výhradne zo Slovákov, ale postupne sa táto požiadavka pretvorila do úsilia docieľiť pomerné zastúpenie Slovákov v dôstojníckom zbore.

Ani po dohode o spoločnom postupe HSLŠ a SNS na začiatku tridsiatych rokov na platforme autonómie sa otázky vojenskej politiky koncepčne neprepracovali.

Na začiatku tridsiatych rokov sa počet akademikov všeobecne výrazne znížil. Systemizované miesta nižších dôstojníkov boli v tomto období už obsadili bývalí poddôstojníci légii a aktivovaní rakúsko-uhorskí vojenský gážístí mimo hodnotnej triedy. Táto kategória dôstojníkov na začiatku 30. rokov bránila obmene veliteľského zboru a širšiemu uplatneniu mladých absolventov vojenských škôl.⁵⁸⁾

Stalo sa to v čase, keď po nástupe A. Hitlera k moci vzniklo nebezpečenstvo bezprostredného vojenského ohrozenia ČSR. Aj z tohto dôvodu venovalo velenie armády väčšiu pozornosť nemeckej otázke než slovenskej. Pritom v oboch prípadoch mala otázka pomerného zastúpenia štátotvorného slovenského národa a nemeckej národnostnej menšiny spoločného menovateľa – politické dôvody. Slovensko i naďalej, podľa MNO, bolo málo československy a čechoslovakisticky mysliace a tomu zodpovedal aj stupeň dôvery vo vojenskej oblasti.

⁵⁶⁾ Tamže.

⁵⁷⁾ Tamže.

⁵⁸⁾ Bližšie pozri: ANGER, J.: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1918—1938. In: Historický časopis, č. 5-6/1993.

Veľké oslavy pribinovského výročia v roku 1933, ktoré mali vyznieť ako pročeškoslovenská manifestácia slovenského katolicizmu, obratne využili ľudáci (HSLS) na demonštráciu autonomistického programu. Bol to zákonitý dôsledok toho, že sa neobjavila politická sila schopná riešiť slovenskú otázku, ba ani pochopiť jej skutočný význam a rozmery.

Spravodajské orgány po oslavách v Nitre posielali na Zemské vojenské veliteľstvo do Bratislavy hlásenia, kde sa hovorilo, že česko-slovenské vzťahy sa po oslavách zhoršili. Uvádžali sa konkrétne príklady, ktoré toto konštatovanie dokumentovali.⁵⁹

V súhrnnej správe prezidentovi o situácii sa možno dočítať, že pre vládnutie na Slovensku už ideológia čechoslovakizmu nepostačuje, ale treba sa „oprieť o autonomizmus, predovšetkým po stránke národnej, hlavne jazykovej. Tak by bolo možné oddeliť uvedomelých Slovákov predprevratových i poprevratových od uvedomelých hungaristov, a dať prvým možnosť získať nevedomé masy... Za autonómiu je dnes celé Slovensko. Niekoľko predprevratových Slovákov je pre duchovný život ľudu plne bez významu. Mimochodom, ak by neboli viazaní niektorí svojou minulou a iní svojím verejným postavením, boli by otvorené aj oni na druhej strane.

Rýchly zásah do vecí slovenských a podkarpatsko ruských nesmie sa odkladať, ak nemáme byť prekvapení. Predpokladá veľkú výmenu vedúcich osôb v politike a administratíve... Snáď je už jasné, že metódami dobrými pre Prahu, nemožno vládnuť na území Uhorskom. Snáď sme od predstavy, ktorú mali účastníci schôdze 30. októbra 1918 v Turčianskom Svätom Martine, a osobne Šrobár – aby sa na Slovensku 10 rokov vládlo diktátorsky – zašli príliš do druhého extrému. Dnes bude ťažké pred svetom i pred veľkou časťou občianstva v historických zemiach dokazovať potrebu novej cesty.⁶⁰ Objektívne informácie o situácii na Slovensku v Prahe nechýbali, ale problém neriešili ani v nasledujúcich rokoch. V bratislavskej analýze, ktorá bola jedným z podkladov pre celkový citovaný súhrn, sa uvádzali aj konkrétosti. Za zmienku stojí konštatovanie, že autonomisti sa sťažovali na odstrkovanie Slovenska („máme jedného slovenského generála a mali by sme ich mať 20“), ale na druhej strane odmietali revizionistické pokusy, a dokonca sa vyskytlo upozornenie na nemecké nebezpečenstvo. V analýze sa uvádzalo, že Hlinka k tomu dodal „Škodovka vyrába pre Nemecko delá, ktoré budú potom po nás strieľať.“⁶¹

Spravodajský dôstojník ďalej uviedol, že autonomistické zhromaždenie v Ružomberku na záver prijalo rezolúciu, v ktorej sa uvádzalo: „Sme všetci za autonómiu, realizáciu Pittsburskej dohody, zmenu ústavnej listiny, katolícke školy so štátnou podporou, slobodu tlače ako v Čechách, slobodu zhromažďovania sa ako v Prahe. Chceme späť katolícke inštitúcie, do úradov Slovákov, v školách a na súdoch slovenčinu, potom neprestaneme milovať republiku.“⁶²

Na konci správy jej spracovateľ napísal: „Je nesporné, že nevyjasnený pomer Čechov a Slovákov značne prospieva revíznyim snahám a spôsobuje zvýšenie nepokojov.“⁶³

⁵⁹ VHA, Trnava, f. 55, kar. 14.

⁶⁰ Poznámky k vojenským zprávam o situácii na Slovensku. T 1370/33. In: ČULEN, K.: Česi a Slováci v štátnych službách ČSR, Vydavateľstvo Ivan Štelcer, Trenčín 1994, s. 47 – 48.

⁶¹ VHA Trnava, f. 55, kar. 14. V júli 1933 bol plk. gšt. Rudolf Viest povýšený na brigádneho generála. Bol to prvý slovenský generál. Správy o tom na Slovensku priniesli všetky periodiká, hovorilo sa o tom v spoločnosti. Národné noviny - orgán SNS - 26. júla 1933 však nezabudli poznamenať, že „máme málo slovenských dôstojníkov, lebo, ako je všeobecne známe, Slovákom dôstojníkom nevedí sa dobre. Sú zaznávaní, krivdí sa im, zabúda sa na nich... Za 15 rokov povýšili mnohých na generálov, a to i takých, ktorí si to veľmi nezaslúžili, ba nemali ani dostatočnej kvalifikácie. Len na Slovákov zabudli...“ Ešte tvrdšie sa o tom hovorilo v časopise mladej slovenskej autonomistickej generácie Nástup z 1. augusta 1933: „nebyť slovenskej nespokojnosti, kriku slovenskej autonomistickej tlače a žalôb, že pred Slovákami sa i v našej armáde dáva prednosť Čechom a Nemcom, nebol by plk. R. Viest ani dnes generálom. Práve to, že slovenská mládež videla, ako slovenskí dôstojníci zostávajú v armáde pozadu, preto sa vyhýbala vojenskej kariére. Ťažko bolo urobiť kariéru Viestovi, ktorý bol stopercentný čechoslovák...“

⁶² VHA, Trnava, f. 55, kar. 14

⁶³ Tamže.

V roku 1934 HSLŠ vypracovala ďalší návrh programu autonómie Slovenska. Oficiálne s ním vystúpila mladoľudácka skupina HSLŠ združená okolo časopisu *Nástup*. Jeho autormi boli v skutočnosti bratia Ďurčanskí (Ferdinand a Ján), participoval na ňom aj Ján Farkaš, bývalý administrátor Slováka.

Politická komisia HSLŠ, ktorú viedol Dr. Budaj, potom zo svojich radov utvorila subkomisiu na posúdenie návrhu. Jej členmi boli spomínaní autori a Dr. J. Tiso ako predseda. Zároveň išiel zo sekretariátu HSLŠ návrh niektorým dôverným a popredným činiteľom strany, aby zaujali k nemu stanovisko.

Návrh „nástupistov“ subkomisia prijala. Generálny tajomník HSLŠ Dr. M. Sokol však z návrhu vyškrtol 5 paragrafov, okrem iných aj tie, ktoré sa týkali armády. Tieto otázky boli zhrnuté vo 4. bode návrhu, ktorý pripúšťal jednotnosť zákonodarstva a velenia v armáde. Vyhradzoval si však, aby slovenskí vojaci slúžili na Slovensku a mali slovenských veliteľov, ktorí by v čase mieru podliehali slovenskému krajinskému veliteľovi.

Na schôdzke politickej komisie v lete 1934 sa prejavili zásadné názorové diferencie k predloženému návrhu. Podpredseda strany J. Tiso, ktorý sa ako predseda subkomisie za návrh „nástupistov“ postavil, bol na uvedenej schôdzi už proti nemu a podporoval názory Dr. Sokola, že niektoré požiadavky treba zmierniť.⁶⁴ Výsledkom rokovania bolo neschválenie návrhu. Začal sa skrytý boj medzi radikálmi a umiernenými, ktorý pretrvával aj v nasledujúcich rokoch.

Keď sa od konca roka 1935 začal o Slovákov v armáde zaujímať predseda vlády Milan Hodža, Vojenská kancelária prezidenta republiky (VKPR) v správe (pro pana kancléře) zo 6. februára 1935 uviedla tri hlavné príčiny nízkeho zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore: „...v začiatkoch republiky nezaujímam o vojenskú službu vôbec a dôstojnícku osobitne ...behom času sa však pomery zlepšili, ale hlavnou závadou prijímania Slovákov bolo ich nedostatočné vzdelanie, nedostatok citu celoštátnosti, uspokojia sa s iným trebárs podradným štátnym zamestnaním, len aby boli na Slovensku...“⁶⁵ Uvedené príčiny boli prinajmenšom zjednodušením skutočnosti. Pokiaľ ide o začiatky republiky, treba povedať, že v prvej polovici dvadsiatych rokov nastúpilo do Vojenskej akadémie v Hraniciach najviac Slovákov. Ďalšia takáto vlna prišla až v čase bezprostredného ohrozenia republiky.⁶⁶

Príčiny nezájmu spočívali v nedobrych skúsenostiach slovenských dôstojníkov v Čechách. Museli hovoriť po česky, a žili mnohokrát izolovane od tamojšej spoločnosti pre nich v cudzom prostredí; na rozdiel od českých dôstojníkov na Slovensku, ktorí tu mali silné české zázemie, spoločnosť dôstojníkov Čechov. Preto vzdelaní a národne uvedomelí Slováci, ktorí poznali situáciu v armáde, nemali záujem o dôstojnícke povolanie. Najviac od pravdy bolo vzdialené konštatovanie o nedostatku citu celoštátnosti.⁶⁷

Najväčším a najvytrvalejším obhajcom slovenských záujmov v čs. predmníchovskej armáde bola HSLŠ a jej tlačový orgán *Slovák*. Pritom HSLŠ nemožno v tom čase viniť zo separatizmu a už vôbec nie z nedostatku celoštátneho ctenia. Markantným dôkazom toho bolo

⁶⁴ SNA, f. Policajné riaditeľstvo (PR), kar. 226.

⁶⁵ VHA, Praha, f. VKPR 1935, d. v. č. j. 63.

⁶⁶ Bližšie pozri ANGER, J.: C. d.

⁶⁷ VHA, Trnava, f. MNO - KM, sig. 2/1.

V roku 1938 sa na Hodžu obrátil npor. Jozef Parčámi z posádkového veliteľstva v Chuste. V liste (z 9. novembra 1938) ho prosil, aby do Vojenskej akadémie povolali polovicu Slovákov a polovicu Čechov, aby sa tým Slovákom dostalo adekvátne zastúpenie v dôstojníckom zbore. Ďalej ho Parčámi upozorňoval, že veľa Slovákov dôstojníkov sa hlásilo do Válečnej školy, ale každý, ktorý mal slovenské povedomie, nebol povolaný ani ku skúškam, lebo keď skúšky urobil, zas ho nepovolali „pro nedostatek míst“. Tak to urobili aj so škpt. Emilom Perkom... Vyčítali mu, že vraj rád tancuje čardáš, „proto nemůže býti dobrý Čechoslovák“.

prerokúvanie a schválenie zákona na ochranu republiky v roku 1936, kde sa oceňoval konštruktívny prístup Ľudákov k obrane spoločného štátu.⁶⁸⁾

Začiatkom roku 1936 HSLŠ v súvislosti s uvažovaným vstupom do vlády spracovala nový program autonómie. Na piešťanskom zjazde Ľudákov v septembri 1936 sa znova objavili aj vojenské požiadavky „nástupistov“, ktoré získali už viac stúpenčov. No ani v roku 1936, ani v nasledujúcom nedošlo k zásadným zmenám v riešení slovenskej otázky v armáde.

Jedno pozitívum tu predsa len bolo. A to, že zásluhou M. Hodžu sa dozvedáme, koľko Slovákov vlastne slúžilo v čs. armáde. 14. novembra 1936 Predsedníctvo ministerskej rady rozhodlo, že každoročne sa bude k 1. 1. príslušného roka robiť štatistika štátnych zamestnancov vojenskej správy – Slovákov. Stihli sa urobiť prehľady za roky 1937 – 1938. Z nich sa dozvedáme, že k 1. januáru 1937 sa k slovenskej národnosti hlásilo 318 dôstojníkov, 89 frekventantov Vojenskej akadémie v Hraniciach, 362 rotmajstrov a 954 ďalejslúžiacich poddôstojníkov.

O rok neskôr Hodža požadoval už inak spracovanú štatistiku. Chcel, aby mu MNO predložilo, koľko je systemizovaných miest iba na Slovensku a koľko z nich je obsadených Slovákami. Dozvedel sa, že na Slovensku k 1. januáru 1938 slúžilo 3126 dôstojníkov a 196 z nich boli Slováci. Na Podkarpatskej Rusi pôsobilo 321 dôstojníkov, z toho bolo 21 Slovákov. Rotmajstrov bolo na Slovensku 2191, z toho Slovákov 331. Na Podkarpatskej Rusi pôsobilo 222 rotmajstrov z nich 20 boli Slováci. Ďalejslúžiaci poddôstojníci boli najpočetnejší – 2537, z toho bolo 927 Slovákov. Na Podkarpatskej Rusi ich bolo 274 a 59 z nich boli Slováci.⁷⁰⁾

Celkové počty Slovákov k uvedenému dátumu boli takéto: 422 dôstojníkov, 86 frekventantov akadémie, 421 rotmajstrov, 1196 ďalejslúžiacich poddôstojníkov.⁷¹⁾

Vyhlasenie autonómie Slovenska a následný vývoj po 6. októbri 1938 zásadne poznamenal aj riešenie slovenskej otázky v čs. armáde. Najvýraznejším spôsobom sa v tejto oblasti začal angažovať pplk. gšt. Ferdinand Čatloš, ktorý bol od 18. októbra 1938 zástupcom hlavného veliteľa operujúcich armád pri slovenskej autonómnej vláde. Čatloš prišiel na Slovensko s dostatočnými poznatkami o problémoch v čs. armáde, a preto sa zamýšľal, ako ich koncepčne riešiť. Autonómnej vláde navrhoval urýchlene doplniť dôstojnícky zbor čs. armády Slovákami vo všetkých stupňoch funkcií i hodností. Na Slovensku vytvoriť slovenské vojenské útvary a zastúpenie českých a nemeckých osôb v nich malo byť podmienené len výnimočne, ozajstnou potrebou.

Vo vojenskej akadémii navrhoval zriadiť osobitné paralelky slovenských ročníkov tak, aby sa dlhodobým plánom dosiahol počet 10 000 slovenských dôstojníkov a taký istý počet slovenských rotmajstrov. Ročne sa malo počítať s 500 prijatými frekventantmi. Malo sa odstrániť dovtedajšie zdržovanie pri povýšení slovenských vojenských gážistov, či už „následkom českej konkurencie a či následkom politického a rasového prezierania.“⁷²⁾

Do vojska na Slovensku sa mal vnieť slovenský národný duch. To sa malo docieľiť vznikom slovenskej vojenskej administratívy, zavedením slovenských povelov, očistením vnútorných i vonkajších nápisov na budovách a miestnostiach vojenskej správy od češtiny, doplnením knižníc slovenskými a inými národnými publikáciami, vydaním spevníka slovenských vojenských piesní, zriadením osobitného slovenského vojenského, četníckeho, policajného, finančno-strážneho a gardistického odborného časopisu.⁷³⁾

⁶⁸⁾ Bližšie pozri: KRIVÁ, A.: Stanovisko najvplyvnejších politických síl na Slovensku k zákonu na obranu republiky z roku 1936. In: Z vojenskej histórie Slovenska 1918 – 1948, Zborník vedeckých štúdií, Trenčín 1994.

⁶⁹⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 12405.

⁷⁰⁾ Tamže, kar. 12405.

⁷¹⁾ Tamže, kar. 11993.

⁷²⁾ VHA, Trnava, f. MNO - KM, sig. 5/4.

⁷³⁾ Tamže.

Čatlošovi neboli tieto požiadavky cudzie. S väčšinou z nich sa stotožnil ešte ako kapitán ruských légii. A po takmer 20 rokoch bolo treba znovu žiadať o to, čo si slovenskí dôstojníci vydobyli už v Rusku.⁷⁴⁾

Uvedený návrh poslal F. Čatloš prostredníctvom štátneho ministra K. Sidora aj na všetky vojenské kompetentné miesta. Neskôr tvoril základ požiadaviek slovenskej autonómnej vlády, ktoré nastolila pražskému MNO.

V októbri 1938 sa na Slovensko začali vracat mnohí slovenskí aktívni dôstojníci z posádok v Čechách a na Morave. K 1. januáru 1939 ich 38 bolo pridelených k Hlinkovej garde.⁷⁵⁾ Stalo sa tak na základe výnosu č. 6894 hlavného štábu brannej výchovy MNO. Dôstojníci nastupovali do funkcie inštruktorov a zároveň aj zástupcov vojenskej správy v Hlinkovej garde, v tom čase jedinej ustanovizni brannej výchovy na Slovensku. Asi 60 ich Krajské vojenské veliteľstvo (KVV) prideliť k útvarom na Slovensku.

V Prahe sa 12. decembra 1938 zišla porada všetkých troch vlád (centrálnej a obidvoch autonómnych – slovenskej a podkarpatskoruskej), ktorá schválila zriadenie inštitúcie vládnych delegátov. 20. decembra 1938 poslanec Štefan Haššík prevzal úrad slovenského delegáta na MNO.

Na 20. januára 1939 Haššík zvolal členov klubu vojenských redaktorov. V zázname o schôdzke (urobil ho jeden z redaktorov) nájdeme niekoľko zaujímavých faktov. Haššík uviedol, že v armáde je 430 dôstojníkov Slovákov, z toho 180 poručíkov. No vzápätí dodal, že zmienka o veliacej reči a o počte dôstojníkov Slovákov nebude nikde publikovaná.

Pokiaľ išlo o veliacu reč, Haššík sa mal vysloviť, „že nemožno zavádzať preoktné a nepremyslené nejaké okamžité veci. Snáď sa urobia nejaké drobnosti, akési zjednotenie jazykové. Navyiac teraz nie je vhodná doba ani čas.“⁷⁶⁾

Haššíkovo taktizovanie v jazykovej otázke nemalo už význam. Po liste okresného náčelníka zo Spišskej Novej Vsi (7. januára 1939) Prezidiu krajského úradu v Bratislave sa rozkrútil kolotoč, ktorý sa čiastočne zastavil až na prelome januára–februára 1939. Náčelník v liste uviedol: „Tunajšiemu úradu stále dochádzajú od rôznych na Slovensku trvale usídlených vojenských úradov a ústavov neslovensky (česky) písané príписы, dožiadania atď.“

Nakoľko podľa §2 odst. 1 ústav. zákona, č. 299 Sb. z. a. n. v roku 1938 na území Slovenska úradným jazykom je slovenčina – oznamujem to s cieľom prípadného ďalšieho opatrenia a zjednania nápravy.⁷⁷⁾

Na predsedníctve slovenskej vlády (po postúpení Prezídia krajského úradu 27. januára 1939) sťažnosť evidovali 30. januára 1939. V ten istý deň minister národnej obrany armádny generál Syrový vydal nariadenie: „je povinnosťou všetkých zamestnancov vojenskej správy, dôstojníkov, rotmajstrov, ďalejslúžiacich i všetkých zamestnancov vojenskej správy a útvarov dislokovaných na Slovensku, aby si čo najskôr osvojili slovenský spisovný jazyk...“⁷⁸⁾

Začali sa kurzy slovenčiny. Slovenčina po 20 rokoch začínala nadobúdať postavenie, aké jej právom náležalo. Na tomto fronte sa v podstate uspeť. Ale kde sa nedal vyvinúť potrebný tlak, a to bolo v Prahe, tam sa v riešení slovenských problémov neustupovalo, neriešili sa. Ani z toho dôvodu návrh Tisovej vlády 27. februára na utvorenie slovenských vojenských jednotiek nemal nádej na úspech.

7. marca 1939 sa zišiel Personálny komitét ministrov, ktorý sa zaoberal povýšením dôstojníkov Slovákov. Išlo o to, že Haššík 11. januára 1939 navrhol generálovi Syrovému povýšiť

⁷⁴⁾ Bližšie pozri: ŠTEFANSKÝ, V.: Slovenská otázka v čs. légiách v Rusku. In: Vojenské obzory, r. 1995, príloha H.

⁷⁵⁾ VHA, Trnava, f. ZVV, sig. 3 - 9 - 6.

⁷⁶⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 13023.

⁷⁷⁾ VHA, Trnava, f. KVV - 4 - 98 - 15.

⁷⁸⁾ VHA, Trnava, f. KVV - 4 - 37 - 5.

pplk. gšt. F. Čatloša a pplk. gšt. A. Malára na plukovníkov gšt., mjr. gšt. Š. Jurecha na pplk. gšt. škpt. gšt. Š. Tatarka na mjr. gšt. a kpt. gšt. L. Lavothu na škpt. gšt.

„Povyšovanie“ sa skončilo veľmi rýchlo, pretože podľa MNO „povyšenie mimo poradia by podlomilo disciplínu vo veliteľskom zbere i v armáde vôbec... Pri platnom povyšovanom systéme nerozhoduje a nerozhodovala doteraz príslušnosť určitej národnosti, ale len kvalifikácia a schopnosti dôstojníka... Za veliteľov plukov ich nemožno ustanoviť, pretože uvedení dôstojníci nevelili ani práporu...“⁷⁹⁾

Čo z toho bola pravda? Kvalifikáciu a schopnosti im nemohol nikto uprieť. Čatloš ešte v légiách v Rusku velil práporu a ako jediný zo Slovákov prišiel s jednotkou ako celkom do Komárna v roku 1920. Lenže ani on, ani ďalší z menovaných sa v čs. armáde nedostali do vyšších veliteľských funkcií. Po absolvovaní Vysokiej školy válečnej pracovali v rôznych štábnych a administratívnych funkciách. Bolo to tak preto, že nielen k nim, ale ani k ostatným slovenským dôstojníkom nemalo pražské MNO dostatočnú dôveru.

Na záver možno dodať, že slovenská otázka v čs. armáde bola za celé trvanie predmníchovskej republiky súčasťou česko-slovenských vzťahov v tých najširších väzbách a súvislostiach. Jej predobraz a genéza sa začala v čs. légiách v Rusku, kde nachádzame začiatky zápasu o rovnoprávne postavenie Slovákov s Čechmi v armáde.

Lenže na domácej pôde bola situácia nepriaznivejšia ako v légiách. Nedôvera a upodoprievanie zo separatizmu spôsobovali v konečných dôsledkoch nerovnoprávne postavenie slovenských vojakov a dôstojníkov v čs. armáde od samého vzniku.

Ideológia a politika čechoslovakizmu s jej teóriou jednotného československého národa vytlačala slovenčinu a slovenskú národnosť z armády a mala ďalekosiahle negatívne dopady v personálnej oblasti dôstojníckeho zboru. Necitlivosť alebo iba formálne pokusy riešiť slovenské problémy badať nielen v dvadsiatych rokoch, ale ešte v čase bezprostredného ohrozenia republiky fašistickým Nemeckom.

Politická zaslepenosť v uprednostňovaní riešenia nemeckej otázky pred slovenskou viedli napokon k víťazstvu autonomistických síl na Slovensku, čo bolo logickým vyústením predchádzajúceho politického vývinu čechoslovakizmu.

Po 6. októbri 1938 sa začali riešiť otázky postavenia Slovákov v čs. armáde, ktoré sa nahromadili za predchádzajúcich 20 rokov. Lenže toto riešenie bolo oneskorené a zastalo na polceste. Po 14. marci 1939 sa začala už nová kapitola vojenských dejín Slovenska.

V. ŠTEFANSKÝ: ZU EINIGEN STELLUNGSPROBLEMEN DER SLOWAKEN IN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN ARMEE VON 1918 – 1939

Die Studie ist militärpolitischen Fragen in tschechoslowakischen Beziehungen in Jahren 1918–1939 gewidmet. Der Autor analysiert aufgrund der Archivforschung die Stellung slowakischer Soldaten und Offiziere in der tschechoslowakischen Armee im angegebenen Zeitraum. Er deutet auf die Ursachen der Konfliktsituationen zwischen Tschechen und Slowaken hin, sowie auch auf die Art und Weise deren Lösung durch Gipfelorgane des Verteidigungsministeriums. In der Studie werden Empfindungsunfähigkeit und nicht genügende Bereitschaft, slowakische Probleme zu lösen, besonders unterstrichen, sowie in den 20-er Jahren als auch in der Zeit unmittelbarer Republikbedrohung durch faschistisches Deutschland.

Mit Hilfe von Primärmaterialien kommt der Autor zur Schlußfolgerung, daß ständiger Verdacht des Separatismus gegen slowakische Soldaten und Offiziere Mißtrauen gegen diese verursachte, was im Endeffekt zu ihrer ungleichberechtigten Stellung in der tschechoslowakischen Armee führte.

⁷⁹⁾ VHA, Praha, f. MNO Presidium, kar. 13023.

ÚČASŤ SLOVÁKOV V ZAČIATKOCH PROTIFAŠISTICKÉHO ODBOJA V POLSKU (MAREC – SEPTEMBER 1939)

OLDŘICH VANĚK

VANĚK, O.: The Slovaks in the Beginnings Antifascist Resistance in the Poland (March – September 1939). *Vojenská história*, 1, 2, 1997, pp 18 – 31, Bratislava.

The article is devoted to the contribution of Slovaks in the military emigration in Poland in 1939 and their participation in the so called Czechoslovak Eastern Military Group. The author follows the destiny of Slovak soldiers and volunteers in the starting phase of antifascist resistance, motivation of their departure to foreign resistance, joining individual organization structures of newly created Czechoslovak foreign army with the accent on the complicity of their national position. He pays attention especially to those legion remnants that left for the Soviet Union. Here they became the source of intelligence and other air-borne operations in Slovakia.

Military history. Poland. The Slovaks and their antifascist resistance in Poland from the beginning of the Slovak State to Soviet attack by Soviet Union.

Problematika tzv. poľského legiónu bola v doterajšej československej historiografii pomerne často frekventovaná. No slovenský podiel v tomto prvom vojensky organizovanom prejave protifašistického odporu nebol dostatočne odkrytý. Generál Ludvík Svoboda vo svojich memoároch¹⁾ uvádza, že v poľskom legióne bolo 430 Slovákov. Pri štúdiu vo VHA v Prahe v kmeňových knihách a menovitých zoznamoch tzv. poľského legiónu a Čs. vojenskej skupiny východnej sme zistili vyše 220 dobrovoľníkov zo Slovenska. Je však evidentné, že tieto zoznamy nie sú úplné. Napríklad celý zoznam tzv. poľského legiónu zachytáva iba 37 Slovákov a zoznam skupiny v Jarmolinciach (jedna z internačných etáp) obsahuje 56 slovenských mien.²⁾

OD ZAČIATKU ODBOJA PO VZNIK „ZAHRANIČNEJ VOJENSKEJ SKUPINY ČESKOSLOVENSKEJ“

Mníchov, no najmä 14. a 15. marec 1939, spôsobil exodus tisícok ľudí z Protektorátu Čechy a Morava i zo Slovenského štátu. Až do leta 1939 najväčšia časť odchádzala do susedného Poľska. Prvé skupiny odbojárov, ktoré zabezpečovali ilegálne prechody do emigrácie, pôsobili na Slovensku už na konci tzv. druhej republiky.

Cez slovensko-poľské hranice viedli tri hlavné prechodové trasy: Čadca – Skalité – Zwardoň – Żywiec; Trstená – Suchá Hora – Nowy Targ; a Poprad – Kežmarok – Nowy Sacz. Tieto trasy sa využívali pri prechodoch organizovaných či už Obranou národa, alebo inými odbojovými, spravodajskými a prevádzkačskými skupinami. Emigranti sa sústreďovali na československom konzuláte v Krakove a v Katoviciach, kde bol britský konzulát. Postupne tadeto prešlo približne 10 000 utečencov z rozbitého Česko-Slovenska. V prvej vlne emigrácie (t. j. do 1. septembra 1939) prekročilo poľské hranice vyše 5000 organizovaných i samostatných emigrantov, z toho dve tretiny cez Slovensko³⁾.

Slovenská politická emigrácia v Poľsku sa nestihla zorganizovať, bola slabá, nekomplexná a nereprezentatívna. K odboju sa síce prihlásil česko-slovenský vyslanec v Poľsku Dr. Juraj

¹⁾ SVOBODA, L.: Cestami života I. Naše vojsko, Praha 1971, s. 310.

²⁾ Pozri: VHA Praha. Fond PL, Kmenové knihy, kr. 8, sign. 3/5. Jmenný seznam příslušníků PL. Jmenný seznam Krakow–Bronowice, kr. 2, sign. 7. Jmenný seznam Jarmolince. Tamže.

³⁾ CHYTKA, S. V.: Podmínky a formování protifašistického hnutí odporu v dolním Liptově. Zborník Múzea SNP 14. Osveta, Martin 1989, s. 230.

Slávik i slovenský vyslanec Dr. Ladislav Szatmary, bol tu napríklad bývalý tlačový tajomník slovenskej autonómnej vlády a Sidorov exponent Peter Prídavok, alebo predstaviteľ komunistov v koordinačnom výbore katovickej skupiny československých politických emigrantov Ing. Andrej Kaboš, chýbali však významné osobnosti. Podmienečne a dočasne politickú emigráciu predstavovali – okrem sociálnodemokratickej a komunistickej – príslušníci bývalých centralistických strán, zväčša evanjelici. Ludácki politici, aj tí najumiernenejší a najviac protinacisticky naladení, nechceli a ani neodchádzali do emigrácie⁴.

Početnú skupinu emigrantov tvorili vojaci: českí dôstojníci z povolania i v zálohe, v prípade Slovákov však prevažne vojaci záložného mužstva a v prezenčnej službe. Podobne ako chýbali osobnosti v slovenskej politickej emigrácii, tak aj medzi vojenskou emigráciou bolo veľmi málo dôstojníkov⁵. Okrem iného to vyplývalo z rozdielnej situácie v obidvoch častiach bývaleho Česko-Slovenska. Kým v Protektoráte českých dôstojníkov hromadne prepúšťali do civilu a zatýkalo ich gestapo, mnohí slovenskí dôstojníci hromadným prevzatím z československej do slovenskej armády hodnostne a funkčne získali, pričom neriskovali represie, ani sociálnu či životnú neistotu. Väčšina slovenských dôstojníkov si ešte neuvedomovala nemeckú dominanciu a nacistické smerovanie, a preto ani necítila potrebu emigrovať.

Celková politická situácia v Poľsku pre organizovanie československého zahraničného vojska v prvej polovici roka 1939 nebola priaznivá. Odboj sa iba formoval a Krakov zatiaľ nemohol byť ničím iným ako improvizovaným záchytným strediskom dobrovoľníkov pred ich ďalšou cestou na Západ. Aj ideologické zástoje jednotlivých prúdov medzi emigrantmi boli také protikladné, že veci skôr škodili.

Triezvejšie poľské i česko-slovenské vojenské kruhy udržiavali po Mníchove aspoň spravodajskú spoluprácu⁶. Poľská armáda robila rozsiahle spravodajské prípravy na vojnu s Nemeckom. V jednom z variantov strategického plánu obrany Poľska sa rátalo s ústupom armády do juhovýchodných oblastí krajiny a organizovaním sabotážnych akcií proti nemeckým ozbrojeným silám o. i. aj z územia bývalého Česko-Slovenska. Opatrenia v tomto smere sa aspoň čiastočne realizovali v júni a júli 1939 a patrili k nim aj rozvoj spravodajskej činnosti.

Náprotivkom poľských spravodajských príprav bol program PERUN formujúceho sa čs. vedenia zahraničného odboja v Londýne, ktoré v polovici júla rozhodlo o utvorení sabotážnej organizácie rovnakého mena na území bývalého Československa. Jedna z troch operačných skupín mala pôsobiť na Slovensku. Varšavská expozitúra bola označená kódom DRAK a pravdepodobne s jej činnosťou súvisela väčšina kuriérnych a spravodajských ciest cez slovensko-poľské hranice.

Kuriérnu službu (neskôr aj pre čs. vojenskú skupinu) do Protektorátu i na Slovensko zabezpečoval člen sliezskeho odboja František Kaláb⁷, ktorý bol v Poľsku už od 4. apríla 1939. Na Slovensko prišiel prvý raz 29. mája 1939 po niekoľkých cestách do Protektorátu. V priebehu týždňa nadviazal spojenie s ilegálnymi skupinami v Trenčíne a vo Vysokých Tatrách a cez Poľský hrebeň sa vrátil nazad. Druhý raz bol na Slovensku v polovici júna desať dní. V Bratislave sa kontaktoval aj s J. Ursínom. Tretí raz – a naposledy – bol na Slovensku od 16. augusta, ale zastihlo ho vypuknutie vojny. Do Poľska sa síce dostal, no s jednotkou sa už nestihol spojiť, a preto cez Rumunsko a Stredný východ odišiel do Francúzska.

Spravodajsky sa v prospech Poľska angažovalo viacero skupín i jednotlivcov aj na Slovensku. Napríklad len z dolnoliptovských odbojových skupín niekoľkokrát prešiel cez hrani-

⁴ Bližšie pozri: JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Epoque, Bratislava 1969, s. 13 – 35.

⁵ Tamže, s. 57 – 58.

⁶ Podrobne pozri: GEBHART, J. – KUKLÍK, J.: Československo-poľské vojenské zpravodajské styky na jaře a v lete roku 1939. In: Historie a vojenství, roč. XLI, čís. 3, s. 66 – 94.

⁷ SVOBODA, L.: C. d., s. 325–327.

cu k čs. vojenskej skupine v Poľsku Josef Daneš. Minimálne raz prešli do Poľska Bohumil Charvát a Alois Pokorný s úlohou nadviazať spojenie s čs. vojenskou skupinou a s poľským velením. Medzi Slovenskom a Poľskom sa pohybovala Gurovičova spojka s krycím menom Rázus. Ondrej Gurovič vykonával nábor medzi vojakmi ružomerskej posádky do „práve organizovanej légie českých a slovenských príslušníkov“⁸.

Z mimoarchívnych prameňov vieme, že z Važeckej chaty cez Kôprovú dolinu do Poľska prevádzali Tibor Paško, Juraj Krajňák a Božena Krajňáková. Bývalých československých vojakov cez poľský zábor pri Čadci prevádzali Ludovít Žilínčák, Jaroslav Sláma a Rudolf Grochala⁹.

Z príslušníkov čs. vojenskej skupiny krátky čas pracoval pre poľskú rozvedku Ján Segeč, ktorý často prechádzal cez hranicu na Slovensko so spravodajskými úlohami. Z politickej časti emigrácie sa vo veci prechodov angažoval Ing. A. Kaboš¹⁰.

V súvislosti s eminentným záujmom poľskej spravodajskej služby o vývoj situácie na Slovensku a o vzťah časti slovenskej politickej reprezentácie k Poľsku sa v posledných týždňoch pred vypuknutím vojnového konfliktu aktivizovali spravodajské siete na oboch stranách. Čs. strana, reprezentovaná londýnskou spravodajskou skupinou plk. F. Moravca, dodala Poliakom okrem iného aj informácie o nástupnom priestore na Slovensku. Poľská vojenská spravodajská služba ponúkla vybudovanie čs. sabotážnej skupiny v Poľsku.

V koncepcii a plánoch čs. zahraničného a domáceho odboja mala od samého začiatku ústredné miesto myšlienka ozbrojeného povstania (program „Od Šumavy k Tatrám“). Aj keď sa nakoniec tieto plány v celom rozsahu nerozvinuli, v lete 1939 boli živé a aktívne sa pracovalo na ich rozpracovaní. V týchto súvislostiach – okrem činnosti tajnej vojenskej organizácie Obrana národa, spojenej s budovaním prechodových trás z Protektorátu do Poľska (aj) cez Slovensko, udržiavaním kuriérneho spojenia, či s náborom do čs. vojenskej jednotky¹¹ – treba vidieť aj predstavy ružomerskej vojenskej ilegálnej skupiny „Mor ho!“ o poľskej pomoci povstaniu, ktoré skupina pripravovala.

Skupina „Mor ho!“ zaujala vo vzťahu k Poľsku a čs. vojenskej jednotke osobitný postoj a zohrala pozoruhodnú úlohu. Táto skupina, zložená z opozične naladených vojakov prezenčnej služby v ružomerskej posádke, začala v druhej línii svojho plánu v máji a júni 1939 uvažovať o možnosti ozbrojeného boja proti režimu. Prostredníctvom J. Daneša, A. Pokorného, B. Charváta a Miroslava Pavla nadviazala styk s poľskými vojenskými činiteľmi a velením čs. vojenskej skupiny. Ilegálne prechody do Poľska pomáhal organizovať aj ďalší Ružomberčan Vladimír Matula, aktívny účastník protirežimistického vystúpenia vojakov v Ružomberku a neskorší príslušník poľského legiónu.

Prípravy povstania pokročili – v polovici mája 1939 by údajne nasadenie vojakov z posádok v Ružomberku, Dolnom Kubíne a v Žiline proti Poľsku znamenalo ich masovú dezerciu. Okrem extrémnych predstáv čat. Tibora Medveckého ostatní rokovali s Poliakmi iba o možnosti hromadného prechodu k čs. vojenskej skupine. Aj posledná cesta A. Pokorného a B. Charváta do Poľska (3. – 6. júna 1939) mala pravdepodobne jediné poslanie: prerokovať s poľským pohraničným velením otázky hromadného prechodu hraníc k čs. vojenskej skupine. Možnosť prechodu k legiónu do Poľska formulovali aj ďalší – okrem O. Guroviča aj B. Charvát, Ševčík a J. Pokorný, no iba ako dôsledok vzbury.

⁸ Pozri CHYTKA, S.: C. d., s. 228.

⁹ Pozri Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Spomienky a kroniky – Pravda, Bratislava 1984, s. 132 a 436. MLYNARČÍK, J. – LANGER, J.: Protifašistický odboj na Orave. Stredoslovenské vydavateľstvo, Banská Bystrica 1969, s. 13 a i.

¹⁰ VHA Praha, fond 308, kr. 119, zložky 15 a 12.

¹¹ Podrobnejšie pozri: ZUDOVÁ, Z.: Obrana národa na Slovensku (Česi v čs. demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939–1941) In: Historie a vojenství 6/1993, s. 77 – 131.

Celú akciu spustilo, ale aj pochovalo protigardistické extempore ružomberských vojakov na oslavách Hlinkovej gardy, keď v posádke prepukla vzbura. Vedenie skupiny „Mor ho!“ na ňu nebolo pripravené a situáciu nielenže nedokázalo využiť na svoj prospech, ale ani zvládnuť. Po zásahu vojenskej a policajnej asistencie zo Žiliny, Martina a Dolného Kubína sa celá akcia skončila.

Časť vojakov ešte v noci na 5. júna 1939 odišla k poľským hraniciam. Slob. Buknu údajne smrteľne postrelili gardisti pri pokuse o prechod do Poľska. Ladislav Nosák prešiel do Poľska, dal sa do služieb čs. odboja, ale členom vojenskej skupiny sa nestal, aj keď sa 22. júna 1939 prezentoval. Údajne plnil spravodajské úlohy na Slovensku a možno aj úlohy spojené s odosielaním transportov do Francúzska. Bol zatknutý 30. júla 1939 pri pokuse previesť ďalších účastníkov vzbury do Poľska¹².

Zatýkanie a ďalšie represie skupinu „Mor ho!“ fakticky zlikvidovali. Des. Štefan Kaňkovský sa zastrelil pri výsluchu, čat. Tibor Medvecký zbehol spolu s voj. Ladislavom Nosákom. Ďalší boli zatknutí (čat. L. Gejdoš, des. E. Čikel, slob. L. Záthurecký, voj. J. Kočár a i.). Najmenej na 16 vojakov bola uvalená väzba za podnecovanie vzbury, 22 občanov z Ružomberka a 8 z Liptovského Svätého Mikuláša internovali v ilavskej väznici. Už 6. júna 1939 časti jednotlivých útvarov rozdelili a transportovali do iných posádok: 300 mužov do Trenčína, 240 do Trnavy a 750 do Žiliny.

S neúspechom celej akcie súvisí aj skupinový útek Liptákov z bývalého horského pešieho pluku 2, ktorých „odvelili“ do Sabinova. 3. júla 1939 oslobodil veliteľ stráže Peter Kováč z Liptovskej Osady uväznených kamarátov (Rudolfa Valientku, Pavla Škrabáka, Martina Dorníaka a i.) z 8. roty pešieho pluku 2 a zbehol s nimi (a s ďalšími príslušníkmi pluku – Antonom Bukovým z tej istej roty a Michalom Kubinom z 5. roty) do Poľska.

V slovenskej armáde bolo niekoľko podobných skupín, ktoré sa pripravovali prebehnúť do Poľska aj s väčšími jednotkami. Potvrdzuje to vo svojej knihe A. Rašla, v tom čase príslušník hlavného vojenského súdu v Bratislave¹³.

K základným motívom zbehnutia z armády alebo ilegálneho prechodu hraníc a vstupu do čs. zahraničnej vojenskej jednotky patrilo tradične proslovanské ctenie väčšiny Slovákov a po 1. septembri aj rastúce sympatie k Poliakom na základe ich rozhodného odporu, diametrálne odlišného od neslávnej kapitulácie Československa po Mníchove, a s tým spojené nádeje protinemecky orientovaných ľudí. Svoju úlohu zohrali aj chýry o zakladaní česko-slovenských légii v Poľsku, ktoré sa šírili už od apríla 1939, príklad prvých zbehnutí na začiatku júna 1939 a narastajúce mylné presvedčenie, že v očakávanom vojnovom konflikte bude Poľsko bojovať aj za slovenské, prípadne československé záujmy. Alebo hoci nepravdivá, ale v máji a júni 1939 silne pôsobiaca fáma, že K. Sidor sa stal vodcom protinemeckého odporu a spolupráce s Poliakmi a organizuje v Poľsku slovenské légie. Odrážali to prosidorovské letáky: „...preto sa pripravujeme na povel, kedy nám náš Karol Sidor povie z Varšavy: Slováci, do zbrane za mnou!“¹⁴.

Teda motívom odchodu Slovákov do čs. zahraničného odboja nebomelo byť len československé presvedčenie, ale i vlastenectvo opačnej polarity, aké od slovenskej spoločnosti žiadali militantní ľudaci.

Prvé hodnoverné správy o prechodoch do Poľska a formovaní čs. vojenskej jednotky – ako uvádza Zlatica Zudová¹⁵ – predstavovali hlásenia plukov a divízií slovenskej armády. Tie boli známe slovenským i nemeckým bezpečnostným orgánom už od konca apríla 1939. V máji

¹² Pozri CHYTKA, S.: C. d.

¹³ RAŠLA, A.: Civilista v armáde. VPL, Bratislava 1967, s. 45.

¹⁴ Bližšie pozri: HRNKO, A.: Príčiny a spoločensko-politické dôsledky účasti slovenského štátu vo vojne proti Poľsku roku 1939. In: Historický časopis, r. 31, 1983, č. 3, s. 404.

¹⁵ ZUDOVÁ, Z.: C. d., s. 100 a nasl.

aj o týchto otázkach rokoval s gen. F. Čatlošom admirál W. Canaris. V rovnakom čase sa situáciou na severných hranicách Slovenska zaoberalo Prezídium Krajinského úradu v Bratislave. Čs. légie označilo za nepriateľské, namierené proti Slovenskému štátu a odchod do légie kvalifikovalo ako vlastizradu. Všetkým podriadeným orgánom Krajinský úrad nariadil urobiť rozsiahle opatrenia proti možnému vstupu do vznikajúcej česko-slovenskej vojenskej jednotky v Poľsku.

Nemecké vyslanectvo v Bratislave vyjadrilo znepokojenie v protestnej nóte č. 86/39 zo 16. 6. 1939 a žiadalo slovenskú vládu o rázne opatrenia. Vláda sprísnila pohraničnú kontrolu, miestne úrady a bezpečnostné orgány boli povinné podávať každý mesiac hlásenia o pohybe cudzincov, o počte zadržaných a o dôvodoch zadržania. Obdobne si počínali orgány vojenskej kontrarozvedky, pohraničnej stráže a vojenských útvarov. Neskôr, po svojom konštituovaní, boli do tejto činnosti zapojené aj zložky Ústredne štátnej bezpečnosti. V pohraničných oblastiach sa pohybovali príslušníci gestapa, SD a Abwehru. Považuje sa za pravdepodobné, že sa cielavedome infiltrovali medzi utečencov s úlohou odhaliť činnosť, zámery a organizáciu odboja.

SLOVÁCI V ČS. VOJENSKEJ SKUPINE

Zostrenie nemecko-poľských rozporov vyvolalo medzi vojakmi názor, že vojnový konflikt medzi Nemeckom a Poľskom je nevyhnutný, a teda prvý boj s nacistami sa odohrá práve v Poľsku. Prvoradým záujmom tej časti vojenskej emigrácie, ktorá bola presvedčená, že Poľsko je vojnovým ohniskom, bolo utvoriť organizovanú česko-slovenskú vojenskú jednotku a spolu s poľskou armádou zapojiť sa do vojny s Nemeckom.

Na začiatku apríla 1939 vystúpil s myšlienkou utvorenia vojenskej skupiny v Katoviciach ppor. Rudolf Slíva, ku ktorému sa pripojil por. Jan Kaleta. Do konca apríla, keď iniciatívu prebral konzulát v Krakove, však stihli urobiť iba zoznamy záujemcov. Pri týchto začiatkoch stál aj príslušník slovenskej finančnej stráže čat. v zál. Štefan Peniak.¹⁶ Medzi prvých patrili aj ďalší príslušníci finančnej stráže Ján Krajčí, ktorý zbehol už 30. apríla 1939 a pri čs. vojenskej skupine v Krakove sa prezentoval 5. mája 1939.

V otázkach vojenskej organizácie sa hneď na začiatku prejavili veľké rozpory. Konzulát presadzoval koncepciu predmníchovskej armády a autonómie zahraničného vojska, kým emigračný výbor, v ktorom prevládali ľavicovo orientovaní emigranti, žiadal budovať ľudové vojsko na základe dobrovolnosti. Neskôr prišiel s vlastnou koncepciou gen. Lev Prchala.

Tieto hlboké, najmä ideologické rozpory poznačili schôdzku prvých 40 dobrovoľníkov, ktorí sa 30. apríla 1939 zišli v budove krakovského konzulátu. Komunisti, ktorí nesúhlasili s koncepciou konzula Vladimíra Znojemskeho a so štatútom vojenskej skupiny, odmietli do nej vstúpiť¹⁷. Výzvu vicekonzula dr. Vladimíra Henzla na založenie vojska nakoniec akceptovalo len šesť dobrovoľníkov. Tak vznikla *Zahraničná vojenská skupina československá*.

Vojenské a politické princípy organizačných zásad vojenskej skupiny boli poznačené tendenciou k nacionalizmu a antisemitizmu, etnickému čechoslovakizmu. Favorizovali vojenský aspekt odboja a spochybňovali svojbytnosť slovenského národa. Vedenie skupiny si ako základný cieľ stanovilo boj za obnovenie unitárnej Československej republiky. Politická, pre-

¹⁶ Vojenský historický archiv Praha. Fond Poľský legion, kr. 1, sign. 1/1. Deník Poľského legionu. Štefan Peniak (5. 4. 1916 v Polhore) zbehol do Poľska 7. 4. 1939. Tri týždne bol internovaný v obci Miłowka a od 1. 5. 1939 bol príslušníkom čs. vojenskej skupiny v Krakove, odkiaľ sa dostal do Francúzska k tvoriacej sa 1. divízii. 7. 7. 1940 sa so zvyškami divízie dostal do Anglicka. Zúčastnil sa s obrnenou brigádou invázie do Európy a 10. 11. 1944 padol pri Dunkerque. Vojenský archiv Trnava. Kmeňový list Š. Peniaka.

¹⁷ Keď v auguste 1939 prišla organizovaná skupina niekoľko sto komunistov v pochodovom tvare do bronovického tábora, jej členom nielenže nepovolili vstup do vojenskej skupiny, ale ani za bránu tábora. Pozri: SVOBODA, L.: C. d., s. 337 – 338.

važne lavicová emigrácia, naopak, zdôrazňovala boj proti svetovému fašizmu bez ohľadu na národnosť, náboženstvo a politickú príslušnosť¹⁸). Zásady zdôrazňovali, že členom vojenskej skupiny nemôže byť nikto iný ako Čech, Slovák, „Karpatorus“ či Podkarpatský Ukrajinec.¹⁹)

Situácia Slovákov na začiatku (a vlastne po celý čas) odboja bola osobitá a zložitá. Pre svet to boli „Čechoslováci“ a Poliaci o nich nechceli počuť, pretože poľská vláda uznala Slovenský štát, a tak si nemohla dovoliť na svojom území budovať zo Slovákov vojenské jednotky²⁰) v intenciách československého zahraničného odboja. Ani situácia vnútri vojenskej skupiny nebola jednoznačná. Napr. Ivan Komarnický sa márne usiloval o vstup do jednotky.²¹)

Vo vojenskej skupine v Krakove sa postupne evidovalo vyše 2200 (podľa V. Henzla až 3872) osôb. Za jej členov prijímali iba Čechov, Slovákov a Zakarpatských Ukrajincov. Slovenskí dobrovoľníci dostávali neskôr podpisovať vyhlásenie, že ako príslušníci *jednotného národa* „neuznávajú rozdelení československého národa na dva“.²²)

Prví slovenskí vojaci v rovnošatách prišli do Krakova 10. mája 1939 a boli „nadšene uvítaní“. Medzi prvými boli čat. Štefan Gabko, voj. Július Ďurňa, voj. Karol Jágrik, čat. ašp. Vojtech Lehar. Do konca mája bolo vo vojenskej skupine 22 Slovákov.²³) 20. mája k nim prehovoril, a to po slovensky vicekonzul dr. Vladimír Henzl. O dva dni neskôr v prvom väčšom transporte takmer všetci odišli do Francúzska, ale už 24. mája prišla ďalšia skupina desiatich slovenských vojakov, ktorí zbehli od svojich útvarov, „pretože naprosto nesúhlasia s terajším vládnym režimom a aby bojovali za obnovenie Československej republiky“ – píše sa v denníku vojenskej skupiny. V tom čase mala skupina 112 príslušníkov.

Prípady zbehnutia do Poľska sa množili. Vojenský súd v Bratislave registroval desiatky trestných oznámení.²⁴) 7. júna 1939 od 64. zvednej letky z Piešťan zbehlo osem letcov: na Ab-101 odleteli čat. Jozef Hrala, čat. Ludevít Ivanič do Krakova a na troch Š-328 do Deblina des. Ján Lazar a čat. František Knotek, des. Imrich Gablech a des. J. Rehák, des. J. Káňa a slob. K. Valach.

Naopak, tragicky sa skončil pokus vojakov Pavla Rajtáka a Jozefa Krošláka, ktorí hoci nemali pilotný výcvik, pri výcviku na letisku v Nitre sa zmocnili lietadla s cieľom odletieť do Poľska. Rajtáka, ktorý z lietadla vyskočil nad Oravou, zadržala slovenská finančná stráž. Bol odsúdený na 25 rokov žalára. Krátko po rozsudku však utiekol a cez Maďarsko sa dostal do československej zahraničnej armády. Lenže J. Krošlák, ktorému sa padák zachytil o lietadlo, sa zabil.²⁵)

V júni 1939 vzrástol počet slovenských vojakov o 64 mužov.²⁶) S dátumom 13. júna nájdeme v denníku výnimočnú udalosť – prišli totiž prví dvaja aktívni slovenskí dôstojníci v rovnošatách:

¹⁸ VHA Praha. Fond PL, kr. 1, sign. 1/1. Deník Poľského legionu. Pozri: KOPECKÝ, R.: Čs. odboj v Polsku 1939. Rotterdam 1958, s. 35 – 38.

¹⁹ Tamže.

²⁰ Poľská vláda bola medzi prvými, ktorá okamžite oficiálne uznala Slovenský štát a už 15. 3. 1939 premenila svoj konzulát v Bratislave na vyslanectvo.

²¹ V spomienke, ktorá je vo vlastníctve autora, píše: „Hranice som prešiel z obce Závadka... Prešiel som v polovici júla 1939... Tam som sa dozvedel, že v Krakove, konkrétne v Bronoviciach sa zakladá čl. vojenská jednotka pozdejšie nazvaná Poľský legión! Vybral som sa tam, no nepochodil som, lebo ma do Legiónu neprijali. Prijímali len Čechov – dôstojníkov. Vojakov, najmä Slovákov a Ukrajincov neprijímali. A tak som bol nútený vrátiť sa na západnú Ukrajinu do Haliča.“

²² KOPECKÝ, R.: Československý odboj v Polsku 1939. Rotterdam 1958, s. 33-34.

²³ VHA Praha. Fond PL, kr. 8, sign 3/5. Kmenové knihy

²⁴ Rašla, A.: C. d., s. 44.

²⁵ Tamže.

²⁶ Údaj odvodený zo záznamov v kmeňových knihách. VHA Praha. Fond PL, kr. 8, sign. 3/5.

npor. Ludevít Sozanský a por. Ján Koreň.²⁷⁾ Literatúra²⁸⁾ uvádza, že s nimi prišli traja ďalejslúžiaci poddôstojníci a 40 vojakov, no v dokumentoch skupiny je ich zaznačených v ten deň iba osem.

Dňa 15. júna zložili noví príslušníci vojenskej skupiny prisahu. Pri tejto príležitosti npor. L. Sozanský prečítal deklaráciu, ktorú podpísalo 31 prítomných Slovákov, že po vojne chcú žiť s Čechmi v spoločnom štáte. Väčšina z nich odišla najbližším transportom (16. júna 1939) do Francúzska.

V druhej polovici júna bol prílev do skupiny výraznejší. Na konci mesiaca prichádzalo denne 50 až 60 dobrovoľníkov. Najviac ich prišlo 25. júna 1939: 13 dôstojníkov, jeden rotmajster a 37 vojakov. Skupina mala vtedy už 322 príslušníkov. V tom čase poľská vojenská správa prideliť čs. vojenskej skupine bývalý tábor pracovnej služby v Malých Bronoviciach a starostlivosť o skupinu prevzala poľská armáda.

V júli prišlo menej dobrovoľníkov – podľa L. Svobodu naraz 35 či 40 slovenských vojakov, no v dokumentoch vojenskej skupiny v Krakove je ich zaregistrovaných 32,²⁹⁾ najmä z posádok v Ružomberku, Žiline a vo Zvolene – ale v auguste bol prírastok najväčší, registrovalo sa 73 mužov. Kuriérnu službu medzi krakovským konzulátom a bronovickým táborem vykonával čat. Štefan Pavlík (Bobčan) z Považskej Bystrice. Okrem iného to bol on, čo sprevádzal do Bronovic R. Mišutku. Denník vojenskej skupiny sa po tretí raz a naposledy zmieňuje o Slovákoch v zápise z 15. augusta 1939. Vtedy do Bronovic prišlo „v zovretom tvare v rovnošatách za spevu pochodových piesní“ 19 slovenských vojakov.

Po oficiálnom oznámení o uzavretí sovietsko-nemeckého paktu, dezercie zo slovenskej armády do Poľska výrazne poklesli, napriek tomu, že bolo povolanych niekoľko ročníkov záložníkov. V Lešnej pri Baranovičoch, kam sa v deň začatia druhej svetovej vojny premiestnilo jadro vojenskej skupiny, sa registrovalo už iba 6 Slovákov.³⁰⁾

V auguste, keď sa Nemci aj na Slovensku začali konkrétne pripravovať na vojnu s Poľskom, sa vplyvom narastania priameho nebezpečenstva útoku na Poľsko začal meniť postoj poľskej strany k československej vojenskej akcii. Vtedy získal rozhodujúci vplyv polonofilský projekt generála Leva Prchalu a jeho „Ústredného výboru Čechov a Slovákov“ vo Varšave (boli v ňom aj dvaja Slováci: Peter Prídavok a Okáli. – Škpt. Krček vo svojej správe o poľskom legióne uvádza medzi členmi politického štábu gen. L. Prchalu okrem redaktora P. Prídavka istého Okáliho. Keďže P. Prídavok pochádzal zo Stankovian pri Ružomberku a jeho matka sa ako slobodná volala Okálová, je pravdepodobné, že ide o Antona Jakuba Okála z neďalekej Hubovej, ktorý sa neskôr zúčastnil odboja vo Francúzsku. To by vysvetľovalo aj jeho absenciu v politickej činnosti P. Prídavka v Anglicku. Je to však iba dohad a nemožno ho potvrdiť). 16. augusta 1939 odišiel posledný transport do Francúzska. Medzi jeho 189 mužmi bo-

²⁷⁾ Npor. L. Sozanský sa z Poľska dostal cez Cudzineckú légiiu do čs. vojska vo Francúzsku a bol pridelený k 2. pešiemu pluku. 13. 7. 1940 prišiel lodou Rod el Farag do Veľkej Británie a bol zaradený k štábnej rote 1. čs. brigády a 28. 10. 1940 ho vyznamenali Čs. vojnovým krížom 1939. 13. 6. 1941 sa stal členom kanadskej vojenskej misie a 6. 3. 1943 pridelený dôstojníkom vojenského a leteckého ataše pri kanadskej vláde. 28. 3. 1945 sa z Veľkej Británie vrátil do oslobodenej vlasti. Dosiahol hodnosť plukovníka generálneho štábu. Vojenský archív Trnava. Kmeňový list Ludevíta Sozanského. Por. Koreň po príchode do Veľkej Británie bol medzi nezaradenými dôstojníkmi a preto sa prihlásil do Armády slobodného Francúzska (FFL). Bojoval vo francúzskych koloniálnych jednotkách v rovníkovej a severnej Afrike. Zadený bol v RTST (Strelecký pluk Senegalcov z Čadu) vo Fort Lamy (Afrika). V roku 1944 ako kapitán francúzskej armády požiadal o návrat k československému zahraničnému vojsku. Pozri: VHA Praha, fond MNO-L, 1944, kr. 83, čj. 2170/44.

²⁸⁾ Pozri: SVOBODA, L.: C. d., s. 274 a ďalšie práce, ktoré uvedený údaj prevzali.

²⁹⁾ Pozri poznámku č. 26.

³⁰⁾ Pozri poznámku č. 26.

la aj skupina 10 Slovákov.³¹⁾ Spolu do Francúzska odišlo viac ako 50 slovenských dobrovoľníkov,³²⁾ najmä v transportoch 16. júna, 25. a 28. júla 1939.

Dňa 1. septembra 1939 Nemecko napadlo Poľsko – začala sa druhá svetová vojna. 112 dôstojníkov, 12 rotmajstrov a 508 vojakov, ktorí sa o jej vypuknutí dozvedeli až po presune do nového tábora v Lešnej, ju prijalo s nadšením, lebo sa potvrdili ich predpoklady, že práve v Poľsku budú mať prvú možnosť postaviť sa nacizmu so zbraňou v ruke. Začala sa nová fáza histórie čs. vojska v zahraničí. Po prepadnutí a obsadení Poľska sa hlavný prúd emigrácie z bývalého Česko-Slovenska obrátil cez Maďarsko do Juhoslávie.

Poľský rozhlas v tento deň vysielal vyhlásenie slovenského vyslanca v Poľsku dr. Ladislava Szathmaryho, ktorý sa pripojil k československému zahraničnému odboju. Protestoval proti zavlečeniu Slovenska do vojny proti Poľsku a povedal: „Slovenský ľud, rovnako doma ako v zahraničí, nikdy neprijme násilie nemeckej tretej ríše a pripojuje sa k ozbrojenému odporu proti interventom, aby mohol v spolupráci s civilizovanými národmi sveta rozhodnúť o svojom vlastnom osude. Budem veľmi zaviazaný poľskej vláde, ak prijme toto moje vyhlásenie a bude všetkými prostriedkami svojimi i svojich spojencov podporovať boj československého národa za národnú česť, za vlasť i skutočnú nezávislosť.“³³⁾

Kancelárie slovenského vyslanectva vo Varšave (bolo v budove vedľa československého vyslanectva) sa potom stali tretím náborovým strediskom dobrovoľníkov pre légiiu. Dr. L. Szathmary, prostredníctvom ním založeného Slovenského výboru poslal gen. Prchalovi 12 príhlášok do „jeho“ legiónu.³⁴⁾

Prvou obeťou druhej svetovej vojny medzi Slovákami bol letec por. let. Ondrej Šandor, ktorý padol 2. septembra 1939 na letisku v Debline.

V ČESKEJ A SLOVENSKEJ LÉGII

Až 3. augusta 1939 poľská vláda dala zásadný súhlas na oranizáciu československej légie. Jej výstavbu povoľoval dekrét poľského prezidenta Ignacy Moścického z 3. septembra 1939. Výnosom hlavného veliteľa poľskej armády maršala E. Rydz-Šmiglyho bol za veliteľa určený gen. L. Prchala. Pomenovanie jednotky – *Česká a slovenská légia* – odrážalo stanovisko Poľska k tzv. právnej kontinuite Československej republiky a bolo prekvapením aj pre samotných členov vojenskej skupiny. Preto ho v praxi ignorovali.

Dňa 1. septembra prišiel do Lešnej gen. L. Prchala a prehovoril k 632 príslušníkom vojenskej skupiny. Predstavil sa im už ako veliteľ česko-slovenskej légie v Poľsku, napriek tomu, že dekrét o utvorení *Českej a slovenskej légie* bol uverejnený až 3. septembra 1939.

Pri rozhovore s vojakmi sa dotkol slovenskej problematiky tak necitlivo, že slovenskí vojaci reagovali prostredníctvom delegácie (por. Pavel Styk, des. ašp. Vojtech Krahulec a stržm. žand. Ján Pakan), ktorá si vynútila s generálom ďalší rozhovor. V obsiahlom dokumente,³⁵⁾ v ktorom je zachytený priebeh rozhovoru, najmä časti, dotýkajúcej sa otázky budúcnosti štátu, je zvýraznené vyhlásenie, že „my sme prišli bojovať za ČSR a po vojne chceme v tejto žiť“. Zápis je zároveň dokladom o vtedajších, často až naivných predstavách, ktoré v slovenskej armáde o možnostiach odboja boli: „My sme mali v úmysle vytvoriť na území Poľska veľké jednotky vojska s našou výzbrojou, ale neskoršie sme sa museli od tohto plánu odkloniť, lebo po prechode hraníc sme zistili, že v skutočnosti v Poľsku to nie je možné, nakoľko to medziná-

³¹⁾ Pozri poznámku č. 26.

³²⁾ Pozri poznámku č. 26.

³³⁾ Podľa SVOBODA, L.: C. d., s. 374.

³⁴⁾ KULKA, E.: Židé v čs. Svobodově armádě. Naše vojsko, Praha 1990, s. 41.

³⁵⁾ VHA Praha. Fond PL, kr. 1, sign. 1/1, Deník PL, záznam l. 9. 1939. Pozri prílohu.

rodné právo nedovoľuje. Konečne sme sa uchádzali o to, aby zbrane zo Slovenska boli prevezené do Poľska. Skutočne tu bola starostlivo pripravená akcia na prevoz zbraní a prechod pohraničných posádok“, o čom vedel i npor. Jiří Král (prvý veliteľ vojenskej skupiny) a ďalší.

Pod velením pplk. L. Svobodu sa v tábore v Lešnej začal výcvik s očakávaním príchodu ďalších dobrovoľníkov. Napriek mimoriadne pozitívnemu ohlasu na náborové akcie prišlo do 11. septembra len 50 mužov³⁶⁾ a zmiešaná brigáda sa už nesformovala. Udalosti na fronte dostali prudký spád a poľské velenie vydalo rozkaz na urýchlenú evakuáciu tábora. Železničný transport mieril na východ a pred svobodovcami boli dve možnosti záchrany: Sovietsky zväz a Rumunsko.

Dňa 13. septembra 1939 sa transport zastavil pred bombardovaným Tarnopolom a vrátil sa do stanice Hluboczek Wielki. Tu bola vyčlenená čata GOPL (gulometnej obrany proti lietadlám), ktorej veliteľom bol por. v zál. Pavol Styk. Tvorili ju tri palebné jednotky – jedna „ťažká“ (3 ťažké gulometry) a dve „lahké“ (6 ľahkých gulometov) s tromi dôstojníkmi a 24 vojakmi v civilnom odevu,³⁷⁾ medzi ktorými boli aspoň dvaja Slováci (voj. Silvester Bukový a slob. Peter Jágrik).

V boji s ôsmimi Dorniermi 15. septembra 1939 pri Hluboczku mali prvé straty. 17. septembra potom zostrelili nad Tarnopolom jeden nemecký bombardér. V ďalších bojoch sa čata rozpadla. Por. P. Styk s niekoľkými vojakmi prešli na územie ZSSR, kde sa časť dostala do Českej Volyne a niekoľkí dočasne slúžili v sovietskej milícii.

V ďalšom ústupe sa hlavná časť legiónu dostala 17. septembra 1939 do obce Horodyszczce (tu sa oddelili tí, čo hodľali prejsť do Rumunska) a na druhý deň sa veliteľský predvoj i jadro skupiny stretli s vojakmi Červenej armády, ktorá ten istý deň začala obsadzovať východnú časť Poľska. Tým sa skončila krátka história československého legiónu v Poľsku. Osudy jeho príslušníkov sa však odvíjali po celých šesť vojnových rokov a pre mnohých sa skončili tragicky ešte dlho po nielen očakávanom, ale aj tvrdo vybojovanom mieri.

V bronovickom tábore zostalo 189 ľudí (prijímacia skupina a tí, čo sa prihlásili do poľskej armády). Tá sa 3. septembra vydala po stopách hlavnej časti, no v Čortkove definitívne zmenila smer a prešla do Rumunska. Bolo v nej najmenej 8 Slovákov,³⁸⁾ ktorí sa cez Sýriu (čs. peší prápor 11 Východný) a severnú Afriku (200. čs. protiletadlový pluk) dostali roku 1943 do Veľkej Británie.

Ďalšia časť príslušníkov čs. vojenskej jednotky sa dostala do Českej Volyne so 150 členou skupinou „Škuner“, v ktorej bolo minimálne 12 slovenských vojakov.³⁹⁾ Po pričlenení k Čs. vojenskej skupine východnej v marci 1940 bola označená ako kvasilovská rota.

Hlavná časť zvyškov legiónu skončila svoju púť v tábore NKVD v suzdalskom kláštore. Odtiaľ boli organizované transporty na Stredný východ a do Francúzska, kam odišla väčšina príslušníkov Čs. vojenskej skupiny východnej.

³⁶⁾ RICHTER, K.: Československý vojenský odboj v Poľsku 1939. FÚV ČSSPB, 1989, s. 36.

³⁷⁾ VHA Praha, Fond PL, kr. 1, sign. 1/1. Deník PL. V poľskom legióne však boli najmenej štyria vojaci z delostreleckého protiletadlového pluku 153 z Bratislavy. Poručík Pavel Styk (15. 04. 1908 Kyncelová), pôvodne učiteľ na štátnej meštianskej škole v B. Bystrici, 17. 6. 1939 prešiel cez Kopské sedlo do Poľska a vstúpil do čs. vojenskej jednotky. 13. 9. 1939 ho plk. Svoboda určil za veliteľa protiletadlovej jednotky v Tarnopole. 17. 9. bola odzbrojená Červenou armádou, preto ju rozpustil a sám odišiel dobrovoľne pracovať do ZSSR. Bol účtovníkom, učiteľom, robotníkom a opäť učiteľom. Hlásil sa do čs. vojenskej jednotky v ZSSR, pre chorobu srdca však nebol odvedený. Do vlasti sa vrátil 5. 3. 1946

³⁸⁾ Polepšek I., Kováč P., Košina Š., Valientka R., Koha K. a i. Pozri pozn. č. 26.

³⁹⁾ Čat. Ivanič L., des. Lazar J., Kopis A., voj. ašp. Schenk R., Juraj K., voj. Petko J., Valientka R., Vlček G. Pozri pozn. č. 26.

So Slováckmi, príslušníkmi bývalého legiónu, sa stretáme na všetkých frontoch druhej svetovej vojny a takmer vo všetkých spojeneckých armádach. Jeden z prvých Slovákov v tzv. poľskom legióne, učiteľ Ladislav Lackovič (peší pluk 26), padol ako vojak 2. tankového práporu Čs. obrnenej brigády v Anglicku pri obliehaní Dunkerque. Martin Dorniak zahynul 1. januára 1945 pri operačnom lete. Okrem por. Jána Koreňa v jednotkách Slobodného Francúzska (FFL) bojovali por. žen. v zál. Ján Bodoň (Stredný východ a Afrika), npor. pech. Alojz Valent (Stredný východ), čat. ašp. Andrej Engländer a vojak Rudolf Košut (Radola Kavala) v Cudzineckej légii.⁴⁰⁾ Neskorší plk. gšt. Ludevít Sozanský bol prideleným dôstojníkom vojenského a leteckého atašé pri kanadskej vláde.⁴¹⁾

Veľkú skupinu tvorili príslušníci prvých spravodajských výsadek organizovaných ústrednou vojenskou spravodajskou službou Červenej armády, ľudovým komisariátom štátnej bezpečnosti (NKGB), ľudovým komisariátom vnútra (NKVD) i Čs. vojenskou misiou v ZSSR, dokonca v závere vojny boli v skupinách hĺbkového prieskumu 1., 2., a 4. ukrajinského frontu, respektíve 1. čs. armádneho zboru v ZSSR.⁴²⁾

Prvú základňu pre výber výsadekových skupín v tom čase predstavoval zvyšok poľského legiónu, resp. „Čs. vojenskej skupiny – východnej“, internovanej v tábore NKVD v suzdalskom kláštore a niektorí z preverených politických emigrantov, najmä komunistov, ktorí prešli do Sovietskeho zväzu. Už druhý deň po útoku na ZSSR si 35 ľavicovo orientovaných z celkovej počtu 67 príslušníkov čs. vojenskej skupiny, ktorí odmietli odísť na Západ, podalo hromadnú žiadosť o zaradenie do Červenej armády.⁴³⁾ NKVD dokonca žiadalo, aby celá suzdalská skupina bola k dispozícii pre výzvednú a sabotážnu činnosť na Slovensku a v Protektoráte.

Na spravodajské akcie na Slovensku sovietska štvorčlenná komisia v Suzdali vybrala Karola Zábrodského, Jozefa Máčalku, Gustáva Horvátha, Vojtecha Horvátha, Jána Slamku, Viliama Holéciho, Jána Segeča, Rudolfa Mišutku, Petera Jágrika, Jána Lazara, Rudolfa Matejku a Andreja Hagyarího-Hronského.⁴⁴⁾ Po skončení výcviku boli rozdelení do skupín programu Aroš.

Na akcie v Protektoráte bolo vybraných deväť českých príslušníkov skupiny. Približne v tom istom čase v inej, sedemčlennej skupine dobrovoľníkov (S-1) bol čat. Štefan Andraščík.⁴⁵⁾ V druhej, takisto sedemčlennej skupine S-2, ktorá skončila výcvik v októbri 1941, však nebol žiadny Slováč. Veliteľom a súčasne radistom prvej skupiny bol J. Lazar, jeho zá-

⁴⁰⁾ MORAVEC, B.: Pod třemi prapory. Mustang, Plzeň 1996, s. 190, 193, 197, 199.

⁴¹⁾ Vojenský archív Trnava. Kvalifikačný list.

⁴²⁾ Tejto problematike je venovaná autorova štúdia Účasť Slovákov vo výsadekových a prieskumných operáciách vo ZSSR v čase druhej svetovej vojny.

⁴³⁾ VHA Praha, f. 22, zl. 9/1.

⁴⁴⁾ O ich osudoch sa zmienili K. Richter a V. Kožnar v knihe Výsadek S-1, Naše vojsko, ČSPB, Praha 1988) a najnovšie PhDr. P. Šimunič v článku Neznáme výsadky. Práca 8. a 15. júna 1991, s. 7).

⁴⁵⁾ Štefan Andraščík (18. 5. 1909 v Kamenici). 5. 7. 1939 zbehol do Poľska a 17. 8. vstúpil do čs. vojenskej jednotky. 1. 10. 1941 v časti „N“ výsadku S-1 vysadený nad Miškolcom na rozkaz ruského inštruktora napriek odporu skupiny (inštruktora ich vrah doslova nasilu vyhodil z lietadla. Výsledok – Krejčířik a Komberec mŕtvi, Andraščík a Kratochvíl ťažko ranení). Ten istý deň zajatý maďarskými četníkmi a väznený do 22. 8. 1944, keď z koncentračného tábora ušiel. 11. 9. 1944 sa prezentoval v 1. čsaz v 1. brigáde. Bojoval pri Krosne, na Dukle, pri Levoči a Lip-tovskom Mikuláši. Bol dva razy ranený – demobilizovaný bol 15. 10. 1945 z nemocnice. V septembri 1945 povýšený na poručíka. VHA Praha fond 308, kr. 119, zl. 24.

stupcom bol V. Holáci a ďalej tu boli R. Matejka a A. Hagyarí.⁴⁶⁾ V druhej skupine boli: veliteľ K. Zábrodský, jeho zástupca J. Máčalka a radista G. Horváth.⁴⁷⁾ Skupinu III tvorili: J. Segeč (veliteľ) a V. Horváth⁴⁸⁾ a napokon v skupine IV boli: veliteľ R. Mišutka a P. Jágrik.⁴⁹⁾

Na padákoch sa na Slovensko či do Protektorátu Čechy a Morava vrátili aj ďalší slovenskí príslušníci čs. vojenskej jednotky v Poľsku. Koncom októbra 1941 bol s paraskupinou Antropoid vysadený ntn. Jozef Gabčík, účastník atentátu na R. Heydricha. V polovici marca 1943

⁴⁶⁾ Viliam Holáci (2. 3. 1912) sa cez čs. vojenskú jednotku v Poľsku a internáciu v ZSSR dostal so skupinou tzv. hvezdárov do prvej výsadvkovej spravodajskej skupiny, no plánovaný zoskok sa neuskutočnil. Pri ústupe od Kyjeva bol pod Poltavou zajatý, odovzdaný gestapu, ktoré ho dopravilo na Slovensko. Väznený bol v Leopoldove a v koncentračnom tábore Mauthausen. Oslobodený americkou armádou v roku 1945. VHA Praha, fond 308, kr. 125, zl. 28. Veľmi podobné osudy mali aj ďalší príslušníci skupiny – Albert Matejka (14. 2. 1915) a Andrej Hagyarí (10. 10. 1918). Pozri VHA Praha, fond 308, kr. 125, zl. 25 a 27.

⁴⁷⁾ Karol Zábrodský (3. 10. 1917 v Chtelnici) a jeho skupina (Máčalka, Horváth G., Slamka) už nestihla odletieť – Nemci dokončovali obklúčenie Kyjeva. Preto ich inštruktor Bichejev odovzdal kpt. Pruznerovi a spolu sa presunuli asi 130 km na východ do Varvy. Tu však zistili, že z oklúčenia neunikli. Kapitán Pruzner ich zveril pod ochranu vojenskej jednotky majora Zajceva. Zajcevova jednotka pri pokuse prelomiť oklúčenie pri Piriatine bola rozbitá a obe skupiny sa rozpadli.

K. Zábrodský a G. Horváth sa s jednotkou Červenej armády dostali do obklúčenia v priestore Černigova. Aj oni sa vydávali za slovenských robotníkov a aj oni sa dostali do zajatia. Eskortovali ich do Varšavy a odtiaľ do Prahy. O štyri dni ich dopravili do Brna, kde sa v tábore „Pod Kaštany“ stretli s inými účastníkmi spravodajsko-diverzných kurzov. Gestapo sa ich pokúsilo získať ako konfidentov a keďže odmietli, dostali sa do koncentračného tábora Mauthausen.

Jozef Máčalka (5. 10. 1911 v Chtelnici) taktiež prešiel cez poľský legión a sovietsku internáciu, kde bol vybraný do programu Aroš. V októbri ho zadržali orgány ÚŠB, do 6. 1. 1943 bol väznený na Krajskom súde v Bratislave, potom do apríla 1944 v leopoldovskej väznici a do oslobodenia v Mauthausene. Od júna do novembra 1945 krátko pôsobil v Likvidačnej skupine MNO. VHA Praha, fond 308, kr. 119, sl. 5 a 9.

Augustín Horváth (1. 1. 1912) v júni 1939 zbehol do Poľska a 17. 8. 1939 sa hlásil v čs. vojenskej jednotke, s ktorou prešiel až do suzdalskej internácie. Prihlásil sa na spravodajskú prácu v bývalom Československu. Od konca júna do polovice júla 1941 absolvoval diverzné učilište v Moskve, radiotelegrafický a paradesantný kurz. 22. 10. 1941 bol zajatý a celý čas do 29. 4. 1945 strávil v koncentračnom tábore v Dachau. VHA Praha, fond 308, kr. 119, zl. 6.

⁴⁸⁾ Ján Segeč (20. 2. 1909 Veľká Ves pri Lučenci) v júni až auguste 1941 absolvoval spravodajský a diverzný výcvik v Moskve a 20. 8. bol spolu s Vojtechom Horváthom vysadený 45 km od Krakova v skupine Aroš III. Mali plniť úlohy v priestore Liptovského Mikuláša. Na Liptov sa s V. Horváthom dostali cez Zakopané, lebo Segeč, ktorý v roku 1939 krátky čas pracoval pre poľskú rozvedku a často prechádzal hranicu, využil svoje skúsenosti. Nepodarilo sa im však nadviazať potrebné kontakty a nakoniec oboch zatkli. 5. 10. 1941 Segeča po udaní zadržali zvolenský žandári. Pod tlakom dôkazov sa rozhodol vypovedať známe veci, vyzradil však aj Horváthovu adresu. 6. 10. 1941 bol tak v Banskej Štiavnici zadržaný aj druhý člen výsadvky a obaja skončili v bratislavskej väznici. Na začiatku roku 1945 boli zaradení do transportu politických väzňov, ktorý pri Melku bombardovalo spojenecké letectvo. J. Segeč bol pri nálete ranený. VHA Praha, fond 308, kr. 119, zl. 15.

⁴⁹⁾ Peter Jágrik (27. 4. 1915 v Brvništi) 28. 7. 1939 prešiel hranice do Poľska, 17. 8. 1939 sa prihlásil v Krakove na čs. konzuláte a bol zaradený do čs. legiónu v Bronowiciach. V čs. jednotke zostal po celý čas jej internácie v ZSSR. So skupinou tzv. hvezdárov sa po prepadaní ZSSR prihlásil do spravodajského programu. Po absolvovaní prípravy bol 17. 7. 1941 ako parašutista vysadený v Poľsku pri Krakove. 21. 10. 1941 oficiálne zatknutý (za zbehnutie zo slovenskej armády).

Rudolf Mišutka (10. 5. 1919) sa po zoskoku prihlásil bezpečnostným orgánom a stal sa aktívnym spolupracovníkom gestapa. Podieľal sa na vypátraní a zadržaní mnohých parašutistov zo ZSSR.

pri Stropkove spravodajská správa generálneho štábu Červenej armády vysadila ďalších príslušníkov čs. vojenskej jednotky v Poľsku – Jána Lazara a Jána Junasa.⁵⁰⁾

Do príprav a priebehu Slovenského národného povstania zasiahli príslušníci paraskupiny Manganese, František Bíroš a Štefan Košina, vysadení v noci na 10. júna 1944. Pôvodne s nimi mal letieť aj Ján Pakan, ale pre zranenie pri výcviku ho nahradil iný príslušník Zvláštnej skupiny D vo Veľkej Británii. J. Pakan potom pôsobil v logistickej časti tohto útvaru. Napokon v noci na 27. júna 1944 boli vysadení na Slovensku so spravodajskými úlohami pre Čs. vojenskú misiu v ZSSR Anton Bukový a Karol Čapliar.⁵¹⁾

Zo západného frontu bolo v rokoch 1941–1945 uskutočnených (prevažne na území Protektorátu Čechy a Morava) 43 špeciálnych operácií s účasťou 113 parašutistov. V rovnakom období z východného frontu (prevažne na Slovensku a od konca roka 1944 aj v českých krajinách) bolo vykonaných 130 operácií, na ktorých sa zúčastnilo 816 parašutistov.⁵²⁾ Výrazný podiel na veliteľských postoch i v kádriach jednotlivých desantov mali slovenskí príslušníci. S niektorými sa stretáme aj v záverečnej fáze druhej svetovej vojny v organizátorských výsadbách Hlavného štábu partizánskeho hnutia, či už v skupinách hlbkového prieskumu jednotlivých frontov alebo 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, vysadených na území Slovenska i Čiech. Len pri zbežnom skúmaní neúplných materiálov sme ich narátali niekoľko desiatok, medzi ktorými boli i veteráni z poľského legiónu.

⁵⁰⁾ Ján Lazar (16. 4. 1912 v Zohore). 2. 8. 1939 zbehol do Poľska a 20. 8. 1939 sa prezentoval v čs. vojenskej jednotke, s ktorou sa dostal do sovietskej internácie. V Suzdale sa ako „hvezdár“ prihlásil do Červenej armády. Veliteľ nevysadenej skupiny Holáci Viliam, Hagyarí Andrej, Matejka Albert. Skôr ako mohli byť vysadení, Nemci obsadili Kyjev. Pri pokuse o prechod frontu bol zajatý a od 19. 9. 1941 internovaný v zajateckom tábore Lubny. Nie je známe, ako sa dostal zo zajatia, no od júla 1941 do marca 1943 bol frekventantom školy Ústrednej spravodajskej služby v Moskve.

Pod krycím menom Jozef Lukovič bol 16. 3. 1943 spolu s Jánom Junasom vysadený pri Stropkove. Po presune na západné Slovensko tri mesiace pôsobil ako spravodajský rezident Červenej armády na Slovensku. V júni 1943 ho zaistila ÚŠB a do augusta 1944 bol väznený v Ilave. 1. 9. 1944 sa mu však podarilo ujsť a stal sa členom partizánskej jednotky kpt. Tichonova na Orave. Teda v čase od augusta 1944 do augusta 1945 opäť pracoval ako spravodajský rezident – radista Červenej armády v ZSSR.

Ján Junas (23. 10. 1915, krycie mená Frank, Lettrich). Po zoskoku odišiel do Kláštora pod Znievom k rodičom. Potom sa vrátil na miesto zoskoku pre veci. V Prešove na stanici bol zatknutý spolu s J. Lazarom. Po zatknutí všetko dobrovoľne prezradil už v Prešove i v Bratislave. Po jeho výpovediach bol J. Lazar donútený k priznaniu. Obaja boli vyzvaní na spoluprácu s ÚŠB – Lazar odmietol, ale Junas spolupracoval a s použitím jeho rádiostanice (JACK 4 resp. TENZOR) nadviazal spojenie s Moskvou. Rádiovú protihru organizoval za ÚŠB Jurčo a za armádu stot. J. Stanek. Radistom bol por. Kmeť, ktorý urobil opatrenia, aby Rusi poznali, že je pod kontrolou. Ján Junas bol pred SNP väznený v zajateckom tábore v Ilave, odtiaľ ušiel do Kunerádu k partizánom mjr. Popova. Ranený do hlavy sa na presune horami do B. Bystrice oddelil a zostal pri oddiele Baginského. VHA Praha, fond 308, kr. 120, zl. 5 a 6.

⁵¹⁾ Anton Bukový sa po svojom úteku od 8. roty ppl 2 v Sabinove v polovici augusta 1939 prezentoval v čs. vojenskej jednotke v Malých Bronowiciach a s ňou bol aj internovaný po prechode na územie obsadené Červenou armádou. Z mašinérie gulagu sa vynoril až na začiatku februára 1942, keď sa prezentoval v Buzuluku vo formujúcom sa 1. čs. poľnom prápore, v ktorom zotrval ako inštruktör. Neskôr sa stal príslušníkom paravýsadku čs. vojenskej misie v Moskve. Vojenský archív Trnava. Kmeňový list Antona Bukového.

Karol Čapliar (28. 12. 1917 Brvnište) 17. 6. 1939 zbehol do Poľska a s čs. vojenskou jednotkou prešiel celou anabázou až po vznik 1. čs. poľného práporu v ZSSR. V jeho radoch bojoval pri Sokolove, kde bol ranený. V roku 1944 absolvoval niekoľko špeciálnych kurzov a 25. 6. 1944 bol vysadený ako veliteľ skupiny a radista spolu s des. Filipom Kopincem pri Kláštore pod Znievom. Dva dni po zoskoku (27. 6.) ho chytili gardisti, väznený bol v Žiline, Bratislave a Leopoldove. 1. 4. 1945 utiekol z leopoldovskej väznice a v Brezovej pod Bradlom sa prihlásil veliteľstvu Červenej armády. Poslali ho do Piešťan, kde sa 7. 4. hlásil na veliteľstve 1. čsaz. Bol zadržaný, odovzdaný polícii v Jihlave a 3. 6. po preverení prepustený na Slovensko. 12. 6. 1945 sa prihlásil v Prahe na veliteľstve Zvláštnej skupiny MNO. VHA Praha, fond 308, kr. 120, zl. 25

⁵²⁾ ŠOLC, J.: Zvláštni operace čs. parašutistů do Československa s ohledem na souvislosti a průběh operace „Anthropoid“. In: Lektorské listy. SZPB, Bratislava 1992, s. 23.

**Zápis por. Pavla Styka
o incidente s gen. Levom Prchalom
1. 9. 1939 v Lešne**

Dňa 1. septembra 1939 zavítal do tábora Lešna pán armádny gen. Prchala a pri tejto príležitosti došlo k tomu, že pán gen. priateľsky začal hovoriť s príslušníkmi voj. skupiny a sám tiež odpovedal na dotazy prítomných. V reči došlo k udalostiam, ktoré sa budú riešiť snád' v blízkej alebo ďalekej budúcnosti. Najviac otázok však padlo o budúcnosti štátu, za ktorý sme prišli bojovať.

Pán gen. Prchala hovoril, vlastne odpovedal veľmi opatrne, lebo o budúcnosti skutočne ťažko hovoriť. Keď dostal otázku, ako to bude so Slovenskom, odpovedal krátko, že nevie a poznamenal, že Slováci dosiaľ zostávajú stranou a ako s nimi bude, ukáže budúcnosť, lebo vraj *Slováci natropili dosť hlúpostí a možno po vojne budú chcieť snád' samostatný štát.* (Podč. O. V.).

Tento výpovede sme sa chytily my Slováci, lebo sa nás nemilo dotkla a v mnohých skrsla myšlienka, že po vojne by sme sa ani domov na Slovensko nemohli vrátiť. Ba niektorý zo Slovákov ihneď hodil otázku: A čo by potom bolo s nami? Bolo mu odpovedané, že keby sa skutočne niečo podobné stalo, *tých pár Slovákov, ktorí sú teraz v légii, by bolo ľahko v Čechách zamestnať.* (Podč. O. V.). Ale napriek tomu to prítomným nestačilo, lebo všetci do jedného sú za Československú republiku a preto sa ich tiež nemilo dotkol predpoklad o budúcnosti Slovenska, lebo posledné udalosti dosť presvedčivo poučili Slovákov.

Slováci doma i za hranicami túžia za spoložitím s Čechmi a veľmi nemilo sa ich dotýka každá (iná) štátna forma a za dobrodruhov považujú tých, ktorí chcú osamostatniť Slovensko, aby na vlnách zahraničného príboja bolo nemilosrdne zmietané. Každý Slováka vie, že Slovensku v jeho terajších hraniciach ako samostatnému štátu by sa dýchalo veľmi ťažko a skôr či neskôr by sa muselo stať obeťou. A preto na základe týchto poznatkov Slováci volia (a zvolili si to isté aj v roku 1918) bratské spoložitie s najbližším príbuzným národom bratským – s Čechmi. Na juhu, severe a východe nemôže Slovákom – a Slováci nikomu inému – tak rozumieť, ako Česi. Práve pre tieto poznatky, ktoré Slováci nosia vo svojom srdci, boli (sme) tak veľmi prekvapení slovami pána gen. Prchalu, z ktorých sa zračila možnosť, že v budúcnosti sa so Slovákami nepočíta.

Po týchto slovách prítomní Slováci začali nenápadne opúšťať krúžok okolo gen. Prchalu a rozoberali otázku medzi sebou a na ich tvárach sa zračila zrejma nespokojnosť. Došlo to až tak ďaleko, že sa naskúpili okolo mňa a dávali mi rôzne dotazy o budúcnosti Slovenska. Napriek tomu, že pán gen. Prchala tak jasne hovoril, dovolil som si v krúžku jeho slová vyvracať a tvrdil som, že by nemali strach, že naše politické vedenie na nás nemôže zabudnúť, lebo nakoľko viem, vo vojenskom vedení majú Česi prím, ale že Slováci majú prevahu v politickom vedení a nakoľko sú to veľmi významní ľudia pre Slovensko, určite pri spolupráci s Čechmi bojujú za novú Československú republiku.

Ovšem ani toto im nestačilo, lebo chceli mať jasno na mieste, a preto o chvíľu poslali mňa, des. ašp. Vojtecha Krauhľca a čat. strm. Jána Pakana so žiadosťou, aby sme ihneď išli ako delegácia za pánom gen. Prchalom a mu prehlásili, že *my sme prišli bojovať za ČSR a že po vojne chceme v tejto žiť.* (Podč. O. V.). Za hovorcu si vyvolili mňa, lebo dobre poznám Slovensko a zmýšľanie slovenského ľudu. Úlohy tejto som sa podujal a skutočne sme s pánom gen. hovorili.

Pán gen. Prchala zrejme nebol soznámený s tým, čo sa na Slovensku od 10. marca 1939 udialo a akú tvár Slovensko dostalo od tých čias. Snažil som sa mu len v krátkosti poukázať

Vojenská história

na niektoré dokumentujúce udalosti. Uviedol som mu ten fakt, že práve v Ružomberku, v meste Hlinkovom, vzplanula vatra odboja proti dnešnému stavu a práve v uliciach Ružomberka prvý raz od 10. marca 1939 bola spievaná bývalá štátna hymna – Kde domov můj a Nad Tatrou sa blýska. Udalosť táto odohrala sa na začiatku mesiaca júna, teda veľmi krátko od vyhlásenia „samostatnosti“. Poukázal som pánovi gen. ešte na iné dokumenty presvedčivo hovoriace a ubezpečil som pána gen. Prchalú, že 80 percent Slovákov je za ČSR, ale dnes mlčia len preto, aby sa uchránili pred perzekúciou.

V ďalšej debata sa hovorilo o menej významných udalostiach spadajúcich do organizovania odboja na Slovensku, o ktorých pánovi gen. Prchalovi nebolo nikdy zdelené a veľmi ľutoval, že sme s ním nenaviazali písomný styk. Nestalo sa to preto – aspoň z mojej strany – lebo som pokladal Slovensko za dosť pripravené k odboju za ideu československú.

Osobnosti, ktoré na Slovensku prevzali alebo začali v odboji pracovať v posledné dni, stali si vlastne na cestu, ktorú sme im ukázali tak jasne po 10. marci 1939. Práca bola organizovaná veľmi starostlivo a podľa záznamov sa môžeme presvedčiť, že hranice Slovenska najviac ľudí prekročilo v máji a júni tohoto roku.

My sme mali v úmysle vytvoriť na území Poľska veľké jednotky vojska s našou výzbrojou, ale neskôršie sme sa museli odkloniť od tohto plánu, lebo po prechode hraníc sme zistili, že v skutočnosti v Poľsku to nie je možné, nakoľko to medzinárodné právo nedovoľuje. Konečne sme sa uchádzali o to, aby zbrane zo Slovenska boli prevezené do Poľska, ale niektoré osobnosti to neuznali za vhodné lebo tieto zbrane by nám Poľsko zabavilo. Skutočne tu bola starostlivo pripravená akcia na prevoz zbraní a prechod pohraničných posádok. O tom majú vedomost' známe osobnosti (npor. Král a iní – podč. O. V.).

Najviac sa pán gen. Prchala pozastavoval nad hore uvedeným plánom a veľmi ľutoval, že nebol uskutočnený.

Por. pech. Pavel Styk

O. V A N Ě K : DIE TEILNAHME DER SLOWAKEN IN DEN AUFANG DER ANTIFASCHISTISCHEN BEWEGUNG IN POLEN (MÄRZ–SEPTEMBER 1939)

Der artikel wird dem Anteil der Slowaken an der Militäremigration in Polen im Jahre 1939 und ihrer Teilnehme an der sog. Polnischen Legion, bzw. an der Tschechoslowakischen Militärstgruppe gewidmet.

Der Autor folgt die Schicksale der slowakischen Soldaten und Freiwilligen in der Anfangsphase der antifaschistischen Resistenz, die Motivation ihres Aufbruchs in die Auslandswiderstandsbewegung, die Eingliederung in die einzelnen Organisationsstrukturen des entstehenden tschechoslowakischen ausländischen Heeres mit dem Akzent auf die Kompliziertheit ihrer Nationalitätenstellung. Die aufmerksamkeit wird hauptsächlich den gewidmet, die mit dem Legionrest in die Sowjetunion gefahren sind und hier für die sowjetischen Organe die Quelle für die Auswahl der Nachrichten – und anderen Fallschirmabteilung in die Slowakei geworden sind.

HOTOVOSTNÝ ROJ STÍHAČÍCH LIETADIEL MESSERSCHMITT Bf 109 A POTOVOSTNÁ LETKA 13 SLOVENSKÝCH VZDUŠNÝCH ZBRANÍ (AUGUST 1943 – 26. JÚN 1944)

PETER ŠUMICHRASŤ

ŠUMICHRASŤ, P.: The Messerschmitt Bf 109 Fighter Flight and the Readiness Flight of the Slovak Air Weapons (August 1943 – 26. June 1944). *Vojenská história*, 1, 2, 1997, pp 32 – 44, Bratislava. On the basis of original, little known or the 1st time published archival materials the author deals with an insufficiently researched theme. In the chronological sequence he describes causal lines which resulted in the establishment of the 4-member Messerschmitt Bf 109 Readiness Fighter Flight. He gives an attention to its personnel material and technical issues. The contribution focuses especially at the activities of the Readiness Flight of Air Weapons. During the period from January 1944 to 26. June 1944 the mission of this Flight was undertaken by the pride of the Air Weapons – the Flight No. 13, which was after that destroyed by the superiority of USAAF fighters 15 in air fight above the territory of Western Slovakia. While describing „the Dark Day of the Slovak Air Weapons“ – it means on 26. June 1944, the author used in his work unknown archival materials which disproves already published statements written in articles about this historical event. *Military History. Slovakia, The Slovak Air Weapons – August 1943 – 26. June 1944.*

Letka 13, ktorá v období od januára 1944 do 26. júna 1944 (až do svojho faktického zničenia sprievodnými americkými stíhačmi 15. USAAF) plnila úlohy pohotovostnej letky v rámci Obvodu ochrany proti lietadlám Bratislavy (ďalej len OOPL Bratislava), patrila v čase svojej existencie k elite slovenských vzdušných zbraní. Lietajúci personál letky tvorili odborne erudovaní stíhači piloti, ktorí svoje skúsenosti získali na vojnovom nebi Európy.

Títo slovenskí stíhači bránili zvrchovanosť a územnú suverenitu Slovenskej republiky v bojoch s maďarským agresorom v tzv. Malej vojne, vzlietali na svojich stíhačích lietadlách počas krátkého poľného ťaženia proti Poľsku a predovšetkým sa zúčastnili dvoch operačných nasadení počas poľného ťaženia Slovenskej armády proti ZSSR v rokoch 1941 – 1943. Výsledky bojovej činnosti, profesionálna zručnosť, odvaha a zmysel pre vojnové kamarátstvo príslušníkov letky 13, predovšetkým však jej 1. frontovej garnitúry, vysoko hodnotilo aj velenie slovenskej armády.

Vysoký kredit mali takisto v radoch veliteľského zboru nemeckého Wehrmachtu a Luftwaffe. Potvrdzujú to pochvalné uznania, citácie v rozkazoch a udelené medaily a vyznamenania príslušníkov letky.

Potrebu zabezpečiť teritoriálnu obranu Slovenskej republiky – predovšetkým obranu dôležitej priemyselnej aglomerácie hlavného mesta Bratislavy a veľkých zbrojovník na Považí (Dubnica nad Váhom, Považská Bystrica) podnikli úspechy sovietskych a spojeneckých vojsk na všetkých frontoch druhej svetovej vojny v lete 1943.

Úspešné vylodenie 5. americkej armády pri Salerne a 8. britskej armády pri Tarente a ich ďalší postup na sever, umožnil vybudovať rozsiahlu sieť leteckých základní pre potreby 15. USAAF v južnej a juhovýchodnej časti Apeninského polostrova.¹⁾ Táto skutočnosť sa priaznivo prejavila vo zvýšenej leteckej činnosti spojencov nad štátmi južnej, juhovýchodnej, východnej a strednej Európy, ktoré boli doposiaľ mimo hlavného smeru úderov spojeneckých leteckých síl dislokovaných predovšetkým na leteckých základniach na Britských ostrovoch.

¹⁾ UŠIAK, P.: K činnosti U. S. Air Force nad územím Slovenska počas 2. svetovej vojny, Zborník k 50. výročiu SNP, Banská Bystrica, Katedra histórie UMB 1994, s. 87.

Z dôvodu zabezpečenia teritoriálnej obrany hospodárskeho a politického centra hlavného mesta SR Bratislavy, bol 20. augusta 1943 v súlade s nariadením VVZ čís. 20.682/Taj.let. 1943 zriadený štvorčlenný hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109.²⁾

Materským letiskom sa pre tento roj stalo letisko vo Vajnorochoch pri Bratislave.³⁾ Prvým veliteľom bol vymenovaný skúsený frontový stíhací pilot zvk. rtm. let. František Cyprich.⁴⁾

Letecký personál tejto jednotky tvorili okrem veliteľa nasledovní stíhací letci: zvk. Izidor Kovarik, zvk. Ján Režňák, zvk. František Brezina, zvk. Pavel Zeleňák a zvk. Ján Štauder – všetko príslušníci technickej letky 1, ktorí sa vrátili z východného frontu s tzv. 1. frontovou garnitúrou letky 13.⁵⁾

Táto tzv. 1. frontová garnitúra letky 13, pod velením stotníka letectva, neskôr majora letectva Ondreja Ďumbalu, sa pri svojom druhom operačnom nasadení na východnom fronte od 7. októbra 1942 až do 17. júla 1943 osvedčila v bojoch proti sovietskemu vojenskému letectvu. Túto skutočnosť dokumentuje i telegram veliteľa Luftwaffe ríšskeho maršala Hermanna Göringa jej veliteľovi O. Ďumbalovi: *„Dostal som hlásenie, že Vami vedená stíhacia letka dosiahla v krátkom čase 50 vzdušných víťazstiev v spoločnom boji proti bolševickému nepriateľovi. Tento hrdý úspech udatných slovenských stíhačov, ktorí sa osvedčili najmä počas tvrdých zimných bojov na juhu východného frontu, naplňuje ma radostným zadostučinením. Vám a všetkým príslušníkom letky platí moja vďaka a moje osobitné uznanie so želaním ďalšieho vojenského šťastia.“*⁶⁾

Letka 13 počas svojho druhého operačného nasadenia na východnom fronte bojovala v zostave 4. nemeckej leteckej armády genplk. von Richthofena ako samostatná 13. „Slovenská,, letka/52. stíhacej eskadry Luftwaffe (13. „Slowakei“ Stelle/52. Jägergeschwader Luftwaffe).⁷⁾

Hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 tvorili okrem jeho lietajúceho personálu i 10 leteckí mechanici, 2 zbrojári, 1 rádiomechanik a 1 vodič auta Ford.⁸⁾ Roj bol vyzbrojený v tejto fáze vojny už značne zastaranou verziou stíhacieho lietadla nemeckej výroby typu Messerschmitt Bf 109 E-4 a E-7 (ev. č.: 6442, 3317, 972 a 4870).⁹⁾ Táto verzia stíhacieho Messerschmittu Bf 109 bola počnúc januárom 1943 postupne sťahovaná od bojových jednotiek Luftwaffe na východnom fronte a nahradzovaná modernejšími a výkonnejšími verziami F a G.¹⁰⁾

Na zabezpečenie kuriérnej služby medzi veliteľstvom leteckého pluku v Piešťanoch a hotovostným rojom dislokovaným na letisku vo Vajnorochoch bolo pridelené jednotke jedno lietadlo predvojnovéj česko-slovenskej výroby typu Praga E-39, ev. č. 32.¹¹⁾

²⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk. Dôverný rozkaz č.33/1943 z 26. 8. 1943, článok 6.

³⁾ Tamže.

⁴⁾ Tamže.

⁵⁾ Tamže.

⁶⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk, Dôverný rozkaz č. 18/1943 z 21. 4. 1943, článok 4.

⁷⁾ ANDROVIČ, Š.: Messerschmittu Bf 109G u Slovenských vzdušných zbraní, Messerschmitt Bf 109G a K. Praha 1992, MBI/Sagitta, s. 14.

V čase nasadenia letky 13 v zostave 52. Jägergeschwader Luftwaffe pôsobil vo funkcii komodora 52. Jägergeschwader major Dietrich Hrabak, nositeľ Rytierskeho kríža, ktorý počas 2. svetovej vojny dosiahol 125 potvrdených víťazstiev.

52. stíhacia eskadra Luftwaffe bola najúspešnejšou stíhacou eskadrou všetkých čias. Za viac než 5 rokov bojovej činnosti dosiahli jej piloti vyše 10 000 zostrelov. Zoznam jej vedúcich osobností viedli tri letecké esá, ktoré dosiahli najväčší počet zostrelov v dejinách vojen. Bol to Erich Hartmann – 352 víťazstiev, Gerhard Barkhorn – 301 víťazstiev a Günther Rall – 275 víťazstiev. (Pozn. P. Š.)

⁸⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk. Dôverný rozkaz č.33/1943 z 26. 8. 1943, článok 6.

⁹⁾ Tamže.

¹⁰⁾ RAJNINEC, J.: Typológia slovenského letectva 1939 – 1944. Trenčín 1977. Fond VHÚ Bratislava, s. 104.

¹¹⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk. Dôverný rozkaz č.33/1943 z 26. 8. 1943, článok 6.

Dozorom nad výkonom vojenskej služby príslušníkov hotovostného roja bol na základe nariadenia VVZ čís. 45.341/Dôv.let.1943 zo 6. novembra 1943 určený veliteľ letiska Vajnory pplk. let. Justín Ďurana.¹²⁾

Dňa 1. októbra 1943 prideliť veliteľ leteckého pluku pplk. let. Karol Sojček pohotovostnému roju jedno pozorovacie lietadlo Š-328, ev. č. 109 a jedno stíhacie lietadlo Avia B-534, ev. č. 404 na vykonávanie letov príslušníkov roja pre výcvik skupiny OPL Bratislava.¹³⁾

Príslušníci hotovostného roja stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 plnili stanovené úlohy bez akýchkoľvek mimoriadnych udalostí a podľa vopred určeného programu. Lenže už 8. novembra 1943 sa udiala v živote jednotky dôležitá personálna zmena vo velení roja. V tento deň sa novým veliteľom hotovostného stíhacieho roja stal npor. let. Vladimír Kriško, príslušník technickej letky 1, ktorý sa vrátil z východného frontu 18. júna 1943 od bojovej jednotky „*SILVESTER 3^a*“ (prvý z dvoch krycích názvov frontovej garnitúry letky 13 v čase jej druhého operačného nasadenia na východnom fronte – druhý krycí názov bol „*CHLAPINA 4^a*“).¹⁴⁾

Predchádzajúci veliteľ roja – zvk. rtm. let. František Cyprich, odišiel od jednotky k leteckému parku s určením pre Leteckú školu ako učiteľ praktického lietania.¹⁵⁾

O profesionálnych kvalitách nového veliteľa hotovostného roja npor. let. Vladimíra Kriška hovorí skutočnosť, že okrem iných udelených vyznamenaní bol za „*dosiahnuté bojové úspechy v spoločnom boji proti bolševickému nepriateľovi v mene Führera a vrchného veliteľa nemeckej brannej moci*“ dňa 24. januára 1943 prostredníctvom veliteľa 4. nemeckej leteckej armády genplk. von Richthofena dekorovaný Železným krížom II. triedy. Okrem toho v prvom júnovom týždni roku 1943 dostal Zlatú frontovú sponu (Gold Frontflugsparange) „*za vykonanie 110 bojových letov proti nepriateľovi*“.¹⁶⁾

Pod jeho velením stíhací roj naďalej pokračoval v nácviku rýchlych štartov na poplach vo dvojiciach i v roji proti prípadnému narušiteľovi vzdušného priestoru OOPL Bratislavy. Takisto 8. novembra 1943 bol k hotovostnému roju premiestnený od technickej letky 1 ďalší z ostrieľaných bojovníkov frontovej garnitúry letky 13 rtk. rtm. let. Rudolf Melicháč, a to na základe Denného rozkazu veliteľa leteckého pluku pplk. let. Karola Sojčeka č. 183/43, čl. 2.

Niekoľko dní pred týmito zmenami v personálnom zložení hotovostného stíhacieho roja sa letecké jednotky 15. USAAF zapojili do strategickej leteckej ofenzívy proti vybraným cieľom v strednej Európe.¹⁷⁾

Už 2. novembra 1943 uskutočnili silné bombardovacie zväzy 15. USAAF v sprievode stíhacej ochrany mohutný bombardovací nálet na dôležité letecké závody firmy Messerschmitt A. G. vo Viedenskom Novom Meste.¹⁸⁾

Od začiatku roka 1944 začali spoločné spojenecké bombardovacie sily využívať strategicke letecké bombardovanie ako prostriedok, ktorý mal zjednodušiť pripravované vylodenie britských a amerických expedičných síl v severnom Francúzsku.¹⁹⁾

Dňa 17. februára 1944 spojený anglo-americký výbor náčelníkov štábov opätovne prerokoval a následne pozmenil Smernicu o tzv. „*Kombinovanom leteckom útoku*“. Smernica bola platná od 10. júna 1943 a predpokladala „*dosiahnutie totálneho víťazstva pomocou letectva*“.²⁰⁾

¹²⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk. Dôverný rozkaz č.38/1943 z 10. 11. 1943, článok 3.

¹³⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk, Denný rozkaz č. 168/1943 z 9. 10. 1943, čl. 10.

¹⁴⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk. Dôverný rozkaz č.38/1943 z 10. 11. 1943, článok 2.

¹⁵⁾ Tamže.

¹⁶⁾ VHA Trnava. Fond Let. pluk. Dôverný rozkaz č.18/1943 z 21. 4. 1943, článok 9. VHA Trnava, Fond RD – veliteľstvo, č. 7990/Taj.3. odd.

¹⁷⁾ RAJNINEC, J.: Typológia slovenského letectva 1939 – 1944. Trenčín 1977. Fond VHÚ Bratislava, s. 109.

¹⁸⁾ Tamže.

¹⁹⁾ GROEHLER, O.: Letecká válka. Praha, Panoráma 1981, s. 151.

²⁰⁾ Tamže.

Podľa upraveného znenia tohto dokumentu bolo cieľom bombardovacích úderov „...celkovo oslabiť nemecké letectvo v továrňach, na zemi a vo vzduchu... a vytvoriť vo vzdušnom priestore čo najvýhodnejšiu situáciu pre Overlord“, t. j. výsadkovú operáciu anglo-amerických vojsk v severnom Francúzsku.²¹⁾

„Smernica“ sa začala plniť tzv. *Velkým týždňom* (Big Week), v ktorom lietadlá 8. a 15. USAAF a britského Bombardovacieho veliteľstva uskutočnili za 6 dní (od 20. do 25. februára 1944) 26 veľkých leteckých útokov na výrobné závody nemeckého leteckého priemyslu. Hlavnými cieľmi spojeneckých náletov boli závody vyrábajúce lietadlá typu Messerschmitt Bf 109 a Bf 110, Focke Wulf FW-190, Junkers Ju-88 a Ju-188 na čiare Braunschweig – Lipsko – Rheine.²²⁾ Počas tohto tzv. *Velkého týždňa* stratila 8. USAAF 137 bombardovacích lietadiel, 15. USAAF 89 a britské Bombardovacie veliteľstvo 157 bombardérov a 28 stíhačov.²³⁾

Velký týždeň sa stal významným medzníkom v priebehu leteckej vojny nad fašistickým Nemeckom. Počas trvania operácie sa ukázalo, že Luftwaffe už nie je schopná úspešne bojovať proti americkým bombardovacím zväzom útočiacim na širokom fronte.²⁴⁾

Zostrenie už i tak napätej situácie na vojnovom nebi v tesnej blízkosti Slovenska primälo predstaviteľov Ministerstva národnej obrany SR (ďalej len MNO SR) a velenia VVZ k ďalšiemu posilneniu OOPL Bratislavy. 4-členný hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf-109 nahradila letka 13, ktorú veliteľ vzdušných zbraní plukovník gšt. Alojz Ballay predurčil na plnenie úlohy tzv. *pohotovostnej letky vzdušných zbraní*.²⁵⁾

Vychádzajúc zo štúdia dostupných archívnych dokumentov môžeme začiatok činnosti letky 13 v nových podmienkach datovať 31. januárom 1944, keď bolo na základe nariadenia VVZ čis. 15.062/Org. 1943 (vl. č. 1158/1943 a 5279/Dôv. 1943) premiestnených 18 stíhacích pilotov od technickej letky 1 a 4 a vtelených do stavu letky 13.²⁶⁾ Od tohto dňa mala letka 13 vo svojom stave 91 kmeňových príslušníkov.

Lenže okrem týchto nevyhnutných personálnych opatrení smerujúcich k zabezpečeniu bojaschopnosti letky bolo treba riešiť i otázky modernizácie jej leteckého parku, pretože výzbroj letky 13 tvorili: dva Messerschmitty Bf 109 E-1/B, jeden Bf 109 E-2, jeden Bf 109 E-3, šesť Bf 109 E-4, jeden Bf 109 E-7/Trop, ale aj dve Avie B-534 a jedna Avia Bk-534. Posledné dva typy stíhacích lietadiel používala i bývalá predmnichovská česko-slovenská armáda. Letka 13 mala vo výzbroji 14 stíhacích lietadiel rôzneho typu a bojovej hodnoty.²⁷⁾ Tieto lietadlá boli však beznádejne zastarané a nevhodné na viac než pravdepodobný bojový stret príslušníkov letky 13 s oveľa modernejšími a početnejšími bojovými lietadlami 15. USAAF. Preto sa zástupcovia MNO Slovenskej republiky prostredníctvom vojenského atašé v Berlíne gen. II. triedy Augustína Malára obrátili na predstaviteľov Reichsluftfahrtministerium (ďalej len RLM) so žiadosťou o poskytnutie dodávky 15 ks moderných stíhacích lietadiel typu Messerschmitt

²¹⁾ Tamže.

²²⁾ Tamže.

²³⁾ Tamže.

²⁴⁾ Tamže.

²⁵⁾ VHA Trnava, Fond MNO SR 1939 – 1945, Sign. 31/137/1.

²⁶⁾ VHA Trnava, Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 16/1944 z 4. 2. 1944, článok 10 a Príloha k DR č. 16/1944 s. 10 – 11.

Zoznam výkonných letcov letky 13 (stav Január 1944)

1. npor. let. Vladimír KRIŠKO – veliteľ letky 13, 2. npor. let. Juraj PUŠKÁR – zástupca veliteľa letky 13, 3. rtk. rtm. let. Rudolf MELICHÁČ, 4. rtk. rtm. let. František HANOVEC, 5. zvk. František BREZINA, 6. zvk. Izidor KOVARÍK, 7. zvk. Ján REŽNÁK, 8. zvk. Jozef ŠTAUDER, 9. zvk. Pavel ZELENÁK, 10. rtk. Ján SETVÁK, 11. rtk. Ján MARTIŠ, 12. rtk. Štefan OCVIRK, 13. rtk. Rudolf PALATICKÝ, 14. rtk. Štefan JAMBOR, 15. rtk. Gustáv KUBOVIČ, 16. rtk. Gustáv LANG, 17. čat. Rudolf BOŽÍK, 18. čat. Karol GELETKO.

²⁷⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 4.

Bf 109 G-4 s príslušenstvom a záložnými súčiastkami pre letku (bez záložných motorov).²⁸⁾

Dodávka sa mala realizovať v rámci výzbrojného programu *EICHE*, ktorý bol programom modernizácie výzbroje slovenskej armády, a to dodávkami moderných nemeckých zbraní, streliva a iného vojenského materiálu.²⁹⁾ Vojenský materiál, obsiahnutý vo výzbrojnom programe *EICHE*, predstavoval hodnotu 700 miliónov Ks.³⁰⁾

Prvú zmluvu o dodávke 9 stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 G-6 podpísali 13. januára 1944 zástupcovia MNO SR, vojenský atašé v Berlíne gen. II. triedy Augustín Malár a zástupcovia firmy Messerschmitt A. G.³¹⁾ Lietadlá dodali výrobné závody firmy Messerschmitt A. G. v Augsburgu.³²⁾

Nemecká strana realizovala i doplnkovú zmluvu a do 26. januára 1944 dodala slovenskej armáde 14 lietadiel Messerschmitt Bf 109 G-6 (pätnásty stroj pre technickú poruchu núdzovo pristál v Nemecku) v celkovej hodnote 2 012 400 ríšskych mariek.³³⁾

Zakúpené stroje boli prelietnuté nemeckými pilotmi z letiska firmy Messerschmitt A. G. v Augsburgu na letisko leteckého pluku v Piešťanoch.³⁴⁾ Odtiaľto boli stroje prelietnuté na letisko Leteckého parku Mokrad', kde boli v súlade s nariadením VVZ čis. 30.893/tech.1944 vykonané 11. februára 1944 zalietavacie a preberacie lety lietadiel typu Messerschmitt Bf 109 G-6 týchto ev. č.: 161.701, 161.713, 161.717, 161.718, 161.720, 161.722, 161.723, 161.724, 161.725, 161.728, 161.731, 161.735, 161.741, 161.742.³⁵⁾

Lietadlá zalietali zvk. Ján Režňák, zvk. Izidor Kovarik, npor. let. Ján Gerthofer a npor. let. Juraj Puškár.³⁶⁾ Zvk. Ján Režňák, zvk. Izidor Kovarik a npor. let. Ján Gerthofer boli najúspešnejšími slovenskými stíhacími pilotmi v druhej svetovej vojne s 32, 29 a 27 uznanými zostrelmi na východnom fronte.³⁷⁾

Stíhacie lietadlá slovenských vzdušných zbraní typu Messerschmitt Bf 109 G-6 mali štandardnú kamufláž stíhacích lietadiel Luftwaffe, ktorú tvorili odtiene farby RLM 74, RLM 75 a RLM 76. Nemecké kríže boli pracovníkmi Leteckého parku premalované a nahradené označením slovenských vzdušných zbraní – jednoramennými bielo-modrými krížmi s červeným kruhom v strede. Kríže boli umiestnené na oboch stranách krídel a aj na smerovke lietadla. Označenie lietadiel dopĺňali biele čísla na trupoch strojov, žlté konce spodnej strany krídla a žlté 50 cm široké pásy na chvostovej časti trupu.³⁸⁾

V súlade s nariadením VVZ čis. 20.982/Dôv.tech.1943 boli slovenskí „Gustávovia“ (pomenovanie verzie Me Bf 109 G) prelietávané z Leteckého parku Mokrad' a pridelené cvičnej letke leteckého pluku Piešťany. Odtiaľto boli preberané príslušníkmi letky 13.³⁹⁾

²⁸⁾ VHA Trnava, Fond 55, VVZ čis.10.081/Taj.tech.1944, Príloha 1, por. č. 5.

²⁹⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 4.

³⁰⁾ Tamže.

³¹⁾ VHA Trnava, Fond 55, VVZ čis.10.081/Taj.tech.1944, Príloha 1, por. č. 5.

³²⁾ Tamže.

³³⁾ Tamže.

³⁴⁾ Tamže.

³⁵⁾ VHA Trnava, Fond Letecký pluk, Denný rozkaz č. 25/1944 z 23. 2. 1944, článok 15.

³⁶⁾ Tamže.

³⁷⁾ RAJLICH, J. – SEHNAL, J.: Slovenské letectví 1939 – 1944. Kolín 1991, s. 60.

Zvk. let. Ján REŽŇÁK, nar. 14. 4. 1919 Jablonica, okres Senica – najúspešnejší slovenský stíhač v 2. svetovej vojne bol za svoje bojové úspechy vyznamenaný nasledovnými slovenskými, nemeckými a chorváckymi vyznamenaniami: Železný kríž II. triedy, Železný kríž I. triedy, Nemecký kríž v zlate – Deutsches Kreuz in Gold, Letecká frontová spona v zlate – Gold Frontflugspang in Gold, Vojenný víťazný kríž 6. triedy, vyznamenanie Za hrdinstvo III. stupňa, vyznamenanie Za zásluhy, Striborná medaila koruny kráľa Zvonimíra na vojenskej stuhe.

³⁸⁾ Kronika 32. Leteckej základne Piešťany Armády SR, s. 43.

³⁹⁾ VHA Trnava, Fond Letecký pluk, Denný rozkaz č. 29/1944 z 29. 2. 1944, článok 7.

Február 1944 priniesol príslušníkom letky 13 ďalšie zintenzívnenie činnosti. Predovšetkým sa však zvýšil počet nácikov rýchlych štartov na poplach v roji i v skupine pod velením veliteľa letky npor. let. Vladimíra Kriška, jeho zástupcu npor. let. Juraja Puškára alebo iného určeného skúseného príslušníka letky 13.

V prípade, že sa do blízkosti vzdušného priestoru Slovenska blížili bombardovacie zväzy 15. USAAF, striedali príslušníci pohotovostnej letky cvičné štarty s ostrými štartmi, bez mimoriadnych udalostí, až do 13. marca 1944.⁴⁰⁾

V tento jarný marcový deň vykonávali cvičný let v priestore vtedajšej južnej hranice Slovenska dvaja ostrieľaní frontoví stíhací piloti – rtk. Rudolf Hanovec na Messerschmitte Bf 109 E-3 a jeho číslo rtk. Rudolf Božík na Messerschmitte Bf 109 E-2.⁴¹⁾ R. Božík spozoroval, že ďaleko pred ním a dole nižšie, letí neznáme viacmotorové lietadlo. Po priblížení k cieľu však zistil, že išlo o „*spojenecké*“ nemecké ťažké stíhacie lietadlo typu Messerschmitt Bf 110 G-2 (lietadlo patrilo II/ZG I Luftwaffe, ktorá v bola v tomto období dislokovaná na rakúskom letisku vo Welse).⁴²⁾

S dvoma podvesenými prídavnými palivovými nádržami pod krídlami a s dvojitou smerovkou pripomínal americký štvormotorový bombardér typu B-24 Liberator. Vo chvíli, keď sa slovenský pilot rozhodol odpútať od „*spojeneckého*“ lietadla, začal zadný strelec „*Zerstörra*“ obrannú paľbu na útočiaceho „*nepriateľa*“.

Rtk. Božík urobil úhybný manéver a v nasledujúcich okamihoch strelbu opätovoľ. Na štíhlom trupe nemeckého lietadla sa objavili jasné záblesky, ktoré potvrdili Božíkovo strelecké majstrovstvo. Pilot „*Zerstörra*“ sa bezvládne zrútil vo svojej kabíne a zadný strelec zostreľnej stíhačky sa zachránil zoskokom na padáku.⁴³⁾

Po pristáťí na materskom letisku hlásil rtk. Rudolf Božík veliteľovi letky 13 npor. let. Vladimírovi Kriškovi zostrel štvormotorového amerického bombardovacieho lietadla. Typ zostreľného „*nepriateľského*“ lietadla sa našťastie pre víťaza nedal overiť na mieste dopadu, pretože sa zrútilo aj s pilotom do jedného z mnohých mŕtvych dunajských ramien.⁴⁴⁾

O dosiahnutom vzdušnom víťazstve rtk. Rudolfa Božíka bol vyrozumený veliteľ vzdušných zbraní plk. gšt. Ballay, ktorý víťazovi poslal osobné písomné blahoželanie.⁴⁵⁾

Veliteľ víťaznej dvojice – rtk. František Hanovec svoje číslo neprezradil a pôvod zostreľného lietadla si nechal pre seba v súlade s Božíkovým⁴⁶⁾ odporúčením. Na celej historke zostrelu nemeckej stíhačky Messerschmitt Bf 110 G-2 je zaujímavý fakt, že zachránený zadný strelec po pristáťí hlásil svojmu veliteľovi, že ich zostrelil americký stíhač na P-51 Mustang. Výpoveď doložil tvrdením, že „*nepriateľský americký stíhač*“ mal hranaté ukončenie krídel.⁴⁷⁾ Jeho tvrdenie bolo veľmi presné, no pravdepodobne netušil, že hranaté ukončenie krídel mal i Messerschmitt Bf 109 E, ktorý amerického Mustanga pripomínal a ktorý naďalej slúžil v leteckých stíhacích jednotkách slovenských vzdušných zbraní.

Zlepšujúce sa jarné počasie roku 1944 prinieslo ďalšie zintenzívnenie letov príslušníkov letky 13. Napríklad 12. apríla 1944 štartoval zvk. František Brezina na Messerschmitte Bf 109 E (Nr. Wr. 3317) na bojový let za účelom obrany hlavného mesta SR Bratislavy pred americkým bombardovacím letectvom. Avšak jeho „*Emil*“ (pomenovanie verzie Me Bf 109 E) vy-

⁴⁰⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 5.

⁴¹⁾ Tamže.

⁴²⁾ Tamže.

⁴³⁾ Tamže.

⁴⁴⁾ Tamže.

⁴⁵⁾ Tamže.

⁴⁶⁾ Tamže.

⁴⁷⁾ Tamže.

povedal službu a zvk. Brezina musel pre technickú poruchu núdzovo pristáť východne od Bratislavy. Z miesta núdzového pristátia F. Brezina previezol lietadlom Praga E-39 (ev. č. 32) veliteľ letky 13 npor. let. Vladimír Kriško na materské letisko v Piešťanoch.⁴⁸⁾

V apríli 1944 došlo v letke 13 i k trom personálnym zmenám. Dňa 15. 4. 1944 bol od letky 13 trvale premiestnený k Leteckej škole zvk. František Brezina ako učiteľ praktického lietania⁴⁹⁾ a ku dňu 30. 4. 1944 odišiel ďalší z jej „frontových príslušníkov“ rtk. Ján Setvák, ktorý bol premiestnený k technickej letke 1 s určením pre detašman v Trenčianskych Biskupiciach.⁵⁰⁾ No v ten istý deň bol lietajúci personál letky 13 doplnený o pilota rtk. rtm. let. Jozefa Jakaba, príslušníka leteckého parku.⁵¹⁾

25. apríl 1944 priniesol pre „eso“ letky 13 zvk. Jána Režňáka slávnostné okamihy. V tento deň bol spolu so svojim frontovým spolubojovníkom od 1. frontovej garnitúry letky 13, zvk. Izidorom Kovarikom, vyznamenaný za dosiahnuté bojové úspechy na východnom fronte generálom Keiperom šéfom DLM na Slovensku, *Nemeckým krížom v zlate*.⁵²⁾

Z dôvodu určenia letky 13 ako letky zabezpečujúcej teritoriálnu obranu vzdušného priestoru OOPL Bratislavy bola táto letecká jednotka začlenená do systému protivzdušnej obrany ríše (Reichsluftverteidigung) a podriadená pod vyššie stíhacie zoskupenie Jagdführer Ostmark (veliteľ stíhacích leteckých jednotiek dislokovaných vo Východnej marky t.j. v Rakúsku), ktorému podliehala okrem vlastných stíhacích jednotiek II/JG 27, I/JG 302, II/ZG 1, JG 108, II/NJG 10 a III/NJG 6, ktoré boli dislokované na letiskách v Rakúsku, aj 101. stíhacia skupina PUMA kráľovského maďarského letectva, ktorej velil mjr. Aladár Heppes. Tá operovala z letísk umiestnených v Maďarsku.⁵³⁾

Úloha zabezpečiť teritoriálnu obranu Bratislavy a zbrojoviek v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici sa stala oveľa naliehavejšou, keď sa v apríli až júni 1944 letecké jednotky 15. USAAF spolu s jednotkami 8. USAAF a britského Bombardovacieho veliteľstva operujúcimi zo základní vo Veľkej Británii, zapojili do mohutnej leteckej operácie proti 80 vybraným továrňam. Tieto vybrané továrne boli dislokované v oblasti Porúria, v Hornom Sliezsku, Rakúsku a Rumunsku. 54 z nich produkovalo až 90 percent všetkých pohonných látok fašistického Nemecka.⁵⁴⁾ Cieľ operácie bol jasný: *citelne ochromiť výrobu ropných produktov, ktoré boli nevyhnutne potrebné na vedenie vojny fašistickým Nemeckom*.⁵⁵⁾

Letové trasy leteckých zväzov 15. USAAF, ktoré smerovali proti cieľom v Hornom Sliezsku, predovšetkým však proti továrňam na výrobu syntetického benzínu v Blechhammer Süd, Blechhammer Nord (dnešná Blachownia Slaska), Odertale (dnešné Zdzieszowice), rafinériám vo Viedni a leteckým závodom firmy Messerschmitt A. G. vo Viedenskom Novom Meste, čoraz častejšie pretínali vzdušný priestor dovtedy vojnou len málo poznačeného Slovenska. Stávali sa reálnou hrozbou pre dôležité vojenské, politické a hospodárske objekty na území Slovenskej republiky.⁵⁶⁾

Jarné počasie roku 1944 postavilo pred príslušníkov pohotovostnej letky i problém nekvalitnej vzletovej a pristávacej dráhy (ďalej len VPD) letiska Vajnory. Jarným počasím rozmo-

⁴⁸⁾ VHA Trnava. Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 66/1944 z 25. 4. 1944, článok 18.

⁴⁹⁾ VHA Trnava. Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 56/1944 z 12. 4. 1944, článok 2.

⁵⁰⁾ VHA Trnava. Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 69/1944 z 28. 4. 1944, článok 8.

⁵¹⁾ VHA Trnava. Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 74/1944 z 6. 5. 1944, článok 4.

⁵²⁾ VHA Trnava. Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 71/1944 z 2. 5. 1944 článok 7.

⁵³⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 5.

⁵⁴⁾ GALLAND A.: První a poslední. Praha, X-EGEM 1994, s. 190.

⁵⁵⁾ Tamže.

⁵⁶⁾ RAJNINEC, J.: Americkí letci v SNP I. Bratislava, Obrana č. 1/1996, s. 4.

čená plocha letiska sa stala nespôsobilou pre vykonávanie rýchlych vzletov stíhacích lietadiel typu Messerschmitt Bf 109 G-6.

Taktiež plánovaná výstavba betónovej VPD na letisku Vajnory a s ňou spojený „stavebný ruch“ mohol mať nepriaznivý vplyv na každodenný „život“ príslušníkov pohotovostnej letky. Na základe toho veliteľ vzdušných zbraní plk. gšt. Alojz Ballay svojim nariadením čís. 10.490/Taj.let.1944 dňom 19. mája 1944 nariadil okamžitý presun letky 13 z letiska Vajnory na letisko Piešťany.⁵⁷⁾ Odtiaľto mala byť v súlade s nariadením VVZ čís. 10.157/Taj.let.1944 letka 13 naďalej nasadzovaná v rámci Obvodu obrany proti lietadlám Bratislava.⁵⁸⁾

Od 1. mája 1944 OOPL Bratislava na základe nariadenia VVZ čís. 53.040/Taj.org. z 27. apríla 1944 tvorili tieto zložky:

1. Veliteľstvo OOPL Bratislava
2. Hospodárska správa OOPL Bratislava
3. Ťažký protilietadlový oddiel
4. Ľahký kanónový oddiel
5. Svetlometný oddiel.

Ťažký protilietadlový oddiel a ľahký protilietadlový oddiel sa skladal z 5 batérií. Svetlometný oddiel mal iba 4 svetlometné batérie.⁵⁹⁾

Dňom 15. mája 1944 došlo v letke 13 k ďalšej personálnej zmene v radoch lietajúceho personálu. V tento deň bol na základe nar. VVZ č. 23.105/Dôv.osob.1944 zo zdravotných dôvodov premiestnený k SPVZ Žilina rtk. Gustáv Kubovič.⁶⁰⁾

Každým nasledujúcim dňom roku 1944 sa zvyšovala operačná činnosť leteckých jednotiek 15. USAAF nad územím Slovenska, a tým rástol i počet vzletov príslušníkov letky. Letka 13 sa dostávala čoraz viac do víru vojnových udalostí.

Podľa tvrdení žijúcich príslušníkov pohotovostnej letky 13, dostal veliteľ letky od ministra národnej obrany gen. Čatloša prostredníctvom veliteľa II. perute stotníka let. Ivana Haluzického ústny rozkaz, aby sa vyhybali akémukoľvek bojovému stretu s americkými leteckými zväzmi 15. USAAF a šetrili stíhacie lietadlá na pripravované vojenské vystúpenie proti fašistickému Nemecku a jeho exponovaným domácim prísluhovačom.⁶¹⁾

Nezávisle od plánov gen. I. triedy Ferdinanda Čatloša s letkou 13 počítali i predstavitelia Vojenského ústredia vedeného pplk. gšt. Jánom Golianom.

Hoci príslušníci pohotovostnej letky vzlietali proti americkým bombardovacím zväzom, dodržiavali daný rozkaz a nezapájali sa do tvrdých leteckých súbojov až do 26. júna 1944.⁶²⁾

Prelietavali s tisícmetrovým prevýšením ponad letiace americké bombardovacie zväzy a sledovali útoky nemeckých a maďarských stíhačov. Napríklad 14. júna 1944 počas bojového letu príslušníkov letky 13 proti prilietavajúcemu americkému letectvu sa následkom „bojovej vravy“ dostal rtk. Štefan Ocvirik na Messerschmitte Bf 109 G-6 –Nr. 161718 až nad letisko v Budapešti, na ktorom musel pre nedostatok paliva pristáť.⁶³⁾ Ani nálety leteckých jednotiek 15. USAAF v dňoch 16. a 20. júna 1944 na Bratislavu neprinútili príslušníkov letky 13, aby porušili daný rozkaz.⁶⁴⁾

⁵⁷⁾ VHA Trnava, Fond MNO SR 1939 – 1945, Sign. 31/137/1 (vl. č. 70.855).

⁵⁸⁾ Tamže.

⁵⁹⁾ VHA Trnava, Fond MNO SR 1939 – 1945, Sign. 31/66/6 (vl. č. 70.626).

⁶⁰⁾ VHA Trnava, Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 85/1944 z 24. 5. 1944, článok 12.

⁶¹⁾ SLAVKOVSKÝ, D.: Vo vzduchu i na zemi. Bratislava 1969, s. 43.

⁶²⁾ Tamže.

⁶³⁾ VHA Trnava, Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 108/1944 z 24. 6. 1944, článok 3.

⁶⁴⁾ ANDROVIČ, Š.: Messerschmitty Bf 109G u Slovenských vzdušných zbraní, Messerschmitt Bf 109G a K. Praha 1992, MBI/Sagitta.

Dňa 16. júna 1944 vzlietlo o 09. 20 h šesť Messerschmittov Bf 109 G-6 pohotovostnej letky proti blížiacemu sa americkému bombardovaciemu zväzu v počte 489 B-24 Liberator a B-17 Flying Fortress, ktorý sprevádzalo 290 stíhačov.⁶⁵⁾ Bombardovací zväz prilietaval z juhu a nezadržateľne sa blížil k južnej hranici Slovenska.

Veliteľ 8. stíhacej leteckej divízie Luftwaffe oberst Gotthard Handrick, ktorého jednotka pôsobila v zostave I. stíhacieho leteckého zboru leteckej armády REICH, poslal do vzduchu proti nepriateľovi všetky svoje letecké sily, ktoré operovali z letísk v Rakúsku, Bavorsku, Protektoráte Čechy a Morava a taktiež v Maďarsku.⁶⁶⁾

Vzdušný stret oboch bojujúcich strán sa odohral v priestore medzi Balatonom a Bratislavou. V tomto boji 15. USAAF stratila 14 štvormotorových bombardérov a 8 sprievodných stíhačov. Luftwaffe musela zo svojich stavov odpočítať 10 stíhačiek.⁶⁷⁾ Stíhači letky 13 do bojov nezasiahli. Po tomto nálete si predvolal gen. Ferdinand Čatloš zástupcov slovenských vzdušných zbraní, aby predložili hlásenie o dôsledkoch amerického bombardovania. Na MNO Slovenskej republiky v Bratislave sa dostavil v zastúpení veliteľa letky 13 npor. let. Vladimíra Kriška, jeho zástupca npor. let. Juraj Puškár. Minister Čatloš zahrnul Puškára výčitkami a otázkou „na čo má Slovensko stíhacie letectvo, keď nedokáže ubrániť ani Bratislavu“.⁶⁸⁾

Podľa tvrdení Juraja Rajnina v štúdií Skaza pohotovostnej letky dielo „skazy“ dovŕšili príslušníci Deutsche Luftwaffenmission (DLM) na Slovensku plukovníci Dietrich Mene a Ignacius Weh, ktorí klasifikovali pasivitu slovenských stíhačov počas náletu na Bratislavu ako zbabelosť. Toto vážne obvinenie vmietli do tváre zastupujúcemu veliteľovi J. Puškárovi (veliteľ letky 13 V. Kriško bol chorý) a podľa všetkého to bolo pravdepodobne príčinou útoku príslušníkov letky 13 na americký bombardovací zväz dňa 26. júna 1944.⁶⁹⁾

Dňa 26. júna 1944 krátko po ôsmej hodine oznamovalo hlásenie nemeckého vysielča Donausänder prílet silného bombardovacieho zväzu z juhu. Časť útočného amerického bombardovacieho zväzu zaútočila na závody Manfred-Weiss v maďarskom Györi. Nad Novými Zámkami bojové lietadlá 15. USAAF zmenili smer letu na západ a zamierili k Bratislave. Americký bombardovací zväz tvorilo 654 ťažkých bombardérov 55. bombardovacieho krídla (Wing tvorila 460., 465. a 485. bombardovacia skupina 15. USAAF) typu B-24 Liberator a B-17 Flying Fortress.⁷⁰⁾

Proti americkým lietadlám vzlietli z letiska vo Viedni príslušníci JG 102 na Messerschmittoch Bf 109, z Welsu odštartovali stíhací piloti II/ZG 1 na Messerschmittoch Bf 110 Zerstörer a z pražského letiska v Ruzyni sa na vojnové nebo vzniesli Messerschmitt Me 410 od II/ZG 76.⁷¹⁾

Po vyhodnotení vzdušnej situácie, ktorú vykonal poručík let. Ľudovít Šimon zastupujúci stot. let. Ladislava Šronka, vo funkcii LOD letiska Piešťany a zistení, že nepriateľské bombardovacie zväzy smerujú do priestoru hlavného mesta SR Bratislavy, nariadil skupine 8 stíhacích lietadiel letky 13 okamžitý štart.⁷²⁾

O 8.40 h vzlietla z letištnej plochy do vzduchu skupina 8 stíhacích lietadiel typu Messerschmitt Bf 109 G-6 letky 13 – pohotovostnej letky slovenských vzdušných zbraní.⁷³⁾ Ich bojo-

⁶⁵⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 5.

⁶⁶⁾ GROEHLER, O.: Letecká válka. Praha, Panoráma 1981, s. 179.

⁶⁷⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 5.

⁶⁸⁾ ANDROVIČ, Š.: Messerschmitty Bf 109G u Slovenských vzdušných zbraní, Messerschmitt Bf 109G a K. Praha 1992, MBI/Sagitta.

⁶⁹⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 5.

⁷⁰⁾ ANDROVIČ, Š.: Messerschmitty Bf 109G u Slovenských vzdušných zbraní, Messerschmitt Bf 109G a K. Praha 1992, MBI/Sagitta.

⁷¹⁾ Tamže.

⁷²⁾ VHA Trnava. Fond MNO SR, nezaranené. Úradný záznam spísaný s por. let. L. Šimonom dňa 26. 6. 1944.

⁷³⁾ VHA Trnava. Fond MNO SR, nezaranené. Úradný záznam spísaný so zvk. J. Štauderom dňa 26. 6. 1944.

vou úlohou bolo hliadkovať v priestore Bratislavy vo výške 7000 m. V tomto priestore sa mali spojiť s 13 nemeckými stíhačmi na Messerschmittoch Bf 109, ktoré tu operovali spolu so 40 pilotmi na Messerschmittoch Bf 110.⁷⁴⁾

Len čo sa však slovenskí stíhači dostali do vopred určeného priestoru stretnutia s nemeckými stíhačmi, zistili, že nemeckí stíhači sa tu nenachádzajú. Ďalej pátraním po oblohe zistili, že nepriateľské lietadlá krúžia nad Bratislavou v letovej hladine o 1000 m vyššej, než majú slovenskí stíhači. Zreteľne videli, ako od Balatonu Považím na sever letela jedna skupina amerických lietadiel a druhá skupina sa vzdalovala od Bratislavy k Malackám.⁷⁵⁾

Formácia slovenských „Gustávov“ bola rozptýlená po oblohe. Vpredu ako veliteľ skupiny letel npor. let. Juraj Puškár na svojom Messerschmitte Bf 109 G-6 s trupovým označením *BIELA 3*. Jeho číslo bol rtk. Štefan Ocvirk s označením *BIELA 5*.

Veliteľ druhej dvojice bol zvk. Jozef Štauder ako *BIELA 11*. S ním vo dvojici letel rtk. Štefan Jambor s označením *BIELA 4*.

Veliteľom tretej dvojice bol určený rtk. Gustáv Lang ako *BIELA 10* a vedno s ním vo dvojici letel rtk. Karol Geletko ako *BIELA 8*.

Skupinu uzatvárala štvrtá dvojica, ktorej vedúcim sa ako *BIELA 6* na poslednú chvíľu stal namiesto zvk. Jána Režňáka jeho kolega zvk. Pavel Zeleňák. Spolu s ním letel rtk. Rudolf Božík s označením *BIELA 7*.⁷⁶⁾

Po vystúpení do výšky 9500 m nad bombardovací zväz, nariadil J. Puškár, aby skupina utvorila útočnú bojovú zostavu. No skôr ako sa jednotlivé dvojice stačili sformovať do útočnej formácie, nariadil Puškár osobitným rozkazom svojmu číslu rtk. Ocvirkovi zhodiť palivovú nádrž na letiaci nepriateľský bombardovací zväz, na konci ktorého leteli v boxe tri lietadlá a spoločne na ne zaútočiť. Lenže ešte pred tým zaútočili na Ocvirka *Mustangy 52*. Stíhacej skupiny a Štefan Ocvirk stratil z dohľadu svojho veliteľa. Jeho „Gustáv“ dostal deväť guľometných zásahov do ľavého krídla, po ktorých sa lietadlo dostalo do vývrtky. Ocvirk vybral pád lietadla vo výške 6000 m. Z dôvodu poškodenia lietadla však opustil vzdušný boj a núdzovo pristál na letisku v Piešťanoch.⁷⁷⁾

J. Puškár sa vrhol na plný plyn na nižšie letiacu skupinu Liberatorov. Vypálil dlhú kanónovú dávku do jedného z bombardérov a opätovne začal stúpať. Tento manéver sa mu stal osudným, pretože vedúci napadnutého boxu bombardérov zavolať na pomoc sprievodných stíhačov. Tridsaťsedem stíhačiek P-51 Mustang „Yellow Tails“ 52. stíhacej skupiny operujúcej zo základne Madna pod velením npor. let. W. H. Winnarda a dvadsaťšesť stíhačiek P-38 Lighting 82. stíhacej skupiny z leteckej základne Vincenzo s veliteľom mjr. H. I. Philipsom, reagovalo bleskurýchle. V leteckom súboji presila amerických stíhačov Juraja Puškára zostrelila.⁷⁸⁾ Horiace lietadlo aj s pilotom spadlo v chotári obce Malé Brestovany a npor. let. Puškár zahynul.⁷⁹⁾

Letecká dráma pokračovala. Rtk. Jozef Štauder spozoroval, že z ľavej strany z prevýšenia sa na jeho roj rúti skupina 10 amerických stíhačov. Na túto skutočnosť upozornil svoje číslo rtk. Jambora. Počas rádiokorešpondencie so svojím číslom bol jeho Messerschmitt Bf 109 G-6 zasiahnutý do chladiča a vrtule. To Štaudera vyradilo z boja. Asi kilometer od prenasledovaného Štaudera letela 3-členná formácia nemeckých stíhačov na Messerschmittoch Bf 109. Ho-

⁷⁴⁾ VHA Trnava, Fond MNO SR, nezaradené. Úradný záznam spísaný s por. let. L. Šimonom dňa 26. 6. 1944.

⁷⁵⁾ VHA Trnava, Fond MNO SR, nezaradené. Úradný záznam spísaný so zvk. J. Štauderom dňa 26. 6. 1944.

⁷⁶⁾ ANDROVIČ, Š.: Messerschmitty Bf 109G u Slovenských vzdušných zbraní, Messerschmitt Bf 109G a K. Praha 1992, MBI/Sagitta.

⁷⁷⁾ VHA Trnava, Fond MNO SR, nezaradené. Úradný záznam spísaný s rtk. Š. Ocvirkom dňa 26. 6. 1944.

⁷⁸⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 7.

⁷⁹⁾ VHA Trnava, Fond VPV, Sign. 4/21/2 (č. 60.670/Taj. zprav. 1944, s. 8).

ci piloti videli, že slovenský „*kamarát*“ je v núdzi a ostro atakovaný americkými stíhačmi, v boji mu nepomohli a z nebezpečného priestoru odleteli. Štauder pri núdzovom lete o „*život*“, keďže ho naďalej prenasledovali americké P-51 Mustangy 52. stíhacej skupiny, odhodil z dôvodu získania väčšej rýchlosti palivovú nádrž. V priebehu krátkeho okamihu „*Daimler-Benz 605*“ Štauderovho „*Messera*“ úplne vysadil a rtk. Jozef Štauder sadol so svojim lietadlom na pole asi 100 m severne od Mohyly gen. M. R. Štefánika v Ivánke pri Dunaji.⁸⁰⁾

Štauderovo číslo rtk. Štefana Jambora taktiež „*atakovala*“ veľká presila amerických stíhačov. Jeho stroj bol prevrtaný guľometnými strelami amerických stíhačov a okamžite začal horieť. Jambor hľadal spásu na padáku a jeho osud je zahalený tajomstvom. Podľa tvrdení Jamborovho brata pristál na padáku v priestore medzi obcami Hubice a Štvrtok na Ostrove so strelnou ranou v čele. Rtk. Karol Geletko (neskôr pplk. česko-slovenského letectva) tvrdí, že Jamborovi sa roztrhol padák a zahynul následkom pádu na zem.⁸¹⁾

Plk. Dušan Slavkovský vo svojej knihe *Vo vzduchu i na zemi* (s. 4) tvrdí toto: „*Jambor z poškodeného lietadla vyskočil. Na padáku hľadal záchranu, ale nenašiel ju, lebo ho voľne padajúceho prevrtali strely amerických stíhačov pri Galante ...Podľa amerických prameňov vyšetrovali prípad zostrelenia pilota na padáku spravodajské orgány na základe rozboru filmov z fotogulometov. Americký pilot bol za tento hanebný čin potrestaný. Je známe, že v iných prípadoch dostali piloti za podobné prečiny až 25 rokov.*“⁸²⁾

Lenže podľa spravodajskej informácie číslo 60.670/ Taj. sprav 1944, bod 8 „*padol na Maďarmi zabranom slovenskom území v Gombe mŕtvy príslušník slovenských Vzdušných zbraní rtk. Štefan Jambor*“ . „*Príčina úmrtia roztrhnutie padáku pri zoskoku.*“ Bezduché Jamborovo telo maďarské pohraničné jednotky odovzdali na hranici slovenskej strane a odtiaľ bolo prevezené do Bratislavy.⁸³⁾

Rtk. Gustáv Lang zaútočil so svojim číslom rtk. Karolom Geletkom na osamelo letiaci americký štvormotorový bombardér typu B - 24 Liberator poručíka Lincoln E. Artza zo zostavy 459. bombardovacej skupiny. Po jeho útoku z Artzovho stroja odletela „*dáka časť*“ a začal sa z neho valiť hustý dym. Vo chvíli, keď sa Lang chcel odpútať od zasiahnutého bombardéra, prileteli sprievodní americkí stíhači a smrteľne ho zasiahli.⁸⁴⁾ Jeho lietadlo padlo pri obci Miloslavov na Ostrove a rtk. Gustáv Lang zahynul.⁸⁵⁾

Jeho číslo rtk. Karol Geletko unikol dvojici „*Lightingov*“ a ako jediný pristal s nepoškodeným lietadlom na letisku v Piešťanoch.⁸⁶⁾

Po prilete do určeného priestoru nad Bratislavou vo výške 7000 m rtk. Rudolf Božík spozoroval, že jeho vedúci roja zvk. Pavel Zeleňák má technické problémy. Motor jeho *BIELEJ* 6 nemal dostatočný ťah, výkon kolísal. Keďže spojenie medzi Zeleňákom a vedúcim skupiny Puškárom sa prerušilo, Zeleňák sa na ostatných letcov letky informoval u svojho čísla rtk. Rudolfa Božíka. Z týchto dôvodov prebral Božík velenie 4. dvojice a naďalej stúpal na svojom stroji nahor. Pavel Zeleňák ho nasledoval v 100-metrovej vzdialenosti. No v jednom okamihu Božík stratil so Zeleňákom vizuálny kontakt a ten sa nehlásil ani na jeho rádiové výzvy.

Keď sa Rudolf Božík dostal do výšky 9500 m, pod letiaci zväz amerických sprievodných Mustangov, aby sa vyhol prípadnému bojovému stretu s presilou, stočil svoje lietadlo vpravo a odhodil prídavnú palivovú nádrž. Pritom spozoroval bombardovací zväz lietadiel letiaci od

⁸⁰⁾ VHA Trnava. Fond MNO SR, nezaranené. Úradný záznam spísaný so zvk. J. Štauderom dňa 26. 6. 1944.

⁸¹⁾ SLAVKOVSKÝ, D.: *Vo vzduchu i na zemi*. Bratislava 1969, s. 44.

⁸²⁾ Tamže.

⁸³⁾ VHA Trnava. Fond VPV, Sign. 4/21/2 (č. 60.670/Taj. zprav. 1944, s. 8).

⁸⁴⁾ RAJNINEC, J.: *Skaza pohotovostnej letky*. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 7 – 8.

⁸⁵⁾ VHA Trnava. Fond VPV, sign. 4/21/2 (č. 60.670/Taj. zprav. 1944, s. 8).

⁸⁶⁾ RAJNINEC, J.: *Skaza pohotovostnej letky*. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 8.

Bratislavy k Malackám. Na jeho konci zazrel osamote letiacu B-17 Flying Fortress. Na letiaceho „*samotára*“ trikrát zaútočil. Po jeho útokoch sa z dvoch ľavých motorov Lietajúcej pevnosti začal valiť hustý dym. No i napadnutý americký bombardér sa bránil. Strelci z Lietajúcej pevnosti zasiahli pravé krídlo Božikovej *BIELEJ 7* troma žiálnymi strelami. Pri treťom útoku Božík vystriedal všetky náboje a z útočiaceho sa okamžite stal prenasledovaný, lebo dvadsať amerických stíhačov ho začalo prenasledovať. Rtk. Rudolf Božík sa zachránil strmhlavým letom, pri ktorom ho už Američania neprenasledovali. S poškodeným lietadlom zamieril na domovské letisko v Piešťanoch. Pri Leopoldove zavolať riadiaceho letov na letisku v Piešťanoch so žiadosťou o povolenie pristáť. Riadiaci ho informoval, že pri letisku je skupina amerických strojov P-38 Lighting, ktorá stíhala a nakoniec i dostihla zv. Zeleňáka. Rtk. Božík preto stočil „*Messera*“ nad Moravu a kopírujúc terén čakal na povolenie pristáť. Na letisku v Piešťanoch pristál o 9.50 hodine.⁸⁷⁾

Zvk. Pavel Zeleňák stratil svoje číslo pri sledovaní prístrojov v kabíne lietadla. Nikým neatakovaný sa dostal až do blízkosti Liberatora poručika Artza, ktorý ťažko poškodil Gustáv Lang. Liberator horel a z otvorenej bombovej šachty vyskakovala posádka lietadla. Pri pozorovaní horiaceho Liberatora napadli zv. Zeleňáka P-38 Lightings mjr. Philipsa. Slovenský stíhač sa v 900-kilometrovej rýchlosti pokúšal striasť svojich prenasledovateľov. Na plný plyn im unikal smerom k materskému letisku. Tu, priamo nad letiskom ho zasiahla jediná strela z guľometu. Jej črepiny zranili zv. Pavla Zeleňáka na hlave a rukách. V plnej rýchlosti dosadol tvrdo na brucho do poľa pri obci Horná Streda. Pri manévri si ťažko zranil chrbticu.⁸⁸⁾

Letka 13 – pohotovostná letka slovenských vzdušných zbraní prestala po tomto boji fakticky existovať. V nelútosťných leteckých bojoch 26. júna 1944 zahynuli v boji s presilou amerických stíhačov zástupca veliteľa letky 13 npor. let. Juraj Puškár, rtk. Gustáv Lang a rtk. Štefan Jambor,⁸⁹⁾ ťažko ranený bol zv. Pavol Zeleňák.

Slovenskí stíhači v boji s presilou amerických stíhačov 26. júna 1944 dokázali, že nie sú „*zbabelci*“, ako ich nazvali príslušníci DLM na Slovensku. Tento dôkaz bol však pre slovenské vzdušné zbrane a samotnú letku 13 „*Pyrrhovým víťazstvom*“.

Letka 13 stratila v tomto leteckom boji sedem stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 G-6 (poškodené lietadlá sa pre nedostatok náhradných dielov nepodarilo opraviť), t. j. polovicu všetkých „*Gustávov*“ kúpených slovenským MNO.

Vzdušný letecký súboj, ktorý sa odohral 26. júna 1944 nad juhozápadným Slovenskom, severným Maďarskom a východným Rakúskom, bol jedným z najurputnejších medzi silami protivzdušnej obrany ríše a silami 15. USAAF. Protí 154 Lietajúcim pevnostiam a 501 Liberatorom, ktoré operovali pod ochranou stíhacieho sprievodu tvoreného 290 stíhačmi na P-51 Mustang, P-38 Lighting a P-47 Thunderbolth, nasadil veliteľ 1. stíhacieho leteckého zboru leteckej armády Reich 203 stíhačov 2 stíhacích divízií na Messerschmittoch Bf 109, Focke Wulfoch FW 190, Messerschmittoch Bf 110 a Messerschmittoch ME 410.⁹⁰⁾

Spojenci stratili 41 bojových lietadiel (z toho 34 B-24 Liberator, 3 B-17 Flying Fortress, 2 P-38 Lighting, 2 P-47 Thunderbolth).

Luftwaffe stratila 25 bojových lietadiel (z toho 5 Messerschmittov Bf 109, 3 FW-190, 4 Bf 110 a 13 ME 410). Maďari stratili 3 Messerschmitty Bf 109 stíhacej skupiny kráľovského maďarského letectva Puma.⁹¹⁾

⁸⁷⁾ VHA Trnava. Fond MNO SR, nezaradené. Úradný záznam spísaný s rtk. R. Božíkom dňa 26. 6. 1944.

⁸⁸⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 8 – 9.

⁸⁹⁾ VHA Trnava. Fond Letecký pluk. Denný rozkaz č. 115/1944 zo 4. júla 1944, čl. 1.

⁹⁰⁾ RAJNINEC, J.: Skaza pohotovostnej letky. Plastic Kits Revue č. 1/1991, s. 9.

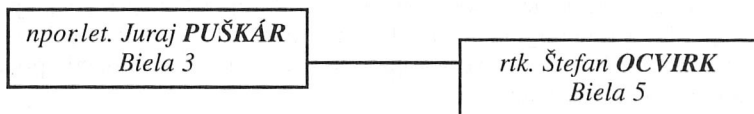
⁹¹⁾ Tamže.

Vojenská história

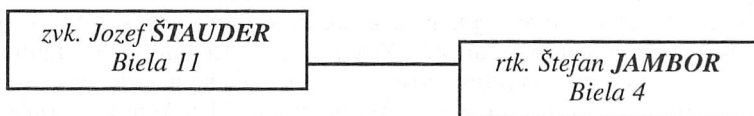
26. jún 1944 bol len jedným z mnohých dní druhej svetovej vojny, no do histórie slovenského vojenského letectva sa zapísal ako *čierny deň* slovenských vzdušných zbraní, ako deň *skazy letky 13*.

Zloženie bojovej zostavy letky 13 zo dňa 26. júna 1944

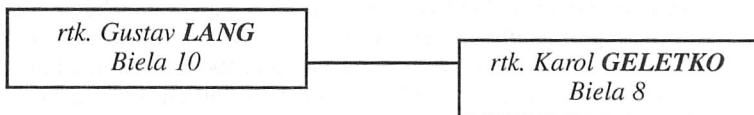
1. dvojica

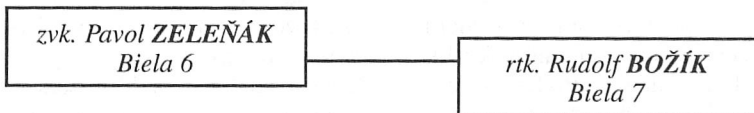
2. dvojica

3. dvojica

4. dvojica

P. ŠUMICHRAS T: DIE BEREITSCHAFTSJÄGERROTTE MIT JÄGERFLUGZEUGEN MESSERSCHMITT Bf 109 UND DIE BEREITSCHAFTSSTAFFEL 13 DER SLOWAKISCHEN LUFTWAFFE (AUGUST 1943 – 26. JUNI 1944).

Der Autor beschäftigt sich aufgrund des Studiums ursprünglicher, bis jetzt wenig oder zum ersten Mal publizierten Archivmaterials mit der ungenügend erforschten Entstehungs-, Entwicklungs-, Organisations-, und Tätigkeitsthematik der Bereitschaftsjägerrotte Messerschmitt Bf 109 und der Fliegerstaffel 13 – der Bereitschaftsstaffel slowakischer Luftwaffe, von August 1943 bis zum 26. Juni 1944.

Es werden hier kausale Zusammenhänge chronologisch beschrieben, die die verantwortlichen Vertreter des Nationalverteidigungsministeriums der SR und des Luftwaffenkommandos zur Aufstellung der 4-Mann-Bereitschaftsjägerrotte mit Messerschmitt Bf 109 führten. Der Autor widmet Fragen materialtechnischer und personeller Zusammensetzung seine Aufmerksamkeit.

Im engeren Diapason beschreibt er die Situation auf europäischem Fronthimmel und ihre wachsende Wirkung auf die Luftverteidigung der Slowakischen Republik. Er verfolgt praktische Schritte, die zu einem qualitativen und quantitativen Aufwuchs des Fliegerabwehrs wichtiger Industrieagglomeration, der SR-Hauptstadt Bratislava, führten.

Den Schwerpunkt der Arbeit legte der Autor in die Tätigkeit der Bereitschaftsstaffel der Luftwaffe, deren Aufgaben wurden in der Zeit von Januar 1944 bis zum 26. Juni 1944 vom Stolz der Luftwaffe, von der Fliegerstaffel 13 wahrgenommen, als sie im Kampf gegen die Übermacht der Begleitjäger des 15. USAAF im Westslowakeiraum praktisch vernichtet wurde. Der Autor benutzte bei der Ereignisbeschreibung des „Schwarztages slowakischer Luftwaffe“ bisher unbekanntes Archivmaterial, welches die, in den, sich mit dieser Problematik beschäftigenden, Artikeln, anzutreffenden Behauptungen widerlegt.

VZNIK, VÝVOJ A ČINNOSŤ PTP NA SLOVENSKU PO FEBRUÁRI 1948

JAN ŠTAIGL

ŠTAIGL, J.: The Establishment, Development and Activities of PTP (Auxiliary Technical Battalion) in Slovakia after February 1948. *Vojenská história*, 1, 2, 1997, pp 45 – 73, Bratislava.
 Existence of the Auxiliary Technical Battalions (PTP) in the Czechoslovak Army at the beginning of 50's was a part of the political violent mechanism against real or made up opponents of the communist regime. It was one of the methods of the political persecutions which was held without judiciary or courts. Its purpose was to isolate politically „unreliable“ soldiers and under the pressure of work „re-education“ to use them as a source of cheap working power for the Army and the national economy needs. In this general social and military connections the author deals with analyses of establishment, development and wide activities of PTP in Slovakia. He describes their organizational structure, dislocation, completing and conditions of job assignments and military service of PTP-members. The author underlines also the process of gradual cancellation of PTPs. The basic overview of all PTPs in the Czechoslovak Army is attached to the study.
 Military History. Slovakia. Auxiliary Technical Battalions in Slovakia after February 1948.

Existencia pomocných technických práporov (PTP) na počiatku 50. rokov predstavovala integrálnu súčasť mechanizmu politického násillia namiereného proti skutočným, potenciálnym alebo vykonštruovaným odporcom komunistického režimu. Išlo o jednu z foriem mimosúdnych perzekúcií, ktorej zmyslom bolo izolovať politicky „nespolahlivých“ a záujmom komunistickej moci inak nepohodlných vojakov základnej služby a v zálohe (dokonca osoby zbavené z rôznych dôvodov brannej povinnosti) a pod zámienkou pracovnej „prevýchovy“ ich súčasne využiť ako zdroj lacnej pracovnej sily pre potreby armády a národného hospodárstva. Armáda tak bola priamo vtiahnutá do zápasu s vnútornou politickou opozíciou a zneužitá na plnenie úloh, ktoré ostro kontrastovali s jej hlavným poslaním garantovať bezpečnosť, suverenitu a územnú celistvosť štátu.

Pre česko-slovenskú, respektíve českú a slovenskú, vojenskú historiografiu bola problematika PTP dlho, s výnimkou krátkeho obdobia v roku 1968, prísne tabuizovaná. Komunistický režim logicky nemal záujem na skúmaní a na vedeckom, archívnymi materiálmi podloženom dokumentovaní tejto tienistej stránky účinkovania armády. Okrajovo, ako súčasť odhaľovania podstaty a dôsledkov politických perzekúcií a represálií po februári 1948, mohli byť niektoré otázky existencie PTP ukázané len v rôznych exilových časopisoch a samizdatoch, ako napríklad 150 000 slov, Rozmluvy, Svědectví, Proměny, Premeny, Listy a Historické štúdie. Skutočná analýza vzniku, organizácie, vývoja a činnosti PTP sa tak do pozornosti vojenských historikov dostala až po novembri 1989, v súvislosti so zrušením monopolu komunistickej moci a narastajúcou spoločenskou objednávku.

Spoločnou črtou doteraz publikovaných „ponovembrových“ prác¹⁾ je snaha autorov riešiť problematiku komplexne, v širších spoločenských súvislostiach a v celom rámci vtedajšej československej armády. Je pochopiteľné, že tento prístup neumožňoval – ale ani nevyžadoval – venovať bližšiu pozornosť jednotlivým PTP. V súčasnosti, v kontexte požiadaviek na syntetické spracovanie vojenských dejín Slovenska, však potreba objasniť základné otázky existencie tých PTP, ktoré boli zriadené a pôsobili na slovenskom teritóriu, patrí medzi aktuálne úlohy slovenskej vojenskej historiografie.

¹⁾ BÍLEK, J.: Pomocné technické práporý 1950–1954. Vznik, vývoj, organizace a činnost; KAPLAN, K.: Tábory nucené práce v Československu v letech 1948–1954). Nakladatelství R, Praha 1992; Internačné formy politickej perzekúcie. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. LAUS, Košice 1992; BÍLEK, J.: Pětápáci aneb Černí baroni úplně jinak. NAVA, Plzeň 1996.

Z tejto skutočnosti vychádza aj naša štúdia. Pri analýze vzniku, vývoja a činnosti „slovenských“ PTP sa opiera predovšetkým o archívne materiály týchto útvarov, ktoré sú uložené vo Vojenskom historickom archíve v Trnave a čiastočne aj o archíválie Vojenského historického archívu v Prahe. Z tohto hľadiska štúdia vo veľkej miere odzrkadľuje aj stav, v akom sa archívne fondy jednotlivých PTP na Slovensku zachovali. Pokiaľ ide o širšie aspekty a súvislosti danej problematiky, väčšinou odkazujeme na monografiu J. Bílka²⁾, ktorá je zatiaľ najucelenejším a najpodrobnejším vyjadrením dosiahnutého stupňa poznania o vzniku a existencii pomocných technických práporov.

Napriek charakteru istej „drobnokresby“ nemôže naša štúdia postihnúť všetky zmeny vo vývoji a v činnosti sledovaných PTP, najmä v miestach pracovného nasadenia ich príslušníkov. Vzhľadom na exteritoriálny spôsob dopĺňovania československej armády, ktorý platil aj pre PTP, nemôže dať ani odpoveď na otázku, koľko osôb bolo do „slovenských“ pomocných technických práporov zaradených zo Slovenska. Do PTP na Slovensku boli povolávané predovšetkým osoby z českých a moravských krajov a politicky „nespolahliví“ občania zo Slovenska sa naopak dostávali do PTP v západných oblastiach štátu. S prihliadnutím na túto skutočnosť dopĺňujeme štúdiu prílohou, ktorá podáva základný prehľad o všetkých PTP v československej armáde.

* * *

Zriadenie zvláštnych vojenských jednotiek pre „politicky, štátne a národne“ nespohľadných brancov iniciovalo vojenské obranné spravodajstvo (OBZ) – 5. oddelenie hlavného štábu MNO. Prakticky bezprostredne po vytvorení monopolu komunistickej moci vo februári 1948 sa začalo zaoberať otázkou využitia týchto osôb na službu v armáde bez ohrozenia tzv. štátnobezpečnostných záujmov. Požiadavka výstavby početne silnej armády ako jedna zo základných vojenských priorít režimu neumožňovala, aby „nespolahliví“ boli zbavení brannej povinnosti, ich výcvik v bojových útvaroch sa však súčasne považoval za veľmi „nebezpečný“. Už v júli 1948 preto OBZ navrhlo vytvoriť v rámci ženijného vojska niekoľko jednotiek s osobitným režimom a pripravilo aj návrh ich organizácie.³⁾

Po prekonaní počiatočného odporu veliteľstva ženijného vojska a po upresnení niektorých otázok organizačnej štruktúry, kapacít a spôsobu dopĺňovania veliteľského zboru, ale aj veliteľskej a materiálnej podriadenosti boli jednotky zriadené výnosom MNO z 5. augusta 1948 v podobe IV. (cestných) práporov ženijných plukov jednotlivých vojenských oblastí. Vznik jednotiek sa datuje od 1. októbra a dislokované mali byť mimo iných útvarov, vo vojenských výcvikových táboroch (VVT).⁴⁾

Pri vojenskej oblasti 4, ktorá mala veliteľskú a správnu pôsobnosť na teritóriu Slovenska, vznikol IV. (cestný) prápor ženijného pluku 4. Mal krycie označenie VÚ 2245 a dislokovaný bol vo VVT Lešť. Jeho veliteľom sa stal kpt. Rudolf Ivanič. Po veliteľskej a materiálnej stránke bol prápor podriadený veliteľstvu pluku v Bratislave a vo veciach finančného zabezpečenia a proviantného zásobovania bol pričlenený k veliteľstvu VVT.

Organizačnú štruktúru IV/4. práporu tvorilo veliteľstvo, veliteľské družstvo a cestná rota, ktorá mala tri čaty s tromi družstvami. Podľa plánovaných mierových počtov malo byť v prapore spolu 161 osôb, z toho päť dôstojníkov, päť rotmajstrov, štyria ďalšie slúžiaci poddôstojníci a 147 vojakov základnej služby. V tejto dobe sa ešte počítalo s tým, že politicky „nespolah-

²⁾ BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d.

³⁾ Bližšie BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 10–11.

⁴⁾ Vojenský historický archiv (ďalej VHA) Praha, f. MNO – hl. št. 1948, čj. 1312 Taj. hl. št./4. odd.

hliví“ vojaci budú vykonávať výcvik so zbraňou, aj keď podstatne skrátený. Vo výzbroji práporu bolo preto plánovaných 147 pušiek, 12 samopalov, 7 pištolí a 20 útočných nožov.⁵⁾

Termín nástupu prvých „nespolahlivých“ vojakov bol stanovený na 1. novembra. V skutočnosti však k jednotke prichádzali postupne, na základe výberu uskutočňovaného z brancov a mužstva „normálnych“ útvarov. Systém výberu spočíval v podstate len na posudkoch, ktoré o brancoch spracovávali orgány Národnej bezpečnosti v mieste ich bydliska. Formovanie práporu prebiehalo pomaly a so značnými personálnymi a materiálными ťažkosťami. K 15. 11. 1948 mal prápor len 42 osôb – troch dôstojníkov, dvoch rotmajstrov, štyroch ďalejšlúziacich poddôstojníkov a 32 vojakov základnej služby. Na zabezpečenie činnosti mal pridelené dva kone, jeden ľahký vojenský voz a drobné ženijné náradie.⁶⁾

Prápor bol umiestnený v provizórnych barakoch, ktoré boli určené na ubytovanie jednotiek cvičiacich vo VVT. Tomu zodpovedali aj hygienické podmienky – nevyhovujúce osvetlenie (petrolejové lampy), problémy s kúrením, poľné latríny, studená voda z hydrantov a kúpanie mužstva raz za dva týždne v kasárňach vo Zvolene. Ubytovacie problémy a nedostatočné materiálne zabezpečenie zhrnul veliteľ práporu v hlásení nadriadeným orgánom, že „celá jednotka vzhľadom k jej účelu je vo veľmi kritickom položení... a dosiahnutie účelu po stránke morálne politickej výchovy a po stránke výcvikovej je veľmi obťažné“.⁷⁾

Výcvik „nespolahlivých“ vojakov (do 15. 12. 1948 sa počet mužstva v prápore zvýšil na 51 osôb⁸⁾) prebiehal podľa osobitných smerníc, ktoré v polovici septembra vydalo veliteľstvo ženijného vojska. Jeho cieľom bolo „ve vhodnej miere vštípiť včlenenému mužstvu mravnú silu, národnú a štátnu politickú uvedomienú a vycvičiť je tak, aby bolo schopno provádět některé zemní práce se zvláštním zřetelem ke stavbě, obnově a udržování komunikací a komunikačních sítí“.⁹⁾

Najdôležitejšími súčasťami výcviku bola morálno-politická výchova a telesná príprava, ktorá sa označovala za „vhodný doplněk denního zaměstnání, aby mužstvo nemělo čas na nevhodné debaty a myšlenky a prostředek, aby veškeré politikaření bylo vhodné paralyzováno.“¹⁰⁾ Ďalej išlo o poradový výcvik, bojový výcvik (zúžený na boj zblízka, polohy na strelbu a využívanie terénu), streleckú inštrukť (bez ostrých strelieb), služobné poriadky a ženijný výcvik zameraný najmä na táborské práce a stavbu ciest.

Bez zodpovedajúceho materiálneho zabezpečenia (v rozpore s pôvodným nariadením o zriadení cestných práporov neboli tieto vybavené ani predpísanými zbraňami) však bol výcvik vykonávaný len provizórnym spôsobom. Z rovnakého dôvodu ako hlásil veliteľ práporu, aj „zamestnávání mužstva v dobe mimo zaměstnání různými zábavami, debatami, hrami, športom atd. je... takmer nemožné.“¹¹⁾ Výsledkom malo byť narastanie politicky „nevhodných“ názorov v mužstve a skutočnosť, že isté „spesťenie“ života vojakov predstavovali len pomocné práce, na ktoré boli podľa potreby určovaní.¹²⁾

V januári 1949 prevzal velenie IV/4. práporu kpt. Ján Jirgenc. V polovici marca mu veliteľstvo tyla 4. oblasť oznámilo, že jednotka, ktorej počet už dosiahol 136 osôb, musí doterajšie ubytovacie priestory uvoľniť pre útvary vyvedené na poľné sústredenie. Až do augusta mal byť

⁵⁾ Tamže.

⁶⁾ VHA Trnava, VO-4, štáb – spisy taj., k. 8, inv. č. 150, čj. 26/Taj. 48.

⁷⁾ Tamže.

⁸⁾ VHA Trnava, VO-4, štáb – spisy taj., k. 8, inv. č. 150, čj. 34/Taj. 48.

⁹⁾ VHA Praha, f. MNO – vel. žen. vojska 1948, 38-1/1-20. Citované podľa BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 12.

¹⁰⁾ Tamže.

¹¹⁾ VHA Trnava, VO-4, štáb – spisy taj., k. 8, inv. č. 150, čj. 26/Taj. 48.

¹²⁾ VHA Trnava, VO-4, štáb – spisy taj., k. 8, inv. č. 150, čj. 34/Taj. 48.

prápor umiestnený v stanoch. Koncom marca však bolo toto nariadenie, pravdepodobne aj pod vplyvom protestov kpt. Jirgenca, ktorý argumentoval najmä ďalším zhoršením podmienok pre „mravne politickú prevýchovu“ mužstva¹³, zrušené. Dňom 21. apríla bol prápor dočasne redislokovaný do Serede s úlohou zabezpečiť výstavbu posádkového muničného skladu. Po jej dokončení mal byť presunutý späť do VVT Lešt'. V súvislosti s predpokladaným zvýšením počtov práporu po nástupe brancov k 1. 10. 1949 na približne 300 osôb a plánovaným využitím jeho pôvodných ubytovacích objektov na iné účely bolo však v polovici júna rozhodnuté, že jednotka bude od 20. augusta nasadená na stavbu strelnice Hlboká na Záhorí. Dodatočne bol schválený aj návrh veliteľa ženijného vojska 4. oblasti, aby sa časť jej príslušníkov využila na opravu ciest vo VVT Kamenica na Cirochou.¹⁴

Nová redislokácia IV/4. práporu bola spojená so zmenou jeho krycieho označenia na VÚ 8127 a rozšírením organizačnej štruktúry o druhú cestnú rotu. Veliteľstvo práporu sa premiestnilo do Sološnice a „staré“ mužstvo, sústredené v 1. cestnejrote, do VVT Kamenica nad Cirochou. Novo utvorená 2. cestná rota, ktorej jadro tvorili nastúpení branci, bola ubytovaná v Plaveckom Podhradí. Po krátkom výcviku sa hlavnou náplňou činnosti „nováčikov“ stala práca v miestnom kameňolome a úprava prístupových ciest na strelnicu Hlboká.

Systém výberu brancov do cestných práporov bol v roku 1949 podstatne upravený. Vychádzal zo Smerníc o zisťovaní a evidencii politicky nespoľahlivých osôb, ktoré vydalo v januári ministerstvo národnej obrany. Podľa dohody s ministerstvom vnútra v nich boli vymedzené kritériá¹⁵, na základe ktorých krajské veliteľstvá Štátnej bezpečnosti preverovali štátnu a politickú spoľahlivosť odvedených brancov.¹⁶ V prípade zistenia ich „závadnosti“ informovala ŠtB orgány OBZ príslušných vojenských oblastí, ktoré mali právo rozhodnúť o spôsobe zaradenia takýchto osôb do výkonu vojenskej základnej služby.¹⁷

Veľkú časť nových príslušníkov IV/4. práporu však opäť predstavovali vojaci vytipovaní v bojových útvaroch. V období od júna 1949 do augusta 1950 bolo do Plaveckého Podhradia premiestnených, väčšinou z českých posádok, takmer 200 mužov.¹⁸

K 17. 3. 1950 mal prápor spolu 394 osôb, z toho štyroch dôstojníkov, sedem poddôstojníkov z povolania a 219 vojakov prvého a 164 vojakov druhého ročníka základnej služby.¹⁹ V súvislosti s odchodom kpt. Jirgenca na štúdium do ZSSR bol jeho zastupovaním od novembra 1949 poverený npor. Michal Fedorčík a od 21. apríla 1950 npor. Dionýz Sloboda, dovedajší veliteľ 2. cestnej rot. Materiálne vybavenie práporu sa postupne zlepšovalo. Zvýšená pozornosť sa venovala aj športovému a kultúrnemu využívaniu voľného času ako súčasť „prevýchovy“. V Plaveckom Podhradí bolo zriadené vojenské zátíšie (klub) s čítárňou a fut-

¹³ VHA Trnava, VO-4. štáb – spisy taj., k. 8, inv. č. 265, čj. 78-2/10.

¹⁴ VHA Trnava, VO-4. štáb – spisy taj., k. 8, inv. č. 265, čj. 57361/Dôv. žen. 1949.

¹⁵ Podľa týchto smerníc boli za politicky „závadné“ pokladané „1) osoby, ktoré sa dopustili trestných činov retribučných (kolaborácia, prihlásenie sa k okupantom, funkcionárstvo v kuratórii a Hlinkovej mládeži...), aj keď za to neboli stíhané; 2) osoby národne nespoľahlivé; 3) osoby, ktoré sa dopustili trest. činov podľa zákona na ochranu republiky č. 50/23 Zb. alebo ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/48 Zb. a boli za to odsúdené alebo sú za to stíhané; 4) osoby podozrivé z protištátnej činnosti; 5) osoby, ktoré boli postihnuté opatreniami akčných výborov alebo opatreniami podobnými; 6) osoby dodané do táborov nútených prác; 7) osoby odsúdené pre trestné činy podľa zákona o stíhaní čierneho obchodu č. 15/47 Zb. alebo pre iný čin podobného charakteru a 8) osoby, ktoré ŠtB pokladá za závadné z iných, tu neuvedených dôvodov.“ Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. PV - bezp. k. 504, č. 104-VB-taj./1950.

¹⁶ Tamže.

¹⁷ Bližšie BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 14–15.

¹⁸ Tamže, s. 15.

¹⁹ Tamže, s. 16.

balové, volejbalové a basketbalové ihrisko. V útvaru pracoval spevácky a hudobný krúžok a dve kultúrne úderky.²⁰⁾

Nástupom nového velenia čs. armády na čele s A. Čepičkom v apríli 1950 sa podstatne zmenil prístup k priebehu vojenskej základnej služby politickej „nespolahlivých“ osôb. V podmienkach skrytých príprav na vojnový konflikt so Západom a paranoického hľadania vnútorného nepriateľa sa otázka plnenia brannej povinnosti tejto kategórie obyvateľstva prehodnocovala z dvoch základných hľadísk. Predovšetkým išlo o zdokonalenie spôsobu ich výberu a zaradenia tak, aby štátnobezpečnostné, triedne a politické „kvality“ armády boli minimálne ohrozené. Súčasne sa hľadali možnosti ako rozšíriť pracovné využitie „nespolahlivých“ vojakov nielen v rámci armády, ale aj v preferovaných odvetviach národného hospodárstva (stavebníctvo, bane a pod.), ktoré trpeli nedostatkom pracovníkov a pri plnení úloh prevej päťročnice boli často odkázané na vojenskú výpomoc.

Proces „optimalizácie“ výkonu základnej služby režimu nepohodlných osôb znovu usmerňovalo vojenské obranné spravodajstvo. Na počiatku júna 1950 predložilo novému náčelníkovi Hlavného štábu MNO generálovi J. Prochádzkovi rozsiahly materiál, ktorý ostro kritizoval doterajšiu prax výberu „nespolahlivých“ brancov, ich malý počet a spôsob výcviku a „prevýchovy“ v cestných práporoch. Súčasne navrhoval vytvoriť na miesto týchto útvarov tzv. pomocné technické prápor (PTP) ako jednotky, ktorých príslušníci by mali len minimálny vojenský výcvik bez zbrane a využívali sa výhradne na pracovnú činnosť v prospech vojenských a civilných organizácií. Ďalej odporúčalo, aby do PTP boli do výkonu vojenskej služby okrem politiky „nespolahlivých“ zaradovaní aj branci s „nevyhovujúcim“ triednym pôvodom, tzv. synovia veľkostatkárov, veľkoobchodníkov, továrnikov a iných „vykorisťovateľov“.

Návrh OBZ bol ešte v tom istom mesiaci prerokovaný na zasadnutiach Užšieho poradného zboru ministra národnej obrany (UPZ MNO) a s pripomienkami schválený. Pre výber do PTP v roku 1950 bolo rozhodnuté vytvoriť pri útvaroch jednotlivých druhov vojsk osobitné prevarovacie komisie, ktoré by skúmali triedny pôvod nastúpených brancov. Spolu s politickou „nespolahlivými“ a triedne „závadnými“⁽²¹⁾ mala byť do PTP zaradená aj väčšina brancov nemeckej a maďarskej národnosti. UPZ MNO schválil aj návrh na vytvorenie PTP dvoch typov – ľahkých, určených predovšetkým na práce v stavebníctve a ťažkých, tzv. banských. Základným zmyslom tohto delenia bolo úsilie maximálne využiť fyzických možností vojakov podľa ich zdravotného stavu.

Prípravovaná zmena odvodového systému počítala nielen so zavedením samostatnej klasifikácie pre politicky „nespolahlivých“ brancov, ale aj s novou zdravotnou klasifikáciou všetkých odvedených osôb. Jej cieľom bolo sprísnenie podmienok na uvoľňovanie brancov z vý-

²⁰⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 7, inv. č. 294.

²¹⁾ Politická „nespolahlivosť“ mala byť posudzovaná podľa týchto kritérií: 1. osoby, ktoré sa dopustili trestných činov podľa dekrétu prezidenta republiky č. 16/1945 Zb. a č. 138/1945 Zb., alebo podľa nariadení SNR č. 33/1945 Zb., ďalej osoby, ktoré sa dopustili trestných činov podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb., na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 a boli za to odsúdené alebo sú stíhané; 2. Osoby zaradené do táborov nútených prác. 3. Osoby, ktoré boli alebo sú majiteľmi továrne alebo iného podniku s počtom zamestnancov väčším ako 10; 4. Osoby, ktoré vlastnia alebo vlastnili pozemky s výmerou nad 20–30 ha podľa úrodnosti (ktoré možno označiť ako dedinských boháčov); 5. Osoby, ktoré vlastnia majetok, ktorý je prameňom bezprácného zisku najmenej 10 000,- Kčs mesačne; 6. osoby, ktoré vlastnili veľkoobchod; 7. Osoby, ktoré po februári 1948 odstránili akčné výbory z verejných funkcií; 8. Osoby, ktoré sú deťmi alebo manželmi osôb uvedených v bode 1.– 7; 9. Osoby, ktoré boli po februári 1948 z politických dôvodov vylúčené zo štúdia na školách; 10. Osoby, ktorých rodičia alebo súrodenci utiekli do zahraničia; 11. Osoby, ktoré ZNB pokladá za politicky nespohľadlivých z iných, tu neuvedených dôvodov. BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 28.

konu vojenskej služby zo zdravotných dôvodov.²²⁾ Nový klasifikačný systém schválený v septembri 1950 mal túto podobu: klasifikácia „A“ – schopný radovej služby, rozdelená na „Aj“ (A-jedna), a „Ad“ (A-dve); klasifikácia „B“ – schopný služby v pomocných silách, rozdelená na „Bj“ a „Bd“; klasifikácia „C“ – schopný na ťažkú a stredne ťažkú fyzickú prácu, rozdelená na „Cj“ (schopný na ťažkú fyzickú prácu) a „Cd“ (schopný na stredne ťažkú fyzickú prácu); „D“ – neschopný vojenskej služby a klasifikácia „E“ – politicky nespoahlivý. Posledná klasifikácia bola pre zaradenie branca do PTP rozhodujúca bez ohľadu na klasifikáciu zdravotnú.

O konkrétnych otázkach vzniku PTP rozhodol UPZ MNO na zasadnutí 21. júna. Doterajšie cestné prápory mali byť dňom 1. 9. 1950 premenené na prvé ľahké pomocné technické prápory, podriadené, prostredníctvom veliteľstiev vojenských oblastí, veliteľstvu ženijného vojska. Od 1. októbra sa plánoval vznik ďalších štyroch PTP. Do pomocných technických práporov mali byť zaradení vojaci 2. ročníka základnej služby z bývalých cestných práporov, určení branci a vojaci z bojových útvarov vytípaní výberovými komisiami. V ľahkých PTP boli plánované štyri roty s celkovým počtom 800 osôb a v ťažkých PTP šesť rôt s počtom 1200 osôb. Dodatočne bolo rozhodnuté, že v PTP budú vykonávať dvojročnú základnú službu aj kňazi a duchovní, ktorým boli zrušené existujúce výhody vrátane skrátenej vojenskej služby. Z týchto „odvedencov“ mali byť vytvorené samostatné roty.²³⁾

Dňom 1. septembra 1950 bol tiež IV/4. prápor reorganizovaný na ľahký pomocný technický prápor – 54. PTP.²⁴⁾ Útvar dostal krycie označenie VÚ 4563 a jeho velením bol naďalej dočasne poverený kpt. Dionýz Sloboda. Podľa zámeru UPZ MNO mal byť 54. PTP opäť dislokovaný vo VVT Lešť. Neskôr sa toto rozhodnutie zmenilo na posádku Komárno, kam sa veliteľstvo práporu premiestnilo už 9. septembra.²⁵⁾ Obe roty bývalého IV/4. práporu však zostali v pôvodných priestoroch – 1. rota vo VVT Kamenica nad Cirochou a 2. rota v Plaveckom Podhradí. Dňom redislokácie veliteľstva 54. PTP bola v Komárne zriadená 3. a 4. rota a v polovici septembra aj 5. a 6. rota (tzv. farárske roty). Organizačnú štruktúru práporu dopĺňala veliteľská četa a náhradná rota.

Do „farárskych“ rôt nastúpili kňazi, duchovní a rehoľníci povolani na základnú vojenskú službu už v polovici septembra, ostatní politicky „nespoahliví“ branci a vojaci prichádzali k 54. PTP od počiatku novembra. Na základe nariadenia veliteľstva ženijného vojska boli po minimálnom výcviku (spočíval predovšetkým v poradovej príprave) určovaní do pracovných výpomocí. Okrem „nespoahlivých“ však boli k útvaru zaraďovaní aj politicky „spoahliví“ poddôstojníci a vojaci 2. ročníka základnej služby, ktorí tvorili tzv. veliteľský a pomocný personál. Vykonávali funkcie veliteľov družstiev, pracovných inštruktorov a funkcie v administratíve.

Dňom 18. 12. 1950 bol výkonom funkcie veliteľa 54. PTP poverený škpt. František Švec a k 1. januáru 1951 prešiel útvar spolu s ďalšími PTP z podriadenosti veliteľstva ženijného voj-

²²⁾ Do roku 1950 existoval v čs. armáde pre výkon brannej povinnosti a vojenskej služby len zdravotný klasifikačný systém. Rozlišoval päť zdravotných klasifikácií: Aj, Ad, Bs, B – schopný služby v pomocných silách a C – neschopný služby. Vojaci klasifikácie Aj a Ad vykonávali vojenskú službu pri pechote, delostrelectve, ženijnom, tankovom a výsadkovom vojsku a v letectve, vojaci klasifikácie B potom väčšinou v spojovacom vojsku, tylových útvaroch, službách a pod.

²³⁾ Bližšie o procese vzniku PTP v lete 1950 pozri BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 21–31.

²⁴⁾ Reorganizáciou cestných práporov boli okrem 54. PTP zriadené ešte: 51. PTP v Mímoni, 52. PTP v Svatej Dobrotivej a 53. PTP v Měste Libavá. Predpokladalo sa, že vo veľmi krátkom čase vzniknú dva ďalšie PTP, a to v Humennom a Rimavskej Sobotě. BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 28.

²⁵⁾ VHA Trnava, VO-4, štáb – spisy taj., k. 20, inv. č. 166, čj. 284/1950.

²⁶⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 202/Taj. 1950

Počty osôb a miesta dislokácie a pracovného nasadenia
54. PTP k 15. 11. 1950 ²⁶⁾

Súčasť	Počty osôb					Celkom	Dislokácia	Činnosť
	Dôstojníci	Poddôstojníci z povolania	Základná služba					
			Veliteľský a pom. personál	2. ročník	1. ročník			
veliteľstvo a vel. čata	10	5	34	-	-	49	Komárno	
1. rota	3	4	16	90	66	179	VVT Kamenica	stavba ciest
2. rota časť	1	4	11	105	71	223	Plavecké Podhradie	stavba ciest
	1	-	-	30	-		Bratislava	výstavba pod. mun. skladu a úprava VVT Krištofek
3. rota	1	4	27	-	129	161	Komárno	výcvik
4. rota časť	2	4	25	-	89	171	Komárno	výcvik
	1	-	-	-	50		Sereď	práce pre žen. pluk 4
5. rota	1	6	20	-	135	162	Hájniky	práce pre ČSSZ
6. rota	1	4	19	-	123	147	Podbořany	práce pre ČSSZ
náhradná rota	3	1	5	-	-	9	Komárno	
54. PTP	24	32	157	225	663	1101		

ČSSZ – Československé stavebné závody, od 1. 1. 1951 z nich boli vyčlenené vojenské stavebné podniky Posista, Kon-
strukta, Armastav, Severostav a Stavoprojekt. Ich úlohou bola výstavba bytov a iných objektov pre potreby armády.

ska do podriadenosti Hlavnej stavebnej a ubytovacej správy (HSUS) MNO. Hlavným dôvodom tejto zmeny bolo úsilie skvalitniť riadenie PTP a efektívnejšie ich pracovne využiť, najmä vo vojenskom stavebníctve. Doterajšia prax, t. j. veliteľská podriadenosť PTP veliteľstvu ženijného vojska, politická podriadenosť politickým oddeleniam divízií, v obvode ktorých boli PTP dislokované a materiálna podriadenosť veliteľstvám vojenských okruhov, bola ťažkopádna a v podstate nezhľadnuteľná.

Do praxe sa zavádzal aj nový systém preverovania brancov pred nástupom základnej vojenskej služby, ktorý schválil UPZ MNO v septembri 1950. Na preverovaní sa podieľali orgány ministerstva národnej bezpečnosti, vnútra a národnej obrany spolu s príslušnými národnými výbormi a miestnymi organizáciami KSC a Národného frontu. Na základe výsledkov previerok brancov už pri odvodoch rozdelili do klasifikácií nielen podľa zdravotného stavu, ale aj podľa politickej „spoľahlivosti“. V polovici februára 1951 bolo k 54. PTP zaradených 131 osôb klasifikácie „E“ povolaných na päťmesačnú náhradnú službu.²⁷⁾

Podľa existujúceho mobilizačného spôsobu dopĺňovania armády boli vojaci povolani na výkon vojenskej služby v 54. PTP zaradení aj do kmeňového počtu útvaru. Znamenalo to, že tvorili tzv. mobilizačnú zálohu práporu na jeho dopĺňovanie v prípade mimoriadnych opatrení alebo vojny. Okrem „nespoľahlivých“ vojakov základnej či náhradnej služby však boli do kmeňového počtu útvaru zaraďované aj vojenské osoby, ktorým bola z politických alebo iných dôvodov odňatá dôstojnícka alebo iná hodnosť. V januári 1951 bolo do zoznamu kmeňových príslušníkov 54. PTP zapísaných 533 osôb odvodných ročníkov 1912–1947, bývalých dôstojníkov, rotmajstrov a aspirantov v zálohe, vo výslužbe a činnnej službe, ktorých degradovali v roku 1950 na vojakov.²⁸⁾

Pracovné nasadenie príslušníkov 54. PTP sa rýchlo rozširovalo. K 28. 2. 1951 bolo v útvaru spolu 1232 vojakov základnej služby, z toho 156 poddôstojníkov a vojakov veliteľského a pomocného personálu a 1076 tzv. „pracovníkov“ – 136 vojakov 2. ročníka, 807 vojakov 1. ročníka a 133 vojakov náhradnej služby. Pracovné jednotky a skupiny práporu boli rozmiestnené vo VVT Kamenica nad Cirochou (146 pracovníkov), v Plaveckom Podhradí (97), Bratislave (23), Seredi (20), Hájnikoch (146), Komárne (169), Liptovskom Hrádku-Mokradi (99 – pracovná výpomoc pre n. p. Stavoindustria), Novom Meste nad Váhom (24 – výstavba ženijného skladu), vo Zvolene (10 – výstavba skladu leteckého materiálu), v Českom Krumlove-Podbořanoch (161 – práce pre generálne riaditeľstvo vojenských lesov a statkov, úprava VVT Boletice) a Novom Smokovci (84 – pracovná výpomoc pre n. p. Stavoindustria, výstavba vojenského sanatória).²⁹⁾ V pláne pracovného nasadenia 54. PTP na nasledujúce mesiace sa ďalej počítalo so stavebnými prácami v Dubnici, Trenčíne, Prešove, Malackách a Michalovciach.

²⁷⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 11/3/2.

²⁸⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, inv. č. 325.

²⁹⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 11/3/2.

Organizácia a počty osôb 54. PTP k 28. 2. 1951³⁰⁾

Súčasť	Dôstojníci	Poddôstojníci z povolania	Základná služba	
			veliteľský a pom. personál	pracovníci
veliteľstvo a veliteľská čata	11	6	34	-
1. rota	2	5	24	145
2. rota	2	3	20	120
3. rota	1	1	8	99
4. rota	3	6	35	323
5. rota	2	3	11	146
6. rota	2	4	15	161
samostatný prac. oddiel	1	2	5	82
náhradná rota	9	-	4	-
54. PTP	33	30	156	1076

Národný podnik Stavindustria bola vojenská stavebná organizácia s pôsobnosťou na Slovensku. Príslušníci 54. PTP pre ňu vykonávali najmä kopácke, betonárske, murárske a iné práce. Výnimočne boli poverovaní aj odborne a technicky náročnejšími úlohami, napr. vedením účtovníctva a obsluhou rôznych dopravných prostriedkov a strojov. Pracovné nasadenie „pétepakov“ bolo pre podnik mimoriadne výhodné, predovšetkým pre variabilnosť, stabilitu a finančnú nenáročnosť ich využitia. Tomu zodpovedalo aj stanovenie vysokých pracovných noriem a neúmerne predlžovanie pracovného času, čo zaznamenali aj orgány HSUS MNO, pravda, bez ochoty nápravy. V Obežníku plánovacej komisie (OPK) z 27. 4. 1951 bolo napríklad uvedené: „Vysoké zúkolování 6. roty (zabezpečovala úpravu ciest vo VVP Boletice – J. Š.) a poměrně malé výkony jsou znamením, že pravděpodobně stavební podnik lidově řečeno

³⁰⁾ Tamže.

bere vojáky na hůl.“³¹) V inom OPK (25. 5. 1951) sa cituje vyjadrenie stavbyvedúceho na jednom z pracovísk 5. rot (Hájniky) „že proto používá vojáky na méněcenné práce, neboť ví, že nemohou odejít.“³²)

Systém odmeňovania príslušníkov PTP zabezpečoval vojenskej správe maximálny zisk. Vojaci zamestnaní v tzv. réžii vojenskej správy, teda tí, ktorí pracovali priamo v útvaroch a zariadeniach armády, dostávali len služné, výnimočne príplatky za sťažené podmienky. „Pétepákom“ vo vojenských a civilných podnikoch patrila okrem služného aj mzda zodpovedajúca civilnému platu. Z nej však bola najskôr odpočítaná suma na réžiu vojenskej správy, tzn. služné (!), ubytovanie, stravovanie a oblečenie, ďalej daň zo mzdy, nemocenské poistenie, zrážka v prospech vojenskej správy vo výške 30% čistej mzdy, ako aj prípadné finančné záväzky – výživné pre rodinu, splátky, pokuty a pod. Zo zvyšku vojakom vyplátili iba polovicu, druhá bola uložená na vkladnú knižku, s ktorou však bez súhlasu veliteľa nemohli disponovať a väčšinou ju ani nemali pri sebe.³³)

Vzťah vojenskej správy k „pétepákom“ sa premietal aj do ich ubytovacích a stravovacích podmienok. Dokumentuje to napríklad správa veliteľa 54. PTP z 20. 5. 1952, v ktorej sa okrem iného uvádza: „3. rota, odločená časť Sučany: Bydlí na pracovíšti v provizorním zděném, zvenku neupraveném baráku o 1 místnosti. Strop pobitý pouze heraklitem, střecha poškozěná, takže do místnosti teče. Lůžka ve dvou poschodích, šatna provizorní, kulturní místnost není, jídelna mužstva v závodní jídelně, vaření je však oddělené od civilní kuchyně. Záchod a umyvářka v závodě, společná s civilními zaměstnanci... 5. rota Hajníky: Větší část mužstva ubytována v samostatném objektu, provizorně před 20 měsíci vystavěném a dosud neomítnutém... Menší část mužstva obývá dřevěný barák napůl s cikány a barák je zamořen štěnicemi... 6. rota Banská Bystrica: Ubytování ve starých kasárnách...“³⁴)

Na zložité podmienky služby a pracovného nasadenia reagovali príslušníci 54. PTP rôznym spôsobom – od zbehnutia, samovražď, opilstva a disciplinárnych priestupkov po recesiu a úsilie uniknúť do „normálneho“ života aktívnym zapájaním sa do kultúrnych a športových podujatí v rámci armády a v civilnom sektore. Podmienenosť udeľovania dovolení, „opušťákov“ a vychádzok pracovnými výkonmi ich súčasne motivovala, aby prekračovali stanovené normy. V júni 1951 bolo napríklad v 54. PTP udeľených 578 odmien, z toho veľká väčšina za plnenie pracovných úloh. V rovnakom období však bolo deväť príslušníkov práporu odsúdených za dezerciu, rozkrádanie majetku a násilné trestné činy.³⁵)

Pomerne špecifická situácia bola vo „farárskych“ rotách 54. PTP. Po pracovnej a disciplinárnej stránke patrili k najlepšie hodnoteným jednotkám práporu. Pri „prevýchove“ ich príslušníkov však veliteľské orgány narážali na neprekonateľnú bariéru. Vzdelanie, všeobecný rozhľad a životná filozofia týchto ľudí ostro kontrastovali s úrovňou poznatkov, s politickou frázovitosťou a „poučkomániou“ veliteľov. Politické školenia a diskusie o vnútropolitickom a zahraničnopolitickom vývoji preto vyznievali jednoznačne v prospech „pétepákov“. Istým vyvrcholením tohto „súboja“ sa stalo tzv. hlasovanie za mier v 6.rote, ktorú v máji 1951 presunuli z Podbořan do Plaveckého Podhradía.

V dňoch 26. 5. 1951 – 17. 6. 1951 prebiehalo v Československu ľudové hlasovanie za Pakt mieru, proti vyzbrojovaniu západného Nemecka. V 6.rote 54. PTP sa uskutočnilo 3. júna. Organizátori očakávali, že „mírové hlasování bude u nás probíhat klidně... neměli jsme možnost

³¹ Citované podľa KAVALÍR, M.: Pracovní nasazení 54. PTP v n. p. Stavindustria Bratislava. In: Internačné formy politickej perzekúcie, c. d., s. 82.

³² Tamže.

³³ BÍLEK, J.: Pétepáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 30.

³⁴ Citované podľa KAVALÍR, M.: Pracovní nasazení 54. PTP v n. p. Stavindustria Bratislava, c. d., s. 81 – 82.

³⁵ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 21/2/9.

zjistit žádné náznaky, že by se spolčovali někteří příslušníci, kteří by vedli proti hlasování akci“.³⁶ Lenže výsledok hlasovania bol prekvapujúci. Zo 189 príslušníkov 6. roty ich 150 odmietlo hlasovať. Hlavným dôvodom bol nesúhlas s jedným z bodov hlasovacieho lístka, ktorý odsudzoval zahraničnú reakciu. Odporcovia hlasovania ho dávali do súvislosti s článkom namiereným proti vysokej cirkevnej hierarchii vrátane pápeža, ktorý v rovnakom čase uverejnilo Rudé právo.

Napriek tomuto výsledku veliteľ práporu informoval nadriadené orgány o stopercentnej účasti pri hlasovaní. Veliteľovi 6. roty npor. Adolfovi Brenkusovi však súčasne nariadil prijať tvrdé opatrenia voči nehlasujúcim: predĺženie pracovného času, nedelne brigády, zákaz účasti na kultúrnych a športových podujatiach, zákaz udeľovania dovolení, obmedzenie vychádzok a tvrdú disciplínu s možnosťou podať trestné oznámenie za každý disciplinárny priestupok; nediskutovať s mužstvom o ideologických otázkach a z akýchkoľvek výrokov proti budovaniu socializmu vyvodzovať najprísnejšie dôsledky, všetkými spôsobmi „rozbiť kolektív mužstva ať už s pomocou pochval, trestů a podobně“ atď. V závere svojho nariadenia uviedol: „Považujte nehlasujúci mužstvo za jasné triední nepriateľa.“³⁷

Príslušníci 6. roty si na druhej strane rýchlo získali sympatie a dôveru miestneho obyvateľstva. Podľa rozhodnutia UPZ MNO zo septembra 1950 mali kňazi a duchovní zaradení do PTP nárok na každodenné päťminútové čítanie breviára a kňazi mohli – ak mali záujem – slúžiť v nedeľu omšu. Po príchode 6. roty do Plaveckého Podhradia vykonávali kňazi tejto jednotky omše v Plaveckom Sv. Mikuláši. Čoskoro začali ich bohoslužby vyhľadávať veriaci zo širokého okolia a miestneho, komunistického režimu oddaného farára verejne bojkotovali. Slovenský úrad pre cirkevné záležitosti vo svojej sťažnosti z 21. augusta adresovanej ÚV KSS upozorňoval, že „veriaci ľud ide iba za tými duchovnými, čo sú vraj v pracovnom tábore, týchto považuje za odporcov ľudovodemokratického zriadenia a mnohí fanatici ich nazývajú hrdinami... Sú časté prípady, že na omše, čo slúžia vojenski duchovní, chodí tiež množstvo veriacich, že sa do kostola vôbec nezmestia, a zaujmú celé priestranstvo pred kostolom. Je odôvodnená obava, že široké masy pracujúceho ľudu budú naďalej ovplyvňované týmito duchovnými v smere nepriateľskom nášmu štátu, čo by sa odzrkadlilo v budovateľskom úsilí najmä v rámci socializácie dediny...“³⁸

Riešením situácie bol poverený náčelník politického oddelenia 2. vojenského okruhu plk. Viliam Šalgovič. Na základe jeho rozhodnutia vydal veliteľ 54. PTP osobitný rozkaz, v ktorom nariadil: „1) Farári nesmú slúžiť omšu za prítomnosti civilného obyvateľstva, nemožno-li zariadiť inak, nebudú slúžiť omšu v kostole vôbec. 2) Zakazujem udeľovať povolenie k opúšťaniu ubytovacieho priestoru kasáreň. V nedeľu organizujte šport, kultúrnu činnosť a četu. 3) Do kostola a späť len v zomknutom tvare pod dozorom. 4) Zamestnávať mužstvo úpravou kasáreň a potrebnou prácou tak, aby malo čo najmenej voľného času.“³⁹ Úsilie o spretrhanie väzieb medzi príslušníkmi 6. roty a miestnym obyvateľstvom vyvrcholilo rozhodnutím HSUS MNO, aby sa jednotka od 1. 10. 1951 presunula z Plaveckého Podhradia do Komárna.⁴⁰ Škpt. Švec bol odvolaný z funkcie a novým veliteľom 54. PTP sa 28. októbra stal kpt. Dionýz Šloboda.

Podobné „problémy“ boli aj s kňazmi časti 5. roty pridelenej v marci 1951 na stavbu letiska Mokrad, ktorí slúžili omše za neprítomného farára v Liptovskom Hrádku.⁴¹ Príslušníci 5. roty dislokovanej v Hájnikoch a nasadenej na pracovnú výpomoc pri výstavbe vojenských

³⁶ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 4/5/88.

³⁷ Tamže.

³⁸ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 100/11.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 41/3/74.

⁴¹ BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 56.

bytov na Sliachi si však tiež získavali sympatie obyvateľstva inou formou. Už v lete 1951 založili spevácky súbor, ktorý mal veľmi kvalitné obsadenie a repertoár. S úspechom sa zúčastňoval nielen na armádných súťažiach, ale často vystupoval aj na verejnosti a dokonca nahral niekoľko piesní pre Československý rozhlas v Bratislave. Súbor získal viacero uznání a ďakovných listov od orgánov a inštitúcií miestnej správy, napr. Krajského národného výboru v Banskej Bystrici a Osvetovej besedy zo Zvolenskej Slatiny.

V dôsledku rôznych „prechmatov“ alebo z dôvodov často „nepochopiteľných“ aj pre vojenskú správu boli k 54. PTP ako politicky „nespolahliví“ zaradení mnohí vojaci, v civile aktívni členovia KSC a ČSM. Na základe zistenia takýchto prípadov, väčšinou išlo o sťažnosti samotných vojakov, prípadne o upozornenia organizácií KSC a ČSM – sa v septembri 1951 začala preverovať oprávnenosť ich klasifikácie „E“. Útvarová preverovacia komisia podala do konca októbra 48 návrhov na jej zrušenie, z ktorých sa 43 realizovalo. Vojaci zbavení klasifikácie „E“ boli súčasne premiestnení do iných útvarov.⁴²⁾ Medzi „pracovníkov“ 54. PTP sa však spolu s „nespolahlivými“ dostali aj ľudia bez tejto charakteristiky. Okrem brancov stavebných profesií so zdravotnou klasifikáciou „A“, „B“ a „C“ išlo najmä o Rómov a negramotných vojakov, ale aj o tzv. asociálne živly t. j. kriminálnikov a pod. Prápor mal teda veľmi rôznorodé zloženie aj z hľadiska „civilného“ sociálneho postavenia „pétepakov“, aj úrovne ich vzdelania.

Príslušníci pomocných technických práporov sa zkrátko stali hlavnou pracovnou silou vojenskej správy, predovšetkým pri výstavbe bytov pre vojakov z povolania, kasární, skladov, letísk a iných objektov. Pritom urýchľovanie tempa budovania armády, ako aj prehlbovanie militarizácie národného hospodárstva požiadavky na využitie PTP neprestajne zvyšovali. V súvislosti s tým sa aktuálnou stala otázka hľadania nových možností a zdrojov ich dopĺňovania. Ako ukázali výsledky jarných odvodov, počet brancov klasifikácie „E“ mohol síce zabezpečiť náhradu za tých, ktorí boli z PTP po skončení základnej služby prepustení, nie však naplnenie plánovaných nových útvarov tohto typu.⁴³⁾ Preto na základe odporúčania Politického byra ÚV KSC Vojenská rada ministra národnej obrany prijala v septembri 1951 rozhodnutie o zriadení inštitúcie tzv. mimoriadnych vojenských cvičení. „Orgány strany nám doporučujú“, zdôraznil A. Čepička, „abychom se podívali na ty, kteří se ukazují jako zbyteční pro budování socialismu. Jedná se o syny kulaků a různé městské povaleče.“⁴⁴⁾

Na mimoriadne vojenské cvičenie vykonávané v PTP, a to „po dobu potreby“, t. j. bez časového obmedzenia⁴⁵⁾ a bez možnosti podať žiadosť o jeho odloženie alebo odpustenie, mali byť povolávaní muži vo veku od 17 do 60 rokov. Na ich výbere sa podieľali orgány ministerstva národnej bezpečnosti a vnútra, národné výbory a miestne organizácie KSC, ČSM a ďalších zložiek Národného frontu. Boli utvorené osobitné komisie zložené zo zástupcov ONV, okresných vojenských veliteľstiev, okresných oddelení ZNB a OV KSC, ale v praxi návrhy povolať na výnimočné vojenské cvičenie pripravovali väčšinou orgány bezpečnosti, ostatné „zainteresované“ inštitúcie ich len schvaľovali. Celá „akcia“ sa hodnotila ako „politicky veľmi dôležitá“ s tým, že „Její úspěšné provedení urychlí budování armády, přispěje k obranné

⁴²⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 8, tajný rozkaz veliteľa 54. PTP z 10. 10. 1951.

⁴³⁾ Bližšie BÍLEK, J.: Pétepací aneb Černí baroni..., c. d., s. 48 – 51

⁴⁴⁾ VHA Praha, f. MNO – Vojenská rada MNO 1951, k. 1, 4. zasadnutie VR MNO dňa 15. 8. 1951.

⁴⁵⁾ Branný zákon schválený 23. marca 1949 s možnosťou povolania záloh na výnimočné vojenské cvičenie počítal, ale iba v prípade zavádzania nových bojových prostriedkov do armády alebo z výcvikových dôvodov. Ináč boli záložníci z počtu mužstva a poddôstojníkov povinní zúčastniť sa na vojenských cvičeniach v celkovej dĺžke 16 týždňov. Pre vojakov po skončení náhradnej služby, ako aj záložníkov, ktorých základná služba bola skrátená na 18 mesiacov, bola celková dĺžka vojenských cvičení stanovená na 20 mesiacov. Pozri Sbirka zákonů Republiky Československé, č. 92/1949, časť 2, § 39.

schopnosti štátu a odstránením nežádoucích živlů z civilního života upevní výstavbu socializmu.⁴⁴⁶⁾

Od jesene 1951 sa osoby povolane na mimoriadne vojenské cvičenie stali rozhodujúcim zdrojom „pracovníkov“ novozriaďovaných PTP. Dňom 1. 12. 1951 bol utvorený aj 63. PTP v Komárne. Útvar mal krycie označenie VÚ 6006 a za jeho veliteľa bol ustanovený mjr. Jaroslav Roučka. V organizačnej štruktúre práporu sa plánovalo 4209 osôb, z toho 29 dôstojníkov, 26 poddôstojníkov z povolania, 127 poddôstojníkov základnej služby a 1027 príslušníkov mužstva.⁴⁷⁾ Útvar mal vlastné materiálne a finančné zabezpečenie, do stavu stravovaných však bol zaradený k 54. PTP.

V prvom „turnuse“ bolo k 63. PTP určených 776 vojakov v zálohe a iných osôb povolaných na mimoriadne vojenské cvičenie. V stanovenom termíne na počiatku decembra však nastúpilo len 535 osôb, všetky s klasifikáciou „E“.⁴⁸⁾ Pre zlý zdravotný stav (niektoré osoby mali zdravotnú klasifikáciu „D“) museli mnohých povolancov okamžite prepustiť späť do civilu. K 31. 12. 1951 bolo v prapore sústredených spolu 462 politicky „nespolahlivých“ mužov, väčšinou vo veku 40 – 60 rokov, prevažne roľníkov s označením „kulak“.⁴⁹⁾ Organizačne boli začlenení do štyroch rôt. Po týždňovom prijímači prešli príslušníci 63. PTP na pracoviská v Komárne (2. a 4. rota), Trenčíne (1. rota) a Martine (3. rota). Už koncom februára 1952 však pôsobili ako pracovná „výpomoc“ aj na stavbách v Prešove, Strašiciach pri Plzni, v Levoči, Poprade, Liptovskom Petri, Košiciach a vo Vyšných Hágoch.

Okrem zvyšovania počtu PTP⁵⁰⁾ bol rok 1951 spojený so vznikom nového typu pracovných jednotiek – technických práporov (TP). Dôvodom bolo najmä to, že „pétépáci“ sa nedali zo štátnobezpečnostných hľadísk využiť ako pracovná sila pri výstavbe utajovaných objektov a na práce v pohraničnom pásme. Problémom bol aj veľký počet brancov klasifikácie „C“, ktorí nemohli zo zdravotných dôvodov vykonávať službu v útvaroch zbraní a pri nedostatku pracovných síl predstavovali pre vojenskú správu isté riešenie. Od PTP sa technické prápory odlišovali najmä tým, že „tépací“ nemali klasifikáciu „E“ a vykonávali vojenský výcvik vrátane výcviku so zbraňou. Pracovné podmienky príslušníkov PTP a TP však boli takmer rovnaké.

Riadením PTP a TP bolo od 1. 1. 1952 poverené Veliteľstvo vojenských pracovných jednotiek (VVPJ) ako nová samostatná súčasť MNO. Podľa plánu organizačnej výstavby tohto v podstate nového druhu vojska sa počítalo s ďalším zvyšovaním počtu PTP a TP, ako aj s utvorením troch skupinových veliteľstiev pracovných jednotiek (SVPJ) pre útvary PTP. Na Slovensku malo vzniknúť SVPJ so sídlom v Trenčíne, ktorému by bolo podriadených spolu šesť pomocných technických práporov rozmiestnených v obvodovej pôsobnosti veliteľstva 2. vojenského okruhu. Pre nedostatok veliteľských kádrov sa však tento zámer nerealizoval a PTP na Slovensku zostali v priamej podriadenosti VVPJ.⁵¹⁾

Medzi prvé úlohy VVPJ patrilo organizačné zabezpečenie nástupu ďalších odvedencov na mimoriadne vojenské cvičenie k 1. 2. 1952. Na základe „nedostatkov a závad“ zistených pri decembrovom nástupnom termíne osôb „štítaciach sa práce a z buržoázneho prostredia“, ako bola táto kategória označená, vydalo MNO nové smernice o zásadách zaradovania do PTP. Uvádžalo sa v nich, že pre výkon mimoriadneho cvičenia budú „vyhľadány: a) osoby triedne cizí ľudov-demokratické republiky, t. j. bývalí továrníci, statkáři, veľkoobchodníci, bankéři, vesniční boháči, osoby s veľkým bezpracným dôchodom a jejich synové, kteří projevují ne-

⁴⁶⁾ VHA Praha, MNO-GŠ/OMS 1952, k. 321, čj. 24-1/978.

⁴⁷⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 19.

⁴⁸⁾ VHA Trnava, v. 01541, k. 7, zl. 78, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP zo 4. 12. 1951.

⁴⁹⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 19.

⁵⁰⁾ Koncom roka 1951 už v čs. armáde bolo 17 pomocných technických práporov.

⁵¹⁾ Bližšie BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 62 – 64.

prátsky postoj k lidově demokratickému zřízení, b) osoby sabotující práci nebo často měnící zaměstnání, u nichž sabotáž práce je projevem nepřátelství k lidově demokratické republice a c) osoby poškozující řízení hospodářství státu“.⁵²⁾

Smernice ďalej upresňovali úlohy okresných (obvodových) a krajských komisií pri usku-točňovaní výberu osôb na mimoriadne vojenské cvičenie.⁵³⁾ V tejto súvislosti upozorňovali, že do zoznamov nesmú byť zaradení poddôstojníci a dôstojníci v zálohe bez predchádzajúceho odobratia vojenskej hodnosti. Podobne nemali byť v zoznamoch ani členovia a kandidáti KSČ „u nichž je povolání k výjimečnému cvičení podle šetření odůvodněné“, ale stranické orgány zatiaľ nerozhodli o skončení ich členstva.⁵⁴⁾

Prakticky v rovnakom čase vydala zdravotná správa hlavného tyla MNO upresňujúce pokyny pre posudzovanie možností zaraďovania osôb na mimoriadne vojenské cvičenie z hľadiska ich zdravotného stavu. V úsilí „aby mohl být co největší počet osob na výjimečném cvičení ponechán“ vypracovala zoznam „lehčích prací, jimiž mohou být zaměstnávány osoby i s takovým zdravotním stavem, který je již na hranicích klasifikace Cd a D.“ Išlo o rôzne vý-pomocné práce ako v útvaroch PTP (práce v skladoch, pri úprave ubytovacích priestorov, v kuchyni, v rámci útvarového hospodárstva – záhradnícke práce, chov ošípaných a pod.), tak aj na pracoviskách (roznášanie stravy, príprava materiálu atď.). V súvislosti s tým uložila vojenským nemocniciam a lekárom „aby u každé osoby, která má být zařazena do voj. pracov-ních jednotek a jejíž zdravotní stav je porušen, posoudili individuálně, není-li schopna ještě aspoň některé z těchto a podobných prací. Klasifikaci D aby pak přiznávali jen u těch vad (chorob), které vylučují prováděti i tyto práce ve vojenských pracovních jednotkách a zname-naly by vážné ohrožení na zdraví.“⁵⁵⁾

V dňoch 1. – 4. 2. 1952 nastúpilo k 63. PTP na mimoriadne vojenské cvičenie 451 osôb poslaných z Krajských vojenských veliteľstiev (KVV) v Bratislave, Nitre, Košiciach, Prešove, Ban-skej Bystrice, Žiline, Brne, Olomouci, Ostrave, Gottwaldove, Pardubiciach, Karlových Varoch, Hradci Králové a Liberci. Z nich bola utvorená 5. a 6. rota, časť doplnila 4. rotu.

K 1. 3. 1952 mal 63. PTP 848 osôb, z toho 14 dôstojníkov, 12 poddôstojníkov z povolania, 30 poddôstojníkov základnej služby a 892 príslušníkov mužstva (30 vojakov bolo zaradených vo funkciách pomocného personálu).⁵⁶⁾ Medzi 862 osobami zaradenými do kategórie pracovníkov sa okrem vojakov v zálohe nachádzalo (napriek smerniciam MNO) vyše 40 záložníkov s pod-dôstojníckou hodnosťou. Tú im v nasledujúcich mesiacoch postupne odoberali, a to s odvolaním sa na nariadenie VVPJ č. 001170 z 8. 12. 1951. Odoberané boli aj vyznamenania, ktoré mnohí z nich získali za aktívnu účasť v domácom a zahraničnom protifašistickom odboji.⁵⁷⁾

Z hľadiska „triedneho zloženia a charakteru zamestnania“ medzi „pracovníkmi“ 63. PTP bolo 205 robotníkov, 112 maloroľníkov, 38 kulakov, 245 bývalých továrnikov a obchodníkov a 253 osôb slobodných a iných povolání.⁵⁸⁾ Koncom marca pracovali (okrem 70 osôb s klasi-fikáciou „Cd“, ktorí zostali k dispozícii veliteľstvu 63. PTP) na piatich pracoviskách n. p. Sta-voindustria: v Liptovskom Petrí (Liptovský Hrádok – Mokrad), Nižných Hágoch (Nová Po-

⁵²⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 293, čj. 2-3/11.

⁵³⁾ Smernice MNO sa stali obsahovým základom Smernice Ministerstva vnútra pre povolávanie nespohľadlivých osôb na mimoriadne cvičenie a boli vydané 15. 4. 1952. O vymedzení kompetencií oboch ministerstiev a mechanizme povolávanía pozri BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 70 – 71.

⁵⁴⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 293, sig. 2-3/11.

⁵⁵⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 321, sig. 24-1/978.

⁵⁶⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 25, čj. 010689.

⁵⁷⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denné rozkazy veliteľa 63. PTP z 13. 5. 1952 a z 13. 6. 1952.

⁵⁸⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 34.

lianka), Brezne, Prešove (Nižná Šebastová) a Košiciach a na troch pracoviskách n. p. Rosistav: v Pardubicích, Levoči a Komárne.⁵⁹

Na počiatku roka 1952 rozhodlo VVPJ o premiestnení 63. PTP z Komárna do Novák, kde práporu ako nové ubytovacie objekty prideliť drevené baraky bývalého tábora nútených prác. Ich prehliadka, ktorú vykonal veliteľ 63. PTP spolu so zástupcami Vojenskej stavebnej správy v Nitre v polovici februára, ukázala, že stav objektov (nefungujúci vodovod a elektrické osvetlenie, upchatá kanalizácia, miestnosti používané ako väzenské cely a pod.) vyžaduje náklady na opravu v objeme 15 – 20 miliónov Kčs. V hlásení o výsledkoch prehliadky preto mjr. Roučka konštatoval, že objekty nevytvárajú „predpoklady riadneho ubytovania a nedajú sa ani v brzké dobe opatriti, takže presun velení 63. PTP z Komárna do tábora Nováky nelze provéstí.“⁶⁰

Týmto stanoviskom však na seba upútal „pozornosť“ veliteľstva VPJ. V polovici júna bola v 63. PTP vykonaná komplexná previerka, ktorá zistila, že útvar je „v úplne dezolátnom stave“.⁶¹ Na základe nevyhovujúceho hodnotenia práporu mjr. Roučku pozbavili funkcie a novým veliteľom 63. PTP sa od 23. júna stal mjr. Leopold Dugas. Ten sa iniciatívne rozhodol riešiť opravu ubytovacích objektov v Novákoch predovšetkým vlastnými silami útvaru. Po vyčlenení osobitnej pracovnej skupiny, ktorá zabezpečila nevyhnutné opravy budov, sa veliteľstvo 63. PTP 30. 7. 1952 premiestnilo do novej posádky.

Medzi prvé úlohy nového veliteľa patrilo najmä dosiahnutie „zásadného obratu“ v politických postojoch „nespolahlivého“ mužstva. Okrem „zodpovednejšieho“ prístupu k pracovným povinnostiam sa to malo prejaviť v „pozitívnych“ stanoviskách k aktuálnym „spoločenským, mierovým, triednym a internacionálnym“ problémom⁶², ako aj vo výsledkoch jednotlivých foriem politickej „prevýchovy“.

Politická výchova tvorila v tomto čase naďalej viac ako 50 percent mimopracovnej organizovanej činnosti príslušníkov PTP, ktorá sa len formálne nazývala bojovou a politickou prípravou (BPP). V pláne BBP útvarov PTP na výcvikový rok 1952 – 1953 sa pre ňu vyhradilo 144 z celkového počtu 277 hodín. Charakter „bojovej prípravy“ potom možno názorne dokumentovať výberom a rozsahom jednotlivých druhov „výcviku“: poradová príprava – 27 hodín, základné poriadky – 38, intendantná služba – 2, zdravotná služba – 4, prevozy po železnici a na autách – 2, náuka o stavebných hmotách – 6, zemné práce – 12, tesárske práce – 6, murárske práce – 8, novátorské metódy v stavebníctve – 12 a ochrana proti úrazom – 6 hodín.⁶³ Do mesačných plánov BPP bol potom ešte pravidelne zaradovaný pochod čiat a rôť na 20 – 25 kilometrov a v čase osobného voľna „pétepákov“ sa ako forma masovej činnosti plánovalo povinné štúdium ruského jazyka.⁶⁴

⁵⁹ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 25, čj. 010689.

⁶⁰ VHA Trnava, f. 01541, k. 6, zl. 48.

⁶¹ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 30, čj. 01062-OS-1952.

⁶² Jedným z argumentov o úspešnosti politickej „prevýchovy“ mali byť výsledky peňažnej zbierky v prospech obyvateľstva severnej Kórey. Príslušníci 63. PTP, vrátane veliteľov, vyzbierali 62 092 Kčs, z toho štáb práporu 1813 Kčs, 1. rota (Liptovský Peter, Nižné Hágy) 21 626 Kčs, 2. rota (Brezno) 1615 Kčs, 3. rota (Dolný Kubín) 5273 Kčs, 4. rota (Pardubice) 14 814 Kčs, 5. rota (Levoča) 11 220 Kčs a 6. rota (Pardubice) 5736 Kčs. VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 27. 6. 1952.

⁶³ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 26, k čj. 001566/OS-52.

⁶⁴ VHA Trnava, f. 01541, k. 5, čj. 00185-OS.

V polovici augusta 1952 schválil minister národnej obrany Štatút vojenských pracovných jednotiek, ktorý charakterizoval typy útvarov VPJ a definoval ich úlohy. Súčasne upresňoval aj zásady zaraďovania osôb do jednotiek jednotlivých typov⁶⁵⁾, priebehu ich služby, pracovného nasadenia, odmeňovania a zdravotného zabezpečenia.

Štatút odôvodňoval existenciu PTP tým, že boli zriadené, aby „prací byly převychovány politicky nespolehlivé osoby a staly se z nich užitečné produktivní síly, které by i po návratu do civilního života se spolehlivě zapojily do práce na výstavbě našeho státu“.⁶⁶⁾ V súvislosti s takto vymedzeným základným poslaním pomocných technických práporov Štatút zdôrazňoval: „Osoby zařadené do PTP mají možnost, aby prokázaly změnu svého smýšlení i správný poměr k práci a k naší lidově-demokratické republice. Takové vojáky, o kterých se velitel přesvědčí, že našli kladný poměr k našemu zřízení, navrhne prověřovací komisi útvaru k překádrování. Při výběru musí být přihlíženo k třídnímu původu a zaměřeno na ty vojáky, kteří vysoko překračují normy, vyhláshují závazky, jsou propagátoři a šířitelé nových pracovních metod, spevňují normy a pod.“⁶⁷⁾

Základnou povinnosťou príslušníka PTP s klasifikáciou „E“ bolo podľa Štatútu VPJ odpracovať osemhodinovú pracovnú zmenu, čo znamenalo 192 hodín za mesiac. Veliteľ práporu však mohol – a to na základe požiadavky vedenia stavebného závodu alebo bane – zvýšiť celkový počet odpracovaných hodín o 240 za rok, v dôsledku čoho mesačný pracovný limit narástol na 232 hodín. Až 20 percentám príslušníkov každého útvaru PTP mohol byť ďalej zvýšený na 272 hodín a 10 percentám dokonca na 312 hodín za mesiac. Rovnaké limity boli stanovené aj pre vojakov technických práporov.

Za prácu patrila príslušníkom PTP a TP mzda podľa štátneho katalógu prác, výkonnostných noriem a mzdových vyhlášok. Pri nadčasovej práci sa zvyšovala o 25 percent, za prácu v nedeľu, vo sviatok a v noci bol príplatok 50 percent. PTP a ostatné pracovné jednotky pracovali v úkolovej a časovej mzde. Jej vyplácanie sa však viazalo na plnenie stanovených pracovných noriem⁶⁸⁾ a už spomenutý systém finančných zrážok. Ak vojaci normy nespĺnili, do-

⁶⁵⁾ Do vojenských pracovných jednotiek boli zaraďované osoby: a) politicky spoľahlivé, klasifikácie Cj a Cd; b) politicky spoľahlivé, občianskym povolaním baníci; c) politicky nespoľahlivé (klasifikácie E) s povinnosťou vykonať základnú vojenskú službu; d) politicky nespoľahlivé (klasifikácie E), nepovinné vojenskou základnou službou alebo v zálohe, reakčného zamerania (kulaci a osoby štítiace sa práce); e) vojenské osoby, odsúdené vojenskými súdmi na tresty odňatia slobody do dvoch rokov.

Podľa skupiny zaradených osôb malo byť utvorených päť základných typov jednotiek:

a) technické prápory, určené na stavebné práce a pre potreby veliteľstva ženíjného vojska, zložené z osôb skupiny (a), ktoré vykonávali výcvik so zbraňou podľa osobitne vydaných smerníc; b) pracovné prápory určené na banícke práce, zložené z osôb skupiny (b) prechádzajúcich výcvikom so zbraňou podľa osobitne vydaných smerníc; c) pomocné technické prápory ľahké, určené predovšetkým pre stavebné podniky, zložené z osôb skupiny (c); bez výcviku so zbraňou; d) pomocné technické prápory ťažké s určením na banícke práce, zložené z osôb skupiny (d), opäť bez výcviku so zbraňou; e) kárne roty, určené pre osoby skupiny (e).

V praxi však neboli tieto zásady dodržané. Zloženie ťažkých a ľahkých PTP sa prakticky neodlišovalo. Pozri BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 64 – 65.

⁶⁶⁾ VHA Praha, f. MNO-NM/HINTS 1952, čj. 41-9/2.

⁶⁷⁾ Tamže.

⁶⁸⁾ Limity plnenia výkonových noriem na výplatu miezd (v %):

Typ jednotky	úlohová mzda	časová mzda
ľahké PTP	120	150
tzv. kulacké PTP	130	130
ťažké PTP pod zemou	90	100
ťažké PTP na povrchu	110	100

BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 129.

stávali len služné. Na mzdu nemali nárok ani tí, ktorí sa dopustili disciplinárneho priestupku. Ak vojakom pre neplnenie pracovných noriem zastavili mzdu, dostali iba základnú stravovaciu dávku bez tzv. prílepenia, obmedzili im osobné voľno a nepovoľovali dovolenky.⁶⁹⁾ Od plnenia noriem však záviseli aj odmeny veliteľov všetkých stupňov, čo malo „povzbudiť“ ich záujem na maximálnom využití „pracovníkov“ PTP.⁷⁰⁾

Koncom augusta 1952 schválil MNO aj ďalší závažný dokument – Smernice pre prepúšťanie politicky nespoľahlivých osôb z mimoriadneho cvičenia. Hneď v úvode smerníc bolo zdôraznené, že pre prepustenie sú rozhodujúce tri hlavné podmienky: „a) potreba státu plynoucí ze současné politické nebo hospodářské situace, b) třídní charakter povolanych osob a c) výsledky dosažené převýchovou, prací a politickou výchovou příslušných orgánů“.⁷¹⁾

Dĺžka mimoriadneho vojenského cvičenia sa preto mala v každom jednotlivom prípade posudzovať individuálne. Smernice však súčasne vymedzovali tzv. najkratšiu základnú dĺžku cvičenia pre jednotlivé kategórie povolaných osôb. Na 24 mesiacov bola stanovená „a) u osob třídně cizích lidově demokratické republice, t.j. bývalých továrníků, statkářů, velkoobchodníků, bankéřů, vesnických boháčů, osob s velkým bezpracným důchodem, které projevovaly nepřátelský postoj k lidově demoratickému zřízení; b) u osob, u nichž sabotáž práce byla projevem nepřátelství k lidově demokratické republice a c) u osob, které poškozovaly řízené hospodářství“; na 12 mesiacov „u příslušníků dělnické třídy, osob svedených, u nichž převýchova byla nutná“ a na menej ako 12 mesiacov „ve vyjímečných případech, jako stáří, zdravotní důvody, neb zjistí-li se šetřením, že dřívější povolání nebylo odůvodněno.“⁷²⁾

Smernice riešili aj otázku osôb bez branného pomeru, respektíve tých, ktorí boli povolani na cvičenie bez predchádzajúceho vykonania vojenskej základnej služby. V týchto prípadoch malo mimoriadne vojenské cvičenie trvať „jen do nejbližšího všeobecného nástupního termínu“. Tento deň sa však mal súčasne „považovať za den nástupu základní služby“ v dĺžke 24 mesiacov.

O prepustení politicky nespoľahlivých osôb z mimoriadneho vojenského cvičenia rozhodoval veliteľ VPJ na základe návrhov útvarových komisií. Smernice pritom počítali aj s možnosťou opätovného povolania týchto osôb na mimoriadne cvičenie. Stanovili, že: „Bude-li některá osoba propuštěna z vyjímečného cvičení a znovu povolána k výkonu vyjímečného cvičení, bude propuštěna nejdříve za dva roky od nástupu druhého vyjímečného cvičení.“⁷³⁾

⁶⁹⁾ Základný limit pre udeľovanie dovoleniek a voľna bol 5 percent z celkového počtu príslušníkov jednotky; podmienený bol však splnením výkonných noriem v ľahkých PTP na 130 percent, v ľahkých PTP s kulakmi na 140 percent, v ťažkých PTP na 95 percent. Pozri BÍLEK, J.: Pětépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 67.

⁷⁰⁾ Výška odmien veliteľov PTP v závislosti od plnenia noriem:

Funkcia	plnenie plánu v percentách	výška odmeny v Kčs za mesiac
veliteľ družstva	200	500
	+10	300
veliteľ čaty	195	1000
	+ 10	400
veliteľ roty	190	1500
	+ 10	600
veliteľ práporu	185	2000
	+ 10	1000

BÍLEK, J.: Pomocné technické prapory 1950 – 1954. Vznik, vývoj, organizace a činnost, c. d., s. 35.

⁷¹⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 293, sig. 2/3/6.

⁷²⁾ Tamže.

⁷³⁾ Tamže.

Oba dokumenty z augusta 1952 boli zrejme výrazom úsilia MNO o isté legislatívne usporiadanie podmienok existencie a činnosti vojenských pracovných jednotiek. Smernice pre prepúšťanie politicky nespoľahlivých osôb z mimoriadneho cvičenia pritom mali, podľa nášho názoru, v podstate „legalizovať“ prax predlžovania ich pobytu v PTP, realizovanú so súhlasom najvyšších orgánov KSC.

Od jari 1952 riešila vojenská správa opäť problém ako nahradiť tých príslušníkov PTP, ktorých mali po skončení základnej vojenskej služby prepustiť do zálohy. Počty politicky „nespoľahlivých“ brancov a výsledky prebiehajúceho výberu osôb na mimoriadne vojenské cvičenie naznačovali, že tento úbytok pracovných síl bude ťažko nahradiť. Záujmom vojenskej správy však bolo, najmä z hľadiska narastajúcich úloh vojenských stavebných podnikov, do terajšie počty nielen udržať, ale ešte zvýšiť.

V polovici júna 1952 preto Vojenská rada MNO predložila politickému sekretariátu ÚV KSC návrh na predĺženie vojenskej služby príslušníkom PTP s klasifikáciou „E“ – v základnej službe aj na mimoriadnom cvičení – na neurčito, najmenej však do konca roka 1953. Odvodňovala ho potrebou zabezpečiť plnenie plánu v stavebníctve a baníctve a súčasne nevyhnutnosťou ďalšej izolácie a prevýchovy týchto osôb. Do zálohy mali byť prepustení len tí vojaci 2. ročníka a na mimoriadnom cvičení, ktorí sa v rámci náboru prihlásia do baníctva alebo stavebníctva na obdobie najmenej troch rokov.⁷⁴⁾ Politický sekretariát ÚV KSC návrh Vojenskej rady MNO ešte ten istý mesiac schválil. V praxi to znamenalo, že vojaci základnej služby s klasifikáciou „E“ boli dňom jej skončenia okamžite povolávaní na mimoriadne vojenské cvičenie a spolu s osobami, ktoré toto cvičenie už vykonávali, mohli byť v PTP v podstate neobmedzený čas.

Ďalší zdroj dopĺňovania PTP sa našiel v politicky „závadných“ študentoch vysokých škôl, ktorí mali byť podľa uznesenia politického sekretariátu ÚV KSC zo 7. 8. 1952 vylúčení zo štúdia. Rozhodnutím Hlavnej politickej správy MNO zo 6. septembra bolo stanovené, že brancom – študentom s klasifikáciou „E“ nesmie byť povolený odklad základnej vojenskej služby a že treba zabezpečiť, v spolupráci s ministerstvom školstva, vedy a umenia, ich nástup k PTP ešte v roku 1952.⁷⁵⁾

Existujúce problémy s hľadaním zdrojov pre dopĺňovanie PTP korigovali aj predstavy o možnostiach ďalšieho zvyšovania počtu týchto útvarov. Predpokladaný početný rast PTP bol obmedzený iba na tri nové útvary zriadené k 1. 9. 1952. Jedným z nich bol aj 68. PTP (VÚ 6160) v Komárne, ktorého veliteľom sa stal kpt. Ludovít Hajnovič. Vojenská rada MNO súčasne rozhodla, že pri jesennom nástupnom termíne bude do PTP povolaných 3300 politicky nespoľahlivých brancov, z toho 1800 brancov z obvodu 1. vojenského okruhu a 1500 brancov z obvodu 2. vojenského okruhu.⁷⁶⁾ Pre povolanie osôb „štitiacich sa práce“ na mimoriadne vojenské cvičenie stanovila smerné číslo 3000 osôb.⁷⁷⁾

Spomalenie – a ako sa neskôr ukázalo, celkové zastavenie – procesu zvyšovania počtu PTP bolo spojené s prehľbovaním orientácie na výstavbu technických práporov, ktoré boli z hľadiska ich personálneho dopĺňovania a možností použitia pre vojenskú správu i národné hospodárstvo výhodnejšie. K 1. 11. 1952 boli postavené štyri nové technické prápory, z toho jeden – 4. technický prápor (VÚ 8076) – v Podolínci na severnom Slovensku.

V dňoch 30. 10. – 2. 11. 1952 nastúpilo k 54. PTP v Komárne na základnú vojenskú službu 221 nových povolancov, z toho 133 z obvodu 1. vojenského okruhu (od KVV Praha – 65, KVV Ústí nad Labem – 21, KVV Hradec Králové – 47) a 88 z obvodu 2. vojenského okruhu

⁷⁴⁾ Bližšie BÍLEK, J.: Pětépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 76 – 77.

⁷⁵⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 321, sig. 25-1/32.

⁷⁶⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 321, sig. 24-1/959.

⁷⁷⁾ BÍLEK, J.: Pětépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 74.

(KVV Ostrava – 65, KVV Brno – 15, KVV Zvolen – 3 a KVV Prešov – 5). Väčšinu však tvorili politicky „spolahlivé“ osoby, klasifikáciu „E“ malo iba 100 nováčikov.⁷⁸⁾ Tí boli k jednotlivým rotám pridelení takto: 1. rota (Trenčín) – 15 osôb, 2. rota (Trenčianske Biskupice) – 30, 3. rota (Martin) – 38 a 4. rota (Bratislava) – 17 osôb.⁷⁹⁾ V priebehu novembra bol počet politicky „nespolahlivých“ príslušníkov ešte doplnený o 52 vojakov premiestnených od útvarov 2. vojenského okruhu alebo iných PTP.⁸⁰⁾

Koncom roka 1952 bola v 54. PTP zriadená aj poddôstojnícka škola (PŠ) pre prípravu najnižších veliteľských kádrov vlastného útvaru a 53., 63., 65 a 68. PTP. Svoju činnosť začala dňom 10. decembra a za jej veliteľa bol určený npor. Jozef Krivčík. Počet frekventantov PŠ veliteľstvo VPJ stanovilo na 240 osôb. V skutočnosti však nastúpilo len 181 vojakov, z ktorých navyše na návrh hlavného lekára 54. PTP sa pre „absolútnu neschopnosť“ 9 vrátilo späť do útvarov.⁸¹⁾ Do podriadenosti veliteľa 54. PTP bola v tomto čase ďalej zaradená 3. pomocná kárna rota dislokovaná vo VVT Lešť.⁸²⁾

Do 63. PTP v Novákoch nastupovali na jeseň 1952 noví vojaci predovšetkým z krajov Ostrava, Olomouc, Gottwaldov a Prešov. V dňoch 1. – 2. decembra ich do útvaru prišlo spolu 576, z toho však bolo pre 63. PTP určených len 21 osôb. Veľká väčšina nováčikov (555 osôb) bola určená pre 4. technický prápor v Podolínci.⁸³⁾ Išlo o politicky „nezávadných vojakov“, ktorí mali v 63. PTP absolvovať iba základný vojenský výcvik. Hlavný zdroj dopĺňovania útvaru predstavovali naďalej osoby povolane na mimoriadne vojenské cvičenie. V dňoch 1. – 5. 12. 1952 ich k práporu nastúpilo 418, po skončení prijímača však 185 osôb prešlo k 65. PTP v Dolných Životiciach.⁸⁴⁾

K 10. 12. 1952 mal 63. PTP 944 poddôstojníkov základnej služby a príslušníkov „vlastného“ mužstva, z toho 836 „pracovníkov“.⁸⁵⁾ Väčšina z osôb povolaných na mimoriadne vojenské cvičenie bola vo veku nad 40 rokov a s rôznymi zdravotnými problémami, ktoré ubytovacie a pracovné podmienky útvaru iba zhoršovali. Potvrďuje to aj správa veliteľa 63. PTP o vysokej chorobnosti v útvere. Uvádza sa v nej, že „najčastejšou príčinou nemocnosti... je vek mužstva, ktorého priemerný vek je 45 - 50 rokov. Najčastejšie choroby preto sú podľa častosti výskytu: sclerosa a degenerácia srdiečného svalu, zápal sedacieho nervu, arteriosclerosis, chron. reumatismus, arthrosy“.⁸⁶⁾ V inej správe potom veliteľ 63. PTP upozorňoval, že „Ubytovanie zostáva aj naďalej v drevených barakoch, ktoré sú celkom nevyhovujúce. Stálym problémom je tu zásobovanie pitnou vodou. V nastávajúcích jarných mesiacoch... hrozí nebezpečie infekcie zažívacieho traktu... tábor je umiestnený v hrubo blativom teréne.“⁸⁷⁾

Dňom 16. 12. 1952 sa veliteľstvo a väčšina rôt 63. PTP premiestnili do Košíc. Ubytovacie priestory v Novákoch boli vyhradené iba na organizovanie nových prijímačov. K 15. 1. 1953 bol plánovaný nástup ďalšieho „turnusu“ povolancov na mimoriadne vojenské cvičenie v počte 470 osôb, z ktorého sa malo 370 opäť vyčleniť pre potreby 65. PTP.⁸⁸⁾

⁷⁸⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 321, sig. 25-1/22.

⁷⁹⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 8, Denný rozkaz veliteľa 54. PTP z 25. 11. 1952.

⁸⁰⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 8, Denný rozkaz veliteľa 54. PTP z 24. 11. 1952.

⁸¹⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 001724-OS/1952.

⁸²⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 00365-OS/1952.

V podriadenosti veliteľa 54. PTP zostala 3. pomocná kárna rota do 15. 3. 1953, keď prešla z veliteľskej pôsobnosti NM-VVPJ do pôsobnosti veliteľa 2. vojenského okruhu.

⁸³⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 3. 11. 1952.

⁸⁴⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 8. 12. 1952.

⁸⁵⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 10. 12. 1952.

⁸⁶⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 4, zl. 28, čj. 01484-OS-1952.

⁸⁷⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 5, zl. 44, čj. 01448-OS-1952.

⁸⁸⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 3. 1. 1953.

K novému 68. PTP v Komárne nastúpili na základnú vojenskú službu nováčikovia s klasifikáciou „E“ už v septembri 1952. Začiatkom novembra prápor doplnilo 124 politicky „spolahlivých“ povolancov od KVV Olomouc a KVV Gottwaldov.⁸⁹⁾ K 15. 12. 1952 mal 68. PTP 831 príslušníkov mužstva, z toho 505 „pracovníkov“ zaradených do šiestich rôt.⁹⁰⁾

Miesta pracovného nasadenia PTP sa menili podľa potrieb vojenskej správy. Príslušníci 54. PTP boli v januári 1953 rozmiestnení takto: 1. rota – Trenčín, 2. rota – Trenčianske Biskupice, 3. rota – Zvolen, odlúčená časť – Nový Smokovec, 4. rota – Bratislava, odlúčená časť Pezínok, 5. rota – Hájniky a 6. rota – Banská Bystrica, odlúčená časť – Brezno.⁹¹⁾ 63. PTP mal v marci 1953 1., 2. a 3. rotu dislokovanú v Košiciach, 3. rotu v Liptovskom Hrádku a 4. a 5. rotu v Prešove.⁹²⁾ Politicky „nespolahliví“ vojaci 68. PTP pracovali vo vojenskom stavebnom podniku Stavindustria predovšetkým na západnom a strednom Slovensku, v Žiline, Pezinku, Dubnici, Martine, Brezne, Trenčíne, Liptovskom Petri a inde.

Už spomenutý systém finančnej a inej zainteresovanosti (dovolenky, voľno) nútil „pétepákov“ k vysokým pracovným výkonom. Napríklad v decembri 1952 splnili príslušníci 63. PTP stanovené normy v priemere na 163,3 percenta a 68. PTP na 157,0 percent pri priemernom pracovnom čase 179,3, respektíve 187,7 hodiny na osobu. Výkonnosť pracovných skupín sa však veľmi odlišovala, čo dokumentujú aj údaje z jednotlivých pracovísk týchto útvarov:⁹³⁾

Útvar	Pracovisko	Plnenie noriem (v %)	Priemerný prac. čas na osobu v hodinách
63. PTP	Košice	155,5	198,2
	Košice	187,9	141,7
	Nižná Šebastová	150,5	123,6
	Poprad	198,6	230,6
	Prešov	101,4	165,0
	Nižná Šebastová	140,2	202,0
	Levoča	171,5	214,6
	Košice	201,1	158,9
68. PTP	Liptovský Peter	188,0	170,3
	Žilina	153,7	204,4
	Liptovský Peter	174,9	193,6
	Ondrašová	173,3	208,7
	Nižné Hágy	134,4	168,3
	Dubnica	152,4	181,5
	Martin	153,3	177,4
	Brezno	148,4	179,3
	Trenčín	127,5	188,2
	Dubnica	154,3	214,3
	Trenčín	167,3	179,5

Vysoké pracovné výkony vojakov PTP, ale aj iných vojenských pracovných jednotiek, sa veliteľstvo VPJ usilovalo podporiť organizovaním rôznych súťaží, rozvojom záväzkového hnutia k „dôležitým a významným“ výročiam a inými formami. Medzi najrozsiahlejšie akcie patrila tzv. Mierová pracovná súťaž vyhlásená vo februári 1952. Smernice VVPJ pre jej organizovanie a vyhodnocovanie pritom zdôrazňovali úzku prepojenosť pracovných výkonov a plnenia noriem s vý-

⁸⁹⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1952, k. 321, sig. 25-1/22.

⁹⁰⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 4, zl. 34, čj. 1421.

⁹¹⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 5, čj. 00365-OS/1952.

⁹²⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 5, zl. 45, čj. 040-OS-1953.

⁹³⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 5, zl. 46, čj. 01089-OS-1953 a f. 01749, k. 5, čj. 02415.

sledkami politickej prevýchovy príslušníkov PTP. Ku kritériám hodnotenia „pétépákov“ patrila aj úroveň ich „politického rastu“ potvrdená aktivitou pri politickom školení a stupňom osvojenia si „správnych“ politických názorov, ďalej disciplinovanosť a ovládanie základných poriadkov.⁹⁴⁾

Súťaž bola organizovaná nielen pre jednotlivcov, ale aj pre pracovné kolektívy a úderky, vyhodnocovali sa tiež inštruktori, technici, vedúci zmien a plánovači, jednotlivé pracoviská, útvary a ich velitelia. Tí mali, najmä z dôvodov finančnej zainteresovanosti, logický záujem na maximálnych pracovných výkonoch podriadených. Súčasne sa usilovali, často veľmi svojráznym spôsobom, dokumentovať svoj zodpovedajúci politický a veliteľský „profil“. Napríklad mjr. Roučka v čase pôsobenia vo funkcii veliteľa 63. PTP bol známy tým, že povzbudzoval morálku príslušníkov útvaru denným vyhlasovaním budovateľských hesiel, ako napr.: „Potierajte všetky zjavy osobnej nezodpovednosti a nedbalosti!“⁹⁵⁾ a pod. V celoarmádnom poradí súťaže pracovných úderiek v roku 1952 sa na prvom mieste umiestnila úderka „pétépákov“ z 2. roty 54. PTP v Trenčianskych Biskupiciach a za najlepšie pracovisko bolo vyhlásené pracovisko 1. roty toho istého útvaru v Trenčíne.⁹⁶⁾

Pracovné súťaže a úsilie o vysoké pracovné výkony – mnohí „pétépáci“ v nich videli možnosť zlepšenia svojej situácie – viedli v mnohých prípadoch k zdokonaľovaniu pracovných metód a postupov. Len v 54. PTP bolo v roku 1952 podaných dvanásť⁹⁷⁾ a v 63. PTP dvadsaťjeden⁹⁸⁾ zlepšovacích návrhov. Na druhej strane však rástol počet úrazov, často smrteľných.⁹⁹⁾

Finančné odmeňovanie vojakov PTP bolo so zreteľom na výkonové limity a iné kritériá veľmi diferencované. Napríklad v 54. PTP bola v novembri 1952 priemerná hrubá mzda „pracovníkov“ 4146,08 Kčs, pričom pod týmto priemerom sa nachádzalo takmer 60 percent príslušníkov útvaru s klasifikáciou „E“.¹⁰⁰⁾ Priemerná čistá mzda vojakov stavebných PTP v roku 1952 bola v celoarmádnom meradle 1568 Kčs za mesiac.¹⁰¹⁾

⁹⁴⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 6, sig. 41/141.

⁹⁵⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 5, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 2. 5. 1952.

⁹⁶⁾ BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 81.

⁹⁷⁾ VHA Trnava, f. 01520, k. 81, sig. 41/139.

⁹⁸⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 1, Vojenská kronika 3. TP.

⁹⁹⁾ Napr. v 68. PTP sa v r. 1953 stalo 32 ťažkých úrazov a jeden smrteľný. BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 156.

¹⁰⁰⁾

Hrubé mzdy v Kčs	Počet príslušníkov útvaru	Celková suma v Kčs	Hrubé mzdy v Kčs	Počet príslušníkov útvaru	Celková suma v Kčs
500	6	3000	6000	71	426000
1000	19	19000	6500	43	279500
1500	30	45000	7000	24	168000
2000	38	76000	7500	14	105000
2500	74	185000	8000	4	32000
3000	107	321000	8500	1	8500
3500	146	511000	9000	-	-
4000	161	644000	9500	1	9500
4500	92	414000	10000	1	10000
5000	68	340000	10500	1	10500
5500	95	522500			

VHA Trnava, f. 01520, k. 6, čj. 01696-OS-52.

¹⁰¹⁾ BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 81.

Od decembra 1952 bola pripravená nová previerka vojakov klasifikácie „E“, ktorá okrem iného mala vyhodnotiť „úspešnosť“ ich prevýchovy. Veliteľstvo VPJ nariadilo veliteľom a politickým pracovníkom, aby priebežne predkladali návrhy na zmeny tejto klasifikácie vybraným príslušníkom útvarov. Nariadenie bolo prijaté s rozdielnou odozvou. Veliteľ 3. roty 63. PTP npor. Emil Sirný reagoval napríklad takto: „Presvedčenie o správnosti našej vnútornej a zahraničnej politiky u vojakov výnimočného cvičenia je iba formálne (navonok), inak v jadre zostávajú toho presvedčenia, ktorého boli pred nástupom... Dosiahnuť uspokojujúceho presvedčenia po stránke politickej nie je možné, vzhľadom na pretvarovanie sa.“¹⁰² Opačnú tendenciu potom predstavovalo úsilie preklasifikovať celé jednotky a kolektívy.

Skutočnosťou zostáva, že v prvej polovici roka 1953 boli mnohí „pétepáci“ pozbavení – na základe návrhov veliteľov a podľa rozhodnutia VVPJ – klasifikácie „E“ a prepustení, ak mali „odslúženú“ základnú vojenskú službu alebo minimálny čas mimoriadneho cvičenia, do zálohy. Zo 63. PTP bolo v období marec – júl takto prepustených 85 osôb¹⁰³ a zo 68. PTP odišlo 22 osôb.¹⁰⁴ Zrušenie klasifikácie „E“ sa väčšinou slávnostne vyhlasovalo, pričom slová veliteľov často pôsobili, ako v prípade veliteľa 68. PTP, veľmi paradoxne: „Tam, kde veliteľ so svojím ZVP pochopil nutnosť prevýchovy mužstva klasifikácie «E» a venuje neustále svoj voľný čas individuálnym pohovorom, tam sú dnes už krásne výsledky previerok.“¹⁰⁵

Medzi primárne podnety novej vlny previerok patrilo predovšetkým úsilie zvýšiť pracovnú morálku „pétepákov“, ale zrejme pôsobil aj vplyv narastajúceho počtu rôznych „omylov“ výberových komisií a vojenskej správy pri zaradovaní osôb do PTP.¹⁰⁶ V atmosfére čiastočného uvoľňovania medzinárodného napätia a istých korektúr vnútropolitckej línie vládnucej garnitúry od počiatku roka 1953, sa však dimenzie týchto podnetov, ako aj vývojových tendencií PTP rýchlo menili. Zreteľným signálom bol okrem iného pokyn VVPJ, aby sa v rámci previerok osobitná pozornosť venovala „pétepákom“ nemeckej a maďarskej národnosti.

VVPJ upozornilo veliteľov PTP, že v „duchu proletárskeho internacionalizmu a socialistickeho vlastníctva je žiadúce považovať spoluobčanov nemeckej a maďarskej národnosti za rovnoprávných s ostatnými občanmi Československa a odstrániť nežiadúcu diferenciáciu z dôvodov jedine národnostných.“¹⁰⁷ Súčasne nariadilo, aby osoby, ktorých hlavným dôvodom zaradenia do PTP sa stala „len národnosť alebo služba v nemeckej či maďarskej armáde“, boli okamžite zbavené klasifikácie „E“ a prepustené do zálohy, respektíve preložené do iných útvarov.

Na jar 1953 sa tiež de facto skončilo povolávanie osôb na mimoriadne vojenské cvičenia. Podľa dochovaných archívnych materiálov bol napríklad posledný nástup takýchto povolancov do 63. PTP evidovaný v priebehu januára a februára a to v celkovom počte 279 osôb.¹⁰⁸ Po presunutí 250 osôb do 68. PTP v polovici apríla¹⁰⁹ bolo v 63. PTP k 8. 5. 1953 zaradených na mimoriadne cvičenie spolu 733 vojakov.¹¹⁰ Ďalšie doplňovanie útvaru, podobne ako 68. PTP, zabezpečovali branci povolani na vojenskú základnú službu. V dňoch 30. 10. – 1. 11. na-

¹⁰² VHA Trnava, f. 01541, k. 5, zl. 46, čj. 003-OS-1953.

¹⁰³ VHA Trnava, f. 01541, k. 7, Denné rozkazy veliteľa 63. PTP z 11. 3., 21. 5. a 22. 7. 1953.

¹⁰⁴ VHA Trnava, f. 01749, k. 11, Denný rozkaz veliteľa 68. PTP z 12. 7. 1953.

¹⁰⁵ Tamže.

¹⁰⁶ Prešetrovanie sťažností niektorých „pétepákov“ alebo ich rodinných príslušníkov napríklad ukázalo, že v decembri 1952 boli na základe nepravdivých posudkov z miesta bydliska na výnimočné vojenské cvičenie povolani Leopold Vilímek a Ján Rečka z Nitry, Šimon Vrábek z Čadce, Ladislav Hanzel z Turzovky a ďalší. Zámenou dátumu narodenia so svojím menovcom bol omylom povolaný aj Alexander Čenger z obce Búč, okr. Štúrovo. VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1953, k. 398, sig. 22-9/1-20.

¹⁰⁷ VHA Trnava, f. 01520, k. 6., sig. 10/89.

¹⁰⁸ VHA Trnava, f. 01541, k. 8, Denné rozkazy veliteľa 63. PTP z 8. a 16. 2. 1953.

¹⁰⁹ VHA Trnava, f. 01541, k. 8, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP zo 14. 4. 1953.

¹¹⁰ VHA Trnava, f. 01541, k. 8, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP zo 8. 5. 1953.

stúpilo k 63. PTP prvých 629 brancov klasifikácie „E“ odoslaných od KVV Ostrava, Brno, Banská Bystrica a Žilina,¹¹¹ 68. PTP doplnilo 829 nováčikov z krajov Gottwaldov (98), Ostrava (96), Banská Bystrica (30), Prešov (190), Žilina (197) a Bratislava (122).¹¹²

Velenie armády definitívne upustilo od plánov na ďalšie zvyšovanie počtu PTP. Vo vzájomnom vzťahu politických a ekonomických hľadísk existencie vojenských pracovných jednotiek s konečnou platnosťou prevážili hľadiská ekonomické, spojené okrem iného s orientáciou na výstavbu technických práporov. V septembri 1953 rozhodlo MNO o uskutočnení previerky všetkých príslušníkov PTP s klasifikáciou „E“, ktorej hlavným cieľom malo byť podstatné zníženie ich počtu ako jedného z predpokladov postupného rušenia PTP, respektíve reorganizácie niektorých týchto jednotiek na technické prápory.

Previerka prebiehala od 1. 10. do 13. 11. 1953 a na základe návrhov príslušných útvarových komisií bolo, podľa materiálov MNO, zbavených klasifikácie „E“ až 80,3 percenta z celkového počtu „pétépákov“.¹¹³ Výsledky previerky v „slovenských“ PTP však tento súhrnný údaj do istej miery spochybňujú. V 54. PTP bolo zo 498 preverovaných vojakov preklasifikovaných 234, t. j. 47,9 percenta,¹¹⁴ v 63. PTP to bolo 153 osôb¹¹⁵ a v 68. PTP vyše 250 osôb.¹¹⁶ V prípade 54. PTP to boli v prevažnej väčšine príslušníci „farárskych“ rôt. Z 258 bývalých kňazov, rehoľníkov, bohoslovcov a pod., ktorí vykonávali vojenskú službu k 14. 10. 1953, dostalo novú „nepolitickú“ klasifikáciu 221 osôb.¹¹⁷

Ešte v priebehu previerky alebo bezprostredne po jej skončení, čo naznačuje istú súvislosť, boli z funkcií veliteľov PTP na Slovensku odvolaní mjr. Dugas a kpt. Sloboda. Za nového veliteľa 63. PTP bol 3. 10. 1953 vymenovaný mjr. Viktor Kvapil a do funkcie veliteľa 54. PTP od 2. 12. 1953 ustanovený kpt. Ján Miština, dovtedajší náčelník štábu útvaru.

Koncom roka 1953 sa uskutočnila rozsiahla reorganizácia vojenských pracovných jednotiek. V jej rámci boli mnohé PTP zrušené alebo reorganizované na technické prápory a ďalšie PTP boli prečíslované a redислоvané.¹¹⁸ Dňom 31. 12. 1953 bol zrušený aj 54. PTP v Komárne, jeho likvidáciu však VVPJ neskôr predĺžilo až do 31. 1. 1954.¹¹⁹ Veľkú časť vojakov základnej a náhradnej služby prepustili do zálohy. Už spomenutí príslušníci farárskych rôt zbavení klasifikácie „E“ museli pritom podpísať vyhlásenie o dodržiavaní ľudovodemokratických zákonov a zaviazat sa, že v občianskom živote nebudú nosiť rehoľný odev.¹²⁰

V dôsledku reorganizačných zmien došlo k presunom veľkého počtu vojakov medzi pomocnými technickými a technickými prápormi. Tí, ktorým bola ponechaná klasifikácia „E“, boli väčšinou sústredovaní do vybraných PTP. Medzi takéto útvary patrili aj 63. PTP v Košiciach. Už v decembri 1953 zo 63. PTP poslali 80 „preverených“ vojakov do 14. technického práporu v Orlovej u Ostravy a v januári 1954 ďalších 440 osôb do 59. technického práporu v Chudeřiciach a 60. technického práporu v Děčine.¹²¹ V rovnakom období bolo do 63. PTP

¹¹¹ VHA Trnava, f. 01541, k. 8, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP zo 10. 11. 1953.

¹¹² VHA Trnava, f. 01749, k. 11, Denný rozkaz veliteľa 68. PTP zo 1. 11. 1953.

¹¹³ Bílek, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 91.

¹¹⁴ Tamže, s. 144.

¹¹⁵ VHA Trnava, f. 01541, k. 6, zl. 57, čj. 0686-OS-1954.

¹¹⁶ VHA Trnava, f. 01749, k. 6, čj. 01448-OS-1953.

¹¹⁷ VHA Trnava, f. 01520, k. 6, čj. 19/21 a k.8. inv.č. 299.

¹¹⁸ Bližšie BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 90 – 91.

¹¹⁹ VHA Trnava, f. 01520, k. 81, zl. 6.

¹²⁰ VHA Trnava, f. 01520, k. 8, inv. č. 299.

¹²¹ VHA Trnava, f. 01541, k. 8, Denný rozkaz veliteľa 63. PTP z 15. 12. 1953 a BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 153.

naopak prevelených 376 vojakov klasifikácie „E“ z bývalých PTP v Mimoni, Svatej Dobroti-ve a v Rajhrade u Brna.¹²²⁾

V 68. PTP bol rozsah organizačných zmien a presunov vojakov minimálny. Dňom 1. 12. 1953 bola v útvare zriadená poddôstojnícka škola pre potreby PTP dislokovaných na Slovensku a na Morave.¹²³⁾

Reorganizačné zmeny, ktoré sa začali koncom roka 1953, vyvrcholili celkovou reorganizáciou vojenských pracovných jednotiek k 1. 3. 1954. Jej základným zmyslom bolo postaviť VVPJ na úroveň veliteľstiev druhov vojsk MNO a skvalitniť riadenie VPJ vytvorením troch väčších organizačných celkov – taktických skupín (TS) v Prahe, v Dvore Šternberk u Nepomuku a v Rajhrade u Brna. Zároveň pokračoval proces rušenia PTP alebo ich reorganizácie na technické prápory.¹²⁴⁾

Od 1. 3. 1954 bol zrušený aj 63. PTP v Košiciach, pričom jeho likvidáciu nariadilo VVPJ ukončiť do 1. apríla. Všetci vojaci s klasifikáciou „E“ boli premiestnení k 68. PTP¹²⁵⁾ ako jednému zo štyroch posledných útvarov tohto typu v celej československej armáde. Prápor bol zaradený do podriadenosti veliteľstva 3. technickej skupiny v Rajhrade¹²⁶⁾ a jeho „pracovníci“ boli nasadení na stavbách v Dubnici, Sučanoch, Martine, Žiline, Hájnikoch, vo Zvolene, v Bratislave, Pezinku, Banskej Bystrici, Trenčíne a Novákoch.

O zrušení posledných PTP rozhodol politický sekretariát ÚV KSČ na svojom rokovaní 26. apríla 1954. Predložená správa o použití politicky závadných osôb (označenie politicky nespolehlivý sa prestalo používať) v čs. ozbrojených silách konštatovala, že „ustanovení charakteru kádrově závadných osob a způsob jejich využití v armádě neodpovídá současným politickým poměrům a intencím strany a vlády z poslední doby.“¹²⁷⁾ Na tomto základe prijaté uznesenie ukladalo ministromi národnej obrany: a) s okamžitou platnosťou zrušiť označenie „E“, b) upustiť od ďalšieho povolávania politicky závadných osôb na mimoriadne cvičenie, c) prepustiť z mimoriadneho cvičenia všetky politicky závadné osoby od 30. 4. 1954 pokiaľ nastúpili základnú službu v roku 1951 a všetky politicky závadné a práce sa štítiace osoby od 1. 6. 1954, d) dĺžku služby kádruvo „závadných“ vojakov základnej služby riešiť naďalej rovnakým spôsobom ako vojakov 2. ročníka základnej služby vojenských pracovných jednotiek, e) premeniť pomocné technické prápory na technické a prijať opatrenia na podstatne intenzívnejšiu výchovu a politickú prácu s kádruvo „závadnými“ vojakmi. Predseda vlády V. Široký mal zároveň zabezpečiť zrušenie komisií pre výber osôb na mimoriadne vojenské cvičenie.¹²⁸⁾

Dňa 29. apríla 1954 podpísal minister národnej obrany A. Čepička rozkaz o reorganizácii posledných PTP na technické prápory a o zrušení klasifikácie „E“ a inštitúcie mimoriadnych vojenských cvičení. Všetci vojaci v zálohe na mimoriadnom cvičení mali byť prepustení k 7. 5. 1954, ostatní „pétépáci“ k 1. 7. 1954, ale iba v prípade, ak si odsľúžili najmenej 24 mesiacov základnej služby. Rozkaz ministra sa realizoval nariadením náčelníka generálneho štábu č. 001088 z 30. 4. 1954, ktorým sa s účinnosťou od 1. 5. 1954 rušilo používanie klasifikácie „E“ na označovanie politicky závadných vojakov, zostávajúce PTP sa reorganizovali na technické prápory a VVPJ bolo premenované na veliteľstvo technických jednotiek.

¹²²⁾ VHA Trnava, f. 01541, k. 6, zl. 52, čj. 2/54 a BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 153.

¹²³⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 11, Denný rozkaz veliteľa 68. PTP z 27. 11. 1953.

¹²⁴⁾ Bližšie BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 108-109.

¹²⁵⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 6, zl. 54, čj. 01033-VVPJ-0-1954.

¹²⁶⁾ Okrem 68. PTP do podriadenosti 3. technickej skupiny patrili 3. technický prápor vo Veľkých Losinách, 4. technický prápor v Podolínci, 53. technický prápor v Rajhrade a 65. PTP v Kružberku. Veliteľom 3. TS (VÚ 9693) bol mjr. Gregor Stegura.

¹²⁷⁾ Štátny ústredný archív ČR Praha, f. 02/5, zv. 14. Citované podľa BÍLEK, J.: Pétépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 110.

¹²⁸⁾ VHA Praha, f. MNO-GŠ/OMS 1954, k. 457, sig. 1-1/4-10.

Reorganizáciou 68. PTP na 68. technický prápor k uvedenému dátumu sa skončila aj existencia týchto útvarov čs. armády na Slovensku. Prepúšťanie vojakov zbavených klasifikácie „E“ však prebiehalo pomalšie, ako stanovil rozkaz MNO a poslední odišli do civilu až v júli 1954. Museli sa do 48 hodín hlásiť na okresnom vojenskom veliteľstve a odbor pracovných síl ONV bol povinný im zabezpečiť „vhodné“ zamestnanie, sledovať ich pracovnú morálku, správanie a pod.

Hodnotenie vojakov 68. technického práporu už síce nebolo podmienené politickými kritériami a vykonávali základný vojenský výcvik vrátane výcviku so zbraňou, ale ich hlavnou úlohou zostala práca v stavebníctve. K 15. 6. 1954 mal útvár 911 vojakov s označením pracovník¹²⁹⁾, ktorí boli rozmiestnení na stavbách v Novákoch, Bystričanoch, Bratislave, Trenčíne, vo Zvolene a inde.¹³⁰⁾ A tak napriek zmenenému charakteru jeho činnosť bola naďalej účelová.

V technických práporoch, a 68. PT nebol výnimkou, preto dlho pôsobil akýsi „pétepečský syndróm“, povedomie istej kontinuity so zrušenými PTP. Tento pocit do veľkej miery podporovali vojaci a velitelia „normálnych“ útvarov druhov vojsk, ktorí príslušníkov technických práporov pokladali za menejcenných, zaradených do týchto jednotiek – podobne ako v prípade „pétepečkov“ – z politických dôvodov alebo trestu. Vojaci technických práporov sa často stávali terčom ich útokov a boli napádaní aj zo strany verejnosti. Dokumentuje to napríklad nariadenie náčelníka Hlavnej politickej správy MNO z 30. 6. 1954, v ktorom sa okrem iného uvádza, že „príslušníci vojenských pracovných jednotiek sú paušálne považovaní za osoby politicky nespoľahlivé a je im to príslušníkmi armády (i dôstojníkmi) dávané pri všetkých príležitostiach a mnohdy urážlivým spôsobom najavo..., príčinou je charakter bývalých pomocných technických práporov, do ktorých boli zaraďované politicky nespoľahlivé osoby“.¹³¹⁾

Odstrániť takúto atmosféru a presvedčiť príslušníkov armády aj verejnosť o tom, že existencia PTP sa definitívne skončila, ale aj o novom charaktere a poslaní vojenských pracovných jednotiek, sa stalo hlavným cieľom rozsiahlej kampane organizovanej HPS MNO prostredníctvom vojenskej tlače a armádneho rozhlasu. Označenie „pétepeč“ vo vzťahu k príslušníkom technických práporov však napriek tomu pretrvávalo až do ich postupnej likvidácie koncom 50. rokov.

V tomto období boli zrušené aj „slovenské“ útvary tohto typu. 68. technický prápor sa k 1. 10. 1956 reorganizoval na 157. mostný stavebný prápor a od 1. 10. 1957 na 3. technický pluk. V auguste 1958 bol redislokovaný z Komárna do Fulneku na severnej Morave a 31. 1. 1959 bol zrušený. 4. technický prápor v Podolínci sa 1. 11. 1955 premenil na 4. technický pluk, v januári 1956 bol premiestnený do Nového Jičína a k 31. 12. 1958 bol takisto zrušený.

* * *

Pomocné technické prápory mali nesporne represívny charakter. Boli jedným z typických prejavov počiatočného obdobia budovania totalitného režimu, jedným z nástrojov, ktorými sa KSČ usilovala upevniť svoje mocenské pozície. Pritom je paradoxné, že vznik a existencia PTP do istej miery neodporovali vtedajším čs. právnym predpisom, predovšetkým brannému zákonu.

Branný zákon, ktorý schválilo Národné zhromaždenie 23. marca 1949, v časti 1, § 1, odsek 3 uvádzal, že „vojenských osob v činné službe smí byť použito také při pohromách ohrožujících lidské životy nebo důležité hospodářské statky a po přechodnou dobu v mimořádných případech, vyžadují-li toho důležité hospodářské zájmy státu“.¹³²⁾ Táto pomerne široká formulácia umožňovala de facto neobmedzené nasadenie vojakov do tzv. pracovných výpomocí.

¹²⁹⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 6, zl. 37, sig. 30-2/11.

¹³⁰⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 6, zl. 37, sig. 41/4-14, 41/4-16 a 41/4-18.

¹³¹⁾ VHA Trnava, f. 01749, k. 13, Denný rozkaz veliteľa 68. PTP z 23. 7. 1954.

¹³²⁾ Sbírka zákonů Republiky Československé, zákon č. 92/1949.

Záležalo len na jej výklade a na tom, čo príslušné orgány označia za „dôležité hospodárske záujmy štátu“.

Vznik PTP však bol v príkrom rozpore s viacerými medzinárodnými konvenciami, najmä s Dohodou o nútenej alebo povinnej práci, ktorú prijalo valné zhromaždenie Medzinárodnej organizácie práce v Ženeve 10. 6. 1930. Československo tento dokument neratifikovalo s odôvodnením, že je zameraný predovšetkým proti zneužívaniu práce domorodého obyvateľstva v kolóniách a závislých krajinách. Existencia PTP a ich charakter porušovali štyri články Dohody: článok 2, ktorý za nútenú alebo povinnú prácu pokladal tú, čo sa od kohokoľvek vymáha pod hrozbou akéhokoľvek trestu a ktorú daná osoba neponúkne dobrovoľne“, pričom výnimka bola možná len pre verejné účely a aj to za podmienok a záruk stanovených v ďalších článkoch (na základe zákonov o povinnej vojenskej službe a s tým, že táto práca musela mať rýdzo vojenský charakter); článok 12, podľa ktorého bolo maximálne obdobie nútenej alebo povinnej práce stanovené na 60 dní v roku; článok 14 o finančnom odmeňovaní za takúto prácu (mzda je vyplácaná priamo pracovníkovi a je zakázané z nej strhávať dane a poplatky za osobitnú stravu, oblečenie a ubytovanie, ktoré sa pracovníkovi poskytuje na zachovanie jeho schopnosti pokračovať v práci) a článok 21, ktorý zakazoval nútenú alebo povinnú prácu v podzemných baniach.¹³³⁾

Nedodržiavanie týchto medzinárodne uznávaných zásad, represívny charakter PTP namierený proti politickej opozícii a počet týmto spôsobom postihnutých osôb (podľa súčasných odhadov slúžilo v pomocných technických práporoch asi 25 tisíc vojakov s klasifikáciou „E“, z toho 5500 zo Slovenska¹³⁴⁾) vyvolávali ostré protesty verejnosti nielen v Československu, ale aj v zahraničí. Aj to bol nepochybný jeden z dôvodov zrušenia týchto jednotiek.

J. ŠTAIGL: ENTSTEHUNG, ENTWICKLUNG UND TÄTIGKEIT HILFSTECHBTLS NACH FEBRUAR 1948.

Die Existenz technischer Hilfsbataillons tschechoslowakischer Armee anfangs 50-er Jahre war ein Mechanismusteil politischer Gewalt, die gegen wirkliche oder ausgedachte Gegner des Kommunismusregimes gerichtet war. Es ging um eine der Formen aussergerichtlicher, polischer Persekutionen, deren Sinn war es, politisch „unverlässliche“ Soldaten zu isolieren und diese, unter dem Vorwand der „Arbeitsumerziehung“, gleichzeitig als Quelle billiger Arbeitskraft für den Armeebedarf der Nationalwirtschaft auszunutzen. In diesen Gesamtgesellschafts-, und -armeezusammenhängen beschäftigt sich der Autor mit der Entstehungs-, Entwicklungs- und Tätigkeitsanalyse der HilfsTechBtls in der Slowakei. Er schreibt über ihren Organisationsaufbau, ihre Dislozierung, Auffüllung und über Bedingungen des Arbeitseinsatzes und Militärdienstes ihrer Angehörigen. Er zeigt auch den allmählichen HilfsTechBtls – Abwicklungsprozeß. Die Studie ist durch Anlage ergänzt, mit der Hauptübersicht über alle HilfsTechBtls in der tschechoslowakischen Armee.

¹³³⁾ Bližšie KUČERA, P.: Jsou stavební jednotky Československé armády protiprávní? A-revue 1990, č. 11, s. 16 – 18.

¹³⁴⁾ Bílek, J.: Pětépáci aneb Černí baroni..., c. d., s. 117.

ONDO, J.: Armáda bez zbraní. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1996, s. 140.

PREHLAD CESTNÝCH A POMOCNÝCH TECHNICKÝCH PRÁPOROV V ČS. ARMÁDE 1948 – 1954

Jednotka	Krycie číslo	Dislokácia veliteľstva	Doba existencie		Poznámka
			od	do	
IV. (cestný) prápor ženijného pluku 1	VÚ 9119	Mímoň	1. 10. 1948	1. 9. 1950	reorganizovaný na 51. PTP
IV. (cestný) prápor ženijného pluku 2	VÚ 6368	Svatá Dobrotivá (Zaječov)	1. 10. 1948	1. 9. 1950	reorganizovaný na 52. PTP
IV. (cestný) prápor ženijného pluku 3	VÚ 3485	Velká Střelná, od mája 1950 Město Libavá	1. 10. 1948	1. 9. 1950	reorganizovaný na 53. PTP
IV. (cestný) prápor ženijného pluku 4	VÚ 2245 od 1.10.1949 VÚ 8127	VVT Lešť, od 21.4.1949 Sereď, od 20.8.1949 Sološnica	1. 10. 1948	1. 9. 1950	reorganizovaný na 54. PTP
51. PTP (lahký)	VÚ 6361	Mímoň	1. 9. 1950	1. 11. 1953	reorganizovaný na 51. technický prápor
52. PTP (lahký)	VÚ 4934	Svatá Dobrotivá (Zaječov)	1. 9. 1950	1. 3. 1954	reorganizovaný na 52. technický prápor
53. PTP (lahký)	VÚ 9991	Město Libavá, od marca 1952 Rajhrad	1. 9. 1950	1. 11. 1953	reorganizovaný na 53. technický prápor
54. PTP (lahký)	VÚ 4563	Sološnica, od 5. 9. 1950 Komárno	1. 9. 1950	1. 1. 1954	zrušený

Jednotka	Krycie číslo	Dislokácia veliteľstva	Doba existencie		Poznámka
			od	do	
55. PTP (ťažký)	VÚ 9115	Ostrava – Radvanice	1. 10. 1950	15. 4. 1951	prečíslovaný na I. PTP
56. PTP (ťažký)	VÚ 1546	Horní Suchá	1. 10. 1950	15. 4. 1951	prečíslovaný na III. PTP
57. PTP (ťažký)	VÚ 5447	Kladno-Libušín, od 1. 11. 1953 Smrečno	1. 10. 1950	1. 5. 1954	reorganizovaný na 57. technický prápor
58. PTP (ťažký)	VÚ 9394	Most-Horní Litvínov, od 15. 4. 1951 Karviná	1. 10. 1950	15. 4. 1951	prečíslovaný na II. PTP, redislokovaný
59. PTP (ľahký)	VÚ 7332	Most, od marca 1953 Chudeřice u Bíliny	15. 4. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 59. technický prápor
60. PTP (ľahký)	VÚ 3827	Děčín, od júla 1951 Líně u Dobřan, od júla 1952 Pardubice od novembra 1952 Děčín	15. 4. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 60. technický prápor
61. PTP (ľahký)	VÚ 1046	Rumburk	15. 4. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 61. technický prápor
62. PTP (ľahký)	VÚ 5115	Děčín, od apríla 1952 Bechyně, od 30.8.1952 Černovice od 15.10. Štoky	1. 10. 1951	1. 10. 1954	zrušený
63. PTP (ľahký)	VÚ 6006	Komárno, od 30.7.1952 Nováky, od 16.12.1952 Košice	1. 12. 1951	1. 3. 1954	zrušený

64. PTP (ľahký)	VÚ 8039	Komárno, od januára 1952 Varnsdorf	1. 12. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 64. technický prápor
65. PTP (ľahký)	VÚ 1538	Dolní Životice, od 20.6.1953 Kružberk	1. 12. 1951	1. 5. 1954	reorganizovaný na 65. technický prápor
66. PTP (ľahký)	VÚ 7330	Bílina	1. 9. 1952	1. 11. 1953	reorganizovaný na 66. technický prápor
67. PTP (ľahký)	VÚ 7339	Zdechovice	1. 9. 1952	1. 5. 1954	reorganizovaný na 67. technický prápor
68. PTP (ľahký)	VÚ 6160	Komárno	1. 9. 1952	1. 5. 1954	reorganizovaný na 68. technický prápor
I. PTP (ťažký)	VÚ 3851	Ostrava – Radvanice	15. 4. 1951	1. 11. 1953	prečíslovaný na 13. PTP
II. PTP (ťažký)	VÚ 1108	Ostrava, od 30. 4. 1951 Karviná	15. 4. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 10. technický prápor
III. PTP (ťažký)	VÚ 5123	Horní Suchá	15. 4. 1951	1. 11. 1953	prečíslovaný na 14. PTP redislokovaný
IV. PTP (ťažký)	VÚ 6197	Ostrava – Orlová	24. 9. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 11. technický prápor
V. PTP (ťažký)	VÚ 7374	Horní Suchá	24. 9. 1951	1. 11. 1953	reorganizovaný na 12. technický prápor
13. PTP (ťažký)	VÚ 3851	Ostrava – Radvanice	1. 11. 1953	1. 3. 1954	reorganizovaný na 13. technický prápor
14. PTP (ťažký)	VÚ 5123	Karviná	1. 11. 1953	1. 3. 1954	reorganizovaný na 14. technický prápor

DOKUMENTY A MATERIÁLY

MIESTO A HLAVNÉ ÚLOHY VOJENSKÉHO HISTORICKÉHO ARCHÍVU V SYSTÉME VOJENSKÉHO ARCHÍVNICTVA

PAVEL VIMMER

VIMMER, P.: The Place and Task of VHA (the Military Historical Archive) in Trnava in the Slovak Military Archival Structure. *Vojenská história*, 1, 2, 1997, pp 74 – 81, Bratislava.

Contribution provides brief and basic information on the new structure of the Slovak Army - VHA Trnava, which is a part of the Military Historical Institute in Bratislava. The Director of the Archive gives information about the foundation of this new institution, its organizational structure, duties and authorities in the frame of the military archival system. He points out the specific working methods of new specialists military archivists. The particular science-research and professional results of this Archive are devoted to the researchers and they are published in the annex. Military archivist. Slovakia. The Military Historical Archive in Trnava.

Vznik Armády Slovenskej republiky podnietil potrebu založiť Vojenský historický archív v Trnave (ďalej VHA). Vznikol 1. mája 1994 ako súčasť Vojenského historického ústavu MO SR v Bratislave. VHA vedie riaditeľ, ktorý je priamo podriadený riaditeľovi Vojenského historického ústavu. VHA sa člení na úsek bádateľne, vedeckovýskumný úsek, sklad archívnych dokumentov, fotoarchív a tajnú spisovňu.

Podľa zákona SNR č. 149/1975 Zb. o archívniectve v znení zákona SNR č. 332/1992 Zb. je VHA archívom organizácie osobitného významu a v systéme vojenského archívniectva má postavenie konečného archívu (pozri prílohu č. I). Pracovníci archívu sú povinní dodržiavať vo svojej odbornej práci okrem vojenských predpisov a nariadení aj všeobecne záväzné smernice o archívnej činnosti vydané Ministerstvom vnútra SR, ktoré sa ďalej upresňujú na odborných podujatiach organizovaných Odborom archívniectva a spisovej služby MV SR.

HLAVNÉ ÚLOHY VHA

VHA sústreďuje, zabezpečuje ochranu, odbornú starostlivosť, spracúva a sprístupňuje archívne dokumenty, ktoré vznikli činnosťou ústredných orgánov, inštitúcií a jednotiek rakúsko-uhorskej armády, československej armády z rokov 1918 – 1939, Slovenskej armády z rokov 1939 – 1945, česko-slovenskej armády z rokov 1945 – 1992 a perspektívne bude archivovať aj dokumenty z činnosti Armády SR od roku 1993. Všetky archívne fondy uvedených armád vznikli na území Slovenska. Archív spravuje aj archívne dokumenty zbierkového charakteru z oblasti vojenských dejín Slovenska bez ohľadu na miesto vzniku. Ide predovšetkým o dokumenty (alebo ich kópie), ktoré vznikli činnosťou orgánov a osobností prvého a druhého československého odboja. Archivované dokumenty majú podobu listín, služobných kníh, periódík, fotografií, filmov, mikrofilmov, diapozitívov, diafilmov, máp ako aj najrôznejších tlačovín, ktoré vznikli priamo činnosťou armády alebo sa týkajú vojenskej problematiky. V budúcnosti v súvislosti s novými nosičmi informácií sa bude rozširovať aj škála archivovaného materiálu o elektronické médiá.

VHA systematicky preberá písomnosti alebo iné formy záznamov, ktoré majú charakter historického dokumentu, od správnych archívov – od Vojenského archívu v Trnave a perspektívne aj od Archívu MO SR, Archívu generálneho štábu Armády SR a ďalších spisových

archívov, ktoré sa v Armáde SR vyprofilujú. Aby sa mohli písomnosti archivovať, musí uplynúť najmenej 30 rokov. Táto lehota je v niektorých prípadoch i vyššia, napr. osobné spisy vojakov a poddôstojníkov sa preberajú po 80 rokoch od dátumu narodenia osoby, a osobné spisy dôstojníkov a praporčíkov po uplynutí 100 rokov od narodenia.

V súlade s predpisom o archívnej a spisovej službe uskutočňuje VHA skartačný dohľad v spisových archívoch. V praxi to znamená neformálnu pracovnú odbornú pomoc pri posudzovaní toho, ktoré spisy je možné v súlade s ich plánovanou lehotou skartácie skutočne vyradiť a zničiť alebo ich posúdiť ako dokument, ktorý bude odovzdaný do VHA. Týmto je VHA priamo spoluzodpovedný za to, že z činnosti armády sa zachovávajú všetky písomnosti, ktoré majú historickú hodnotu.

Archívne dokumenty vo VHA sú súčasťou jednotného archívneho fondu Slovenskej republiky. Dokumenty sú majetkom štátu a rezort obrany má zákonnú povinnosť sa o ne náležite starať. Prakticky to znamená postarať sa o bezpečné uloženie dokumentov, ich optimálnu teplotu a vlhkosť a bezprašné prostredie. Tak isto treba chrániť dokumenty pred poškodením plesňou a vplyvmi chemických a bakteriologických činiteľov. Okrem toho VHA spravuje množstvo starších archívnych kníh, ktoré si vyžadujú nákladnú reštauráciu. Písomné dokumenty z minulého storočia nemajú nekonečnú životnosť. Preto ich treba nasnímať na iný nosič, a tak zachrániť pre budúce generácie.

ZDROJE BUDOVANIA ARCHÍVNÝCH FONDOV A ZBIEROK

Pri vzniku VHA najrozsiahljším zdrojom dokumentov boli archívy bývalej československej armády. Bolo to preto, že najdôležitejšie vojenské archívy sa nachádzali na území Čiech a Moravy, konkrétne Vojenský historický archív v Prahe, Vojenský správny archív v Olomouci a Archív Ministerstva národnej obrany v Prahe. Na Slovensku bol dislokovaný len Archív vojenskej evidencie osôb v Trnave. Z tohto geografického pohľadu Armáda Slovenskej republiky zdedila v oblasti archívnictva objektívne nevýhodnú pozíciu a do veľkej miery bola závislá od pochopenia a spolupráce s Armádou Českej republiky. Výsledkom tejto spolupráce bola delimitácia archívnych fondov a celkov.

V roku 1993 sa podarilo realizovať prvú etapu delimitácie archívnych fondov z VHA Praha, pri ktorej Armáda SR získala archívne fondy rakúsko-uhorskej armády a fondy Slovenskej armády z rokov 1939 – 1945. Delimitáciu fondov spätých s existenciou československej armády vtedajší minister obrany ČR odročil. Trvalo dva roky, kým sa zblížili stanoviská dvoch strán a na jeseň 1995 ministri obrany oboch štátov, Ján Sitek a Vilém Holáň, podpísali Protokol o rozdelení archívnych fondov a spisových celkov československej armády a o ich spoločnom využívaní medzi Ministerstvom obrany SR a Ministerstvom obrany ČR. Tento zmluvný dokument riešil tri samostatné okruhy problémov. Po prvé – formuloval zásady rozdelenia archívnych fondov z VHA Praha, po druhé – zásady delimitácie spisových celkov z Vojenského správneho archívu v Olomouci, a po tretie – stanovil zásady spoločného využívania dokumentov bývalej československej armády.

Protokol umožnil realizovať druhú etapu rozdelenia vojenských archívov, ktorá prebiehala v roku 1996. Do VHA Trnava boli delimitované fondy československej armády z rokov 1919 – 1939 a z obdobia po roku 1945. Medzi delimitovanými fondmi sa nachádzal aj fond I. československej armády na Slovensku z roku 1944, fond Operácia „Banderovci“ a rozsiahla zbierka vojenských duchovných matrik. Delimitované fondy obsahovali ďalej vyššie aj nižšie vojenské veliteľstvá, útvary, vojenské správne orgány, vojenské školy, nemocnice, súdy, prokuratúry, väznice, vojenské podniky a veľa iných zložiek. Fondy prevzaté v roku 1996 tak významne doplnili chýbajúce historické obdobia.

Keď to vyjadříme v číslach, Armáda SR prevzala z VHA Praha spolu 10 328 archívnych škatúl dokumentov, 3350 pomocných archívnych kníh a 479 vojenských duchovných matrik (príloha č. 3). Spolu s fondmi boli delimitované aj inventáre a súpisy sprístupnených fondov, evidenčné karty a pomocné kontrolné listy fondov. Z publikovanej dokumentácie sme prevzali osobné a vecné vestníky čs. armády. Delimitácia sa netýkala spisov vojenskej evidencie osôb, ktoré zostali uložené v miestach ich pôvodného archivovania. Osobné spisy vojakov a poddôstojníkov bývalej československej armády s rokom narodenia od 1911 a osobné spisy dôstojníkov narodených od roku 1905 zostali archivované na Slovensku. Staršie osobné spisy dôstojníkov (pokiaľ sa zachovali) a osobné spisy občianskych zamestnancov vojenskej správy zostali archivované v Čechách.

Druhým dôležitým zdrojom budovania VHA bola archívna zbierka bývalého Oddelenia vojenských dejín Slovenska v Bratislave. Obsahovala veľké množstvo kópií vybraných dokumentov vojenskej povahy z rôznych domácich i zahraničných archívov, najmä z Českej republiky, Maďarska a bývalého ZSSR. Prioritný význam mala aj zbierka fotografií tohto pracoviska. VHA prebral spolu 13 583 pozitívov (každý s vlastným negatívom), ktoré získal zbierkovou činnosťou vojenských historikov a archivárov z iných fotoarchívov, múzeí alebo od súkromných osôb na Slovensku i v zahraničí. Podstatnú časť fotografickej zbierky tvorila dokumentácia z obdobia Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1943 (3640 fotografií). Početnejšie sú aj súbory fotografií z prvej svetovej vojny, z boja za národné oslobodenie Čechov a Slovákov, z obdobia druhej svetovej vojny a z protifašistického odboja.

Hlavným zdrojom prísunu ďalších dokumentov je nepochybne Vojenský archív v Trnave, ktorý v súčasnosti spravuje aj delimitované archívne celky z Vojenského spisového archívu v Olomouci, obsahujúce písomnosti vojenských útvarov a zariadení československej armády dislokovaných na Slovensku po roku 1945. VHA Trnava prevzal z Vojenského archívu v Trnave zatiaľ osobné spisy vojakov a poddôstojníkov bývalej československej armády, ročník narodenia 1911 až 1916. V poslednom období VHA začal preberať z Vojenského archívu tie fondy útvarov a zariadení, ktoré už obdobím vzniku patria do historického archívu. Ako prvý bol prevzatý najdôležitejší povojnový fond slovenskej proveniencie – východný vojenský okruh Trenčín (roky 1950 – 1970)

K zdrojom, z ktorých sme prevzali archívne dokumenty, patrí aj bývalý archív Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS v Bratislave. V tomto prípade išlo o dokumenty zbierkového charakteru s vojenskou tematikou z obdobia druhej svetovej vojny.

Doplňkovým zdrojom nových dokumentov sú aj priamo niektoré zložky Armády SR. VHA je povinný zabezpečovať zber archívne cenného materiálu od vojenských útvarov a zariadení, ktorým hrozí zničenie. Tento zber sa netýka spisovej agendy vojenských útvarov a zariadení, ktorú preberajú spisové archívy. VHA je tiež povinný reagovať na ponuky civilných inštitúcií alebo občanov, ak ide o dokumenty vojenskej povahy. Pracovníci VHA zameriavajú svoju činnosť aj na propagáciu a získanie ďalších dokumentov. Pre zaujímavosť uvádzame, že nedávno sa nám podarilo delimitovať z Oblastného štátneho archívu v Nitre vojenskú matriku komárnianskej posádky z roku 1621.

MOŽNOSTI A SPÔSOB VYUŽÍVANIA VHA

VHA umožňuje štúdium fondov a zbierok vojenskej i civilnej verejnosti každý pracovný deň od ôsmej do šestnástej hodiny. Bádatelia môžu využívať archívne dokumenty uložené vo VHA v Trnave za podmienok stanovených bádateľským poriadkom. Je pochopiteľné, že vo VHA ako vo všetkých vojenských archívoch vo svete, existujú určité obmedzenia v prístupnosti k informáciám a sú presne stanovené podmienky, ktoré musí bádateľ spĺňať, na základe ktorých môže VHA bádateľovi sprístupniť dokumenty, najmä tie, čo vznikli po roku 1945.

VHA sa riadi platnými príslušnými ustanoveniami prílohy I predpisu Adm-I-1 – „Spisová a archívna a služba v rezorte ministerstva obrany“.

Podobne ako iné štátne archívy aj VHA dbá, aby využívanie dokumentov neohrozilo právom chránené záujmy súkromných osôb. Informácie v dokumentoch, ktoré sa vzťahujú na určitú osobu, sú osobnými údajmi. Ide najmä o také, ktoré vypovedajú o osobnosti a súkromí určitej osoby, jej rasovom pôvode, národnosti, o politických postojoch a členstve v politických stranách a hnutiach, o vzťahu k náboženstvu, o zdraví, sexuálnom živote a majetkových pomeroch. Bádateľ môže využívať dokumenty obsahujúce osobné údaje len vtedy, ak je to v súlade s účelom a témou využívania, ktorú uvedie v bádateľskom liste a ak sa preukáže overeným písomným súhlasom žijúcej osoby. Ak nemožno podmienku súhlasu splniť, môže osobné spisy využívať len za predpokladu, že sa zachová a ochráni ľudská dôstojnosť, osobná česť a dobrá povesť danej osoby. Bádатели, ktorí prichádzajú do styku s dokumentmi obsahujúcimi osobné údaje, sú zaviazaní mlčanlivosťou o nich a bez súhlasu danej osoby ich nemôžu sprístupniť iným subjektom, publikovať, alebo ich využívať na vlastný prospech.

Tak ako v každom archíve aj vo VHA môže bádateľ používať informácie, ktoré získal z dokumentov iba na účely, ktoré uviedol v bádateľskom liste. Bádateľ je povinný vo svojich vedeckých alebo iných prácach uviesť názov archívu i názvy a signatúry dokumentov, z ktorých vo VHA čerpal. Je tiež povinný oznámiť VHA bibliografické údaje o svojej publikovanej práci, ktorá vznikla na základe využívania dokumentov VHA a poslať jeden výtlačok.

Bádатели môžu na požiadanie nazerať do archívnych pomôcok a informačných kartoték. Popisy archívnych fondov a zbierok, ako aj údaje o ich pôvodcoch obsiahnutých v úvodoch archívnych pomôcok sú chránené autorským právom. Bádатели môžu v súvislosti so študijnou témou samostatne využívať v priestoroch bádateľne aj knihy, časopisy a noviny uložené v bádateľni. Na požiadanie sa bádateľovi môžu sprístupniť aj dokumenty, ktoré nemajú listinný charakter, a to prostredníctvom technických zariadení (napr. premietacieho prístroja, prístroja na čítanie mikrofilmov a iných).

VHA poskytuje aj výpisy, odpisy a reprodukcie dokumentov v súlade so spoločenským záujmom a podľa vlastných možností po dohovore so žiadateľom. Z výpisov, odpisov a reprodukcií dokumentov, ktoré VHA bádateľovi poskytol, nie je dovolené robiť ďalšie kópie a nesmú sa poskytovať iným osobám. Osobitné smernice ustanovujú, ktoré úkony a služby poskytované archívom pri využívaní dokumentov podliehajú úhrade.

VEDECKOVÝSKUNNÁ ČINNOSŤ VHA

VHA chce byť čo najviac prehľadný pre každého bádatelya a poskytovať potrebné informácie o vnútornom usporiadaní archívu, aby sa návštevníci mohli samostatne orientovať v jeho fondoch a zbierkach. Orientácia a efektívne využívanie archívu sú priamo závislé od spracovanosti jednotlivých fondov a zbierok. Musíme konštatovať, že stupeň spracovanosti je pomerne nízky, čo znižuje možnosti bádatelyov a komplikuje vlastnú činnosť archivárov. Jediným spôsobom ako zlepšiť situáciu, je rozvinúť vlastnú vedeckovýskumnú prácu. Pracovníci VHA napriek krátkosti fungovania archívu dosiahli už prvé pozitívne výsledky (pozri prílohu). Najskôr začali spracúvať archívne fondy z rokov 1939 – 1945. V ďalšom období sa spracovanie rozšíri na ostatné historické obdobia. Vlastné spracovanie fondu obsahuje dve operácie: usporiadanie fondu a spracovanie archívnej pomôcky, a to formou inventára alebo súpisu.

Pri spracovaní archívnych zbierok sme uprednostnili zbierku fotografií, ktorá bola prebudovaná z prírastkového členenia na vecné členenie. Realizáciou tejto výskumnej úlohy sme dosiahli radikálne nové usporiadanie fotografií do 24 tematických celkov. Podľa množstva čiastkových námetov a počtu fotografií sú základné celky vnútorne členené na 182 tematických súborov. Tým sa podarilo zaviesť presné členenie fotografií podľa historických hľadísk.

Nový systém členenia umožňuje bádateľom ucelenú prehliadku každého súboru fotografií, ktorý ich zaujíma, ako aj rýchle vyhľadanie fotografií. Takto sme dosiahli aj dokonalý prehľad o ďalšom doplnení zbierky novými prírastkami.

ZBIERKOTVORNÁ ČINNOSŤ VHA

Pracovníci archívu vyvíjajú rozsiahlu aktivitu, aby získali z rôznych zdrojov dokumenty, ktoré nemajú jedného pôvodcu; často ide o rôznorodý materiál, ktorý sa v archíve utriedi podľa svojho zamerania. Najviac archívneho materiálu sme získali zo zrušených stredných vojenských škôl v Žiline, Novom Meste nad Váhom, Nitre, Banskej Bystrici, Martine a zrušenej vysokej školy v Bratislave. Najväčšiu pozornosť sme venovali nadobúdaniu zrušených vojenských predpisov. Získané boli aj mnohé vojensko-odborné a historické práce, vrátane diplomových, doktorských a kandidátskych, ako aj mnohé vojenské smernice, zborníky, noviny a časopisy. Veľký význam má aj zber pozitívov a negatívov z fotodokumentácie útvarov a zložiek armády. Prvé pozitívne skúsenosti nadobudli archivári zo zberu dokumentov z činnosti zložiek zväzu protifašistických bojovníkov a organizácií bývalého Zväzarmu.

Intenzívna činnosť prebieha na úseku dopĺňovania fotozbierky VHA, a to s témou, ktorá bola málo zastúpená alebo celkom chýbala. Nové snímky sme získali najmä z fotoarchívu VHA Praha, z fotoarchívu Vojenského múzea v Budapešti a z fotoarchívu Múzea SNP v Banskej Bystrici z obdobia starších vojenských dejín Slovenska, ako aj s tematikou domáceho a zahraničného odboja a vojenských osobností. Na rozdiel od iných druhov zbierkového materiálu, kde sa zaujímame najmä o dokumenty staršieho dáta, v prípade fotografií sa usilujeme podchytiť fotografie, ktoré dokumentujú zrod a vývoj Armády SR. Z tohto pohľadu má najväčší význam pochopenie redakcie týždenníka Obrana, ktorá umožňuje archivovať vo VHA tie snímky, ktoré podľa našich odborníkov majú historický charakter. Nezanedbateľný je prístup fotografií od súkromných osôb. Takto sme získali mnohé fotografie z konfliktu s Maďarskom v roku 1939, ako aj z východného frontu z rokov 1941 – 1944 a iné.

V mnohých krajinách sveta existujú v archívoch dokumenty, ktoré sú späté s vojenskou históriou Slovenska. Postupne sa darí získavať kópie veľmi cenných dokumentov, ktoré vojenski historici našli v zahraničí. Do zbierkových fondov VHA sme zaradili a pre bádateľov sprístupnili dokumenty, ktoré sú archivované v nemeckom vojenskom archíve vo Freiburgu, vo Vojenskom archíve vo Viedni, v moskovských a kyjevských archívoch, ako aj dokumenty z VHA Praha, ktoré nepodliehajú delimitácii. VHA dostal aj inventáre, ktoré sa dotýkajú slovenských dejín, a to z vojenského archívu pozemného vojska francúzskej armády.

ODBORNÁ ČINNOSŤ VHA

S rastom množstva archivovaných dokumentov sa rozširuje pestrosť odborných činností, ktoré musíme realizovať. Medzi ne patrí predovšetkým vybavovanie spisov správneho charakteru. Žiadosti smerujú k výpisom o vojenskej službe, pátraníu po zahynutých osobách vo vojne, overovaniu štátneho občianstva, doby zajatia alebo pobytu v sovietskych táboroch a p. Okrem toho archív vybavuje väčšie množstvo ďalších žiadostí, ktoré majú všeobecne informačný alebo rešeršný charakter.

Naši pracovníci vybavujú okrem toho požiadavky vojenských a civilných zložiek na výstavné a náučnovzdelávacie účely. Fotografie alebo kópie dokumentov z VHA boli využité na dlhodobú výstavu v budove Generálneho štábu Armády SR, v novej expozícii Vojenského múzea vo Svidníku a Múzea SNP v Banskej Bystrici, pri budovaní siení cti a slávy vojenských útvarov, ako aj pri príprave náučnovzdelávacích filmov pre školy.

MEDZINÁRODNÉ STYKY VHA

VHA prostredníctvom Komisie pre vojenské dejiny pri VHÚ MO SR pôsobí vo Výbore pre vojenské archívy pri Commission Internationale d'Histoire Militaire. Zástupca archívu aktívne reprezentoval Armádu SR na medzinárodnom sympóziu vojenských archívárov, ktoré sa konalo v roku 1996 v Bukurešti a na zasadnutí výboru vojenských archívov v Prahe roku 1997.

Za účelom dopĺňovania vlastného fondu retrospektívnych informácií VHA spolupracuje s vojenskými historickými archívmi, ako aj s ďalšími štátnymi archívmi v zahraničí, ktoré spravujú vojenské historické fondy. V duchu Protokolu medzi Ministerstvom obrany SR a Ministerstvom obrany ČR o rozdelení archívnych fondov a spisových celkov Československej armády a o ich spoločnom využívaní, VHA spolupracuje s VHA v Prahe a s Vojenským správnym archívom v Olomouci.

VHA sa aktívne podieľa na recipročných alebo študijných zahraničných cestách, ako aj na prijímaní zahraničných návštev, čo umožnilo získať prehľad o metódach a charaktere činnosti vojenských archívárov v Belgicku, Rakúsku, Maďarsku, Ruskej feredácii, Ukrajine, Rumunsku a v Českej republike. VHA v Trnave sa zaujíma o skúsenosti z organizácie a činnosti všetkých zahraničných vojenských archívov, ale dôraz kladie na približovanie noriem a metód práce s vojenskými archívmi členských krajín NATO.

ĎALŠÍ ROZVOJ VHA

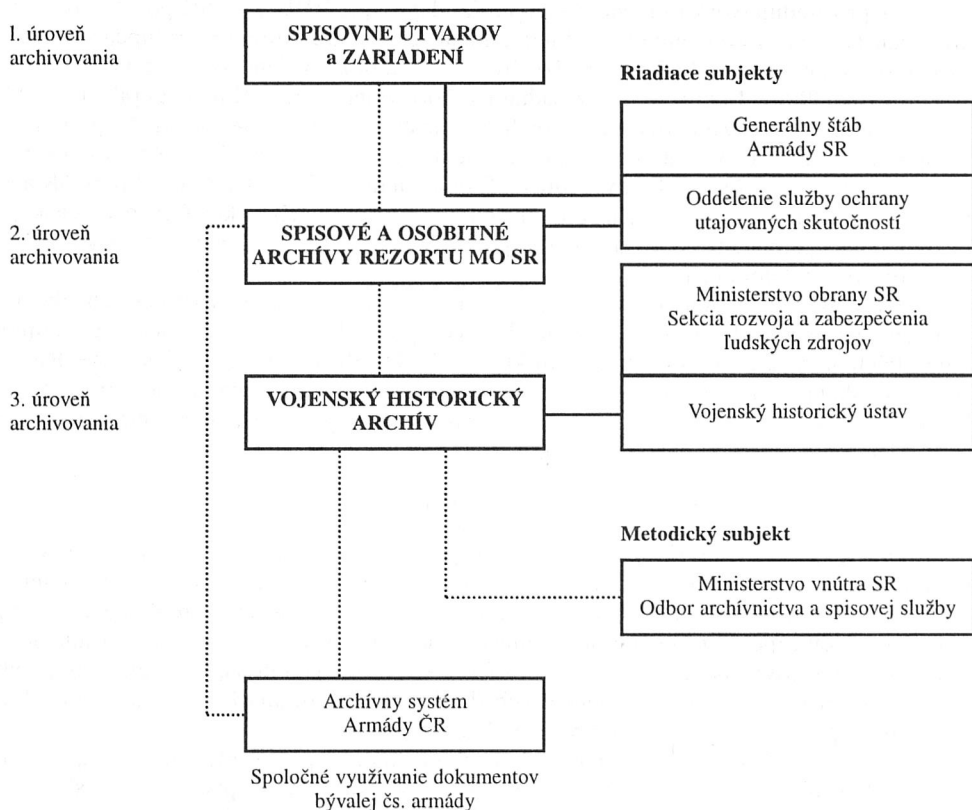
Archív je budovaný podľa podrobného koncepcného zámeru. Uvedomujeme si, že hoci ide o najmladší archív na Slovensku, má sebavedomý a ambiciózny program výstavby. Niektoré časti majú v súčasnosti skôr charakter plánu, iné sú už realitou. Rozvoj archívu a aj samo plnohodnotné zabezpečenie funkcií, ktoré musí archív plniť, veľmi závisí od materiálneho vybavenia. Perspektívne bude nevyhnutné riešiť získavanie nových úložných priestorov a vybavovanie archívu regálovým systémom. Vychádzame z faktu, že množstvo dokumentov, ktoré archív musí prijať a uskladniť, bude čoraz väčší.

VHA začne znižovať množstvo archivovaného materiálu, pokiaľ ide o osobné spisy vojakov a poddôstojníkov bývalej čs. armády. Každoročný nárast týchto spisov je obrovský, a preto priestorovo neúnosný. Podľa platného predpisu tieto spisy majú služobnú hodnotu 80 rokov od narodenia osôb. V blízkej budúcnosti začneme s ich vnútornou skartáciou, čo znamená, že trvale sa budú archívovať len tie písomnosti, ktoré majú historickú hodnotu.

Ďalší kvalitatívny rozvoj VHA spájame s ideou automatizácie archívnych prác. Plánované vybavenie archívu výpočtovou technikou považujeme za najhlavnejší dynamizujúci činiteľ, ktorý ovplyvní výkonnosť a efektívnosť našej evidenčnej, spracovateľskej, vyhľadávajúcej, a tým aj informačnej činnosti. Domnievame sa, že archívne pomôcky, kartotéky, súpisy dokumentov alebo spracovanie archívnych informácií by sa už nemali robiť na písacích strojoch a kartičkách, ale na príslušných pamäťových médiách, čo je trend vývoja vo vyspelých vojenských archívoch.

Na záver treba uviesť, že ak sa podarilo vybudovať základy nového archívu v Trnave a uviesť ho do prevádzky, nebola to len zásluha archívárov. Novú tradíciu vojenského historického archívnictva by nebolo možné založiť bez aktívnej pomoci pracovníkov Vojenského historického ústavu MO SR, zodpovedných funkcionárov MO SR a GŠ Armády SR.

MIESTO VHA V SYSTÉME VOJENSKÉHO ARCHÍVNICTVA

PREHLAD MATERIÁLOV SPRACOVANÝCH VO VHA TRNAVA

ČORDÁŠOVÁ, S.: Dočasný sprievodca po fondoch a zbierkach.
 KELENYEI, A.: 1. časť, 36 s. (archívna pomôcka).
 VIMMER, P. – ČORDÁŠOVÁ, S.: MNO SR 1939 – 1945, fondové oddelenie kabinet ministra 1939 – 1944, 83 s. (inventár).
 ČORDÁŠOVÁ, S.: Generál Ferdinand Čatloš, 29 s. (inventár).
 ČORDÁŠOVÁ, S.: MNO SR 1939 – 1945, fondové oddelenie. Nemecko-slovenská komisia, 8 s. (inventár).
 ČORDÁŠOVÁ, S.: Veliteľstvo Vzdušných zbraní 1940 – 1944 (inventár).
 ČORDÁŠOVÁ, S.: Letecký pluk 1939 – 1945 (inventár).
 ČORDÁŠOVÁ, S.: Dočasný sprievodca po fondoch a zbierkach VHA 2. časť (archívna pomôcka)
 ČORDÁŠOVÁ, S.: Kartotéka pomocných archívnych kníh k fondu MNO SR 1939 – 1945.
 DUBOVSKÝ, P.: Veliteľstvo armády 1941, 17 s. (inventár).
 DUBOVSKÝ, P.: Krajské vojenské veliteľstvo Bratislava 58 s. (inventár)
 DUBOVSKÝ, P.: Súpis dokumentov k slovensko-nemeckým a slovensko-maďarským vzťahom v rokoch 1938 – 1945, 23 s.

Vojenská história

KELENYEI, A.: Orientačný katalóg zbierky fotografií, 13 s. (archívna pomôcka).

KELENYEI, A.: Kartotéka s náhľadovými fotografiami.

KELENYEI, A.: Kartotéka zbierky vojenských máp.

KELENYEI, A.: Orientačný katalóg zbierky vojenských filmov, 14 s. (archívna pomôcka).

Kolektív VHA: Zoznam dôstojníkov slovenskej národnosti 82 s. (súpis).

KONEČNÝ, A.: Organizácia, výzbroj a počty Slovenskej armády z fondu MNO SR 1939 – 1945, 58 s. (tematická rešerš).

KONEČNÝ, A.: MNO SR 1939 – 1945, fondové oddelenie spisy tajné 1939 – 1945, časť I a časť II, 270 s. (inventár).

KONEČNÝ, A.: MNO SR 1939 – 1945, fondové oddelenie domáce rozkazy 1939 – 1945, 5 s. (inventár).

KONEČNÝ, A.: MNO SR 1939 – 1945, fondové oddelenie spisy presidiálne tajné 1939 – 1940, spisy presidiálne dôverné 1939, spisy presidiálne obyčajné 1939 (inventár), 155 s.

KRAJČOVIČOVÁ, M.: Registre k fondom vojenských súdov a prokuratúr po roku 1945 (súpis).

MINÁRIKOVÁ, M. – RÁBAROVÁ, M.: Kartotéka diplomových, doktorských a kandidátskych prác.

MALACKÝ, M.: Kartotéka zbierky vojenských filmov.

KRIVÁ, A. – VIMMER, P.: Belgické vojenské archívnictvo (informačný materiál), 37 s.

VIMMER, P.: Dokumenty o partizánskom hnutí na Slovensku v kyjevských archívoch, 59 s. (informačný materiál).

VIMMER, P.: Archívne fondy VHA, 37 s. (tematický súpis).

ROZSAH DELIMITOVANÝCH ARCHÍVNÝCH FONDŮ V ROKOCH 1993 AŽ 1996 DO VHA TRNAVA

Obdobie	Počet škatúl	Počet archív. kníh	Počet matrík	Počet pomôcok
RAKÚSKO-UHORSKÁ ARMÁDA	2 269	1 084	150	1
ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA 1919-1939	1 835	1 296	257	94
SLOVENSKÁ ARMÁDA 1939-1945	3 729	677	47	5
ČESKOSLOVENSKÁ ARMÁDA 1944 – 50. roky	2 495	293	25	5
CELKOM	10 328	3 350	479	105

K OSUDU PRÍSLUŠNÍKOV 1. TECHNICKEJ DIVÍZIE SLOVENSKEJ ARMÁDY V ROKOCH 1944 – 1947

PAVOL KOLLÁR

KOLLÁR, P.: To the Destiny of Members of the 1st Technical Division of the Slovak Army in 1944 – 1947. *Vojenská história*, 1, 2, 1997, pp 82 – 87, Bratislava.

The author in his essay about the destinies of the 1st Technical Division members deals with insufficiently recognized issue of that part of the Slovak Army which became in 1944 – 1945 a component of the German armed forces situated at the territory of Rumania and Hungary. After the end of war members of this division remained as war prisoners in the labour camps in the Soviet Union. The author based his essay work on knowledge gained from personal contacts with former members of the 1st Technical Division and on the documents attached to their requests for military veterans benefits sent to the Certificate Unit of Public Affair Office at the Slovak Ministry of Defence.

Military History. Eastern Europe. The Destiny of the 1st Technical Division of the Slovak Army 1944 – 1947.

Novodobá vojenská história Slovenska má ešte stále veľa „bielych stránok“. Medzi také patria i tie, na ktorých by mal byť zaznamenaný osud príslušníkov 1. technickej divízie (1. tech. div.) slovenskej armády, osobitne za obdobie od konca marca 1945 do konca apríla 1947. Teda za obdobie, keď sa väčšina jej príslušníkov dostala pod kontrolu Červenej armády (ČA) a keď sa potom veľký počet z nich ocitol v jej zajateckých táboroch ďaleko od územia Slovenska.

Nasledujúce riadky venované osudom príslušníkov 1. tech. div. neboli napísané na základe výsledkov vedeckého bádania, ale vychádzali z poznatkov nazhromaždených na Oddelení pre vydávanie osvedčení Úradu pre verejné záležitosti MO SR, v súvislosti s riešením podaní týkajúcich sa služby v armáde Slovenskej republiky (1. SR) v rokoch 1944 – 1945.¹⁾ Fakty o osude príslušníkov 1. tech. div. sa v mnohých prípadoch nemohli overiť, a preto aj ich hodnotnosť treba posudzovať z tohto zorného uhla.²⁾

Cieľom úvahy o osude príslušníkov 1. tech. div. je oboznámiť čitateľa s tým, čo sa stalo pred viac než polstoročím a napriek tomu veľa o tom nevedia ani vojenský historici.

* * *

Prehľad vznik 1. tech. div. sa začína 12. mája 1944, keď sa v rakúskom Klessheime pri Salzburgu stretol minister obrany gen. Ferdinand Čatloš so šéfom hlavného veliteľstva nemeckej brannej moci maršalom Wilhelmom Keitlom. V priebehu rokovania sa mali dohodnúť, že 1. pešia divízia slovenskej armády bude reorganizovaná na technický zväzok, teda prestať byť bojovým zväzkom.

¹⁾ Oddelenie pre vydávanie osvedčení Úradu pre verejné záležitosti MO SR (OVO, ÚpvZ) MO SR je odborným orgánom ministerstva obrany pre riešenie podaní týkajúcich sa protifašistickej odbojovej činnosti na území Slovenska, konkrétnych osôb, ako i obyvateľov Slovenska v zahraničí. Rieši taktiež podania vzťahujúce sa na službu vojakov z povolania v armáde prvej SR. Plní i rôzne úlohy spojené s vojenskou historickou službou.

²⁾ Pri riešení podaní týkajúcich sa služby vojakov z povolania v armáde prvej SR sa zistilo, že množstvo údajov vzťahujúcich sa k osudu príslušníkov 1. tech. div., od jej vzniku na začiatku júna 1944 až do jej faktického rozpadu koncom marca 1945, bolo publikované v novinách, v časopisoch a v knižných prácach. Pozri napr.: Domobrana, 17. 2. 1945; Historie a vojenství, 1990 č. 3; Apológia, 1994, č. 6; Bojovník, 1994, č. 7 – 9; Vojenské obzory H, 1995; Armáda v dejinách Slovenska, I, Trenčín 1993, s. 135; Kapitoly z vojenskej histórie Slovenska, Trenčín 1991, s. 87; Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939 – 1945. VI. Robotný prápor, Bratislava 1996, s. 71 – 72. Slovenské národné povstanie roku 1944, Bratislava 1965, s. 533 a nasl.; Slovensko na konci druhej svetovej vojny, Bratislava 1994, s. 181; Vojenské aspekty Slovenského národného povstania, Bratislava 1994, s. 189; Záverečná fáza 2. svetovej vojny a oslobodenie Slovenska, Bratislava 1996, s. 60 a 71.

V tomto čase sa 1. pešia divízia nachádzala v južnej časti Moldavska, v priestore miest Tatar Kopčak, Ciurciu, Brian a Bolgrad.³⁾ Tam sa jej príslušníci dozvedeli, že divízia bude reorganizovaná a dňom 1. júna 1944 oficiálne vznikne 1. tech. div.⁴⁾ Vtedy sa 1. pešia divízia skladala z 20. a 21. pešieho pluku a z divíznych útvarov a jednotiek. Veliteľom divízie bol plk. Karol Pekník.

Početný stav príslušníkov divízie klesal. Na začiatku mája 1944 mala divízia asi 6500 členov, ale v polovici augusta 1944 už iba niečo vyše 5000 a z nich viac než 95 percent tvorili vojaci zo zálohy.⁵⁾ Bol to dôsledok odsunu časti príslušníkov divízie na Slovensko, ako i dôsledok dezercii.

Začiatok Jasko-kišišovskej operácie vojsk 2. a 3. Ukrajinského frontu ČA 20. 8. 1944, divíziu zastihol v priestore mesta Kagul, na východnom brehu rieky Prut.⁶⁾ Veľmi rýchlo sa prišlo rozhodnutie, aby bola premiestnená na západ za rieku Prut a ustúpila hlbšie do vnútrozemia Rumunska. Začal sa jej presun cez mestá: Oancea, Foltesti, Buhusi, Roznov, Tazlau, Comanesti, Tirgu Ocna a Onesti, k Oituzskému priesmyku.⁷⁾ Bolo treba, aby jej príslušníci opustili čo najskôr územie vtedajšieho Rumunska nielen preto, že jej hrozilo nebezpečenstvo pádu do zajatia, ale i preto, že po víťaznom protifašistickom povstaní v Rumunsku nová vláda vyhlásila, že príslušníci cudzích armád protifašistickej koalície musia územie Rumunska opustiť do 24 hodín, pretože po tomto termíne budú internovaní.

V súvislosti s presunom divízie sa žiada spomenúť skutočnosť, že v priestore mesta Bacau 1. tech. div. opustil jeden jej dôstojník a potom sa dostal na stranu ČA. Spolu s ďalšími 12 vojakmi z 1. tech. div. bol potom odoslaný do Moskvy s tým, že budú zaradení do čs. vojska v Sovietskom zväze. Na ich veľké a nepríjemné prekvapenie v Moskve boli zaradení do transportu zajatých nemeckých vojakov a spolu s nimi sa ocitli v meste Vyšnij Voločok, kde sa nachádzal zajatecký tábor č. 216.⁸⁾ Ďalší osud zajatých vojakov nepoznáme, ale dôstojník prešiel niekoľkými zajateckými táborami a na Slovensko sa vrátil až začiatkom novembra 1947.

Dňa 27. augusta 1944 nemecké velenie nariadilo, aby sa 1. tech. div. presunula do údolia rieky Muresul v Sedmohradsku. Vtedy sa začali šíriť správy, že prejde na Slovensko. Existujú i tvrdenia, že veliteľ divízie dostal od gen. Čatloša správu o návrate divízie na Slovensko. Podľa niektorých údajov nemecké velenie 26. augusta 1944 pristúpilo na možnosť návratu 1. tech. div. na Slovensko, ale jednoznačne odmietlo takúto možnosť pre 2. tech. div.

Keď vypuklo SNP, 1. tech. div. sa nachádzala v priestore miest Toplita a Ditrau v údolí rieky Muresul.

Dňa 31. augusta 1944 bol odzbrojený štáb divízie a hneď na to i ostatní príslušníci. Odzbrojení príslušníci boli krátko internovaní v obci Deda.⁹⁾ Časť divízie sa pokúšala dostať na východné Slovensko, niektorým sa to i podarilo, ale boli zaistení, internovaní v Michalovciach a odtiaľ deportovaní do táborov v Nemecku. Po slovensko-nemeckej dohode sa spolu s ďalšími internovanými príslušníkmi Východoslovenskej armády v decembri 1944 vrátili na Slovensko. Potom podľa veku a zdravotného stavu ich prepúšťali domov alebo zostali slúžiť vo

³⁾ Veliteľom 1. pešej divízie bol plk. Karol Pekník a zostal jej veliteľom i po jej reorganizácii na 1. tech. div., ale iba niekoľko dní.

⁴⁾ Deň 1. júna 1944, ako deň vzniku 1. tech. div. vojenský historici u nás všeobecne akceptujú, ale ešte 16. júna 1944 bol vydaný Dôverný rozkaz č. 100 veliteľstva 1. pešej divízie, a nie 1. tech. div. Je teda pravdepodobné, že nové pomenovanie sa oficiálne začalo používať až neskôr.

⁵⁾ Prepočet bol urobený na základe údajov uvedených v práci Slovenské národné povstanie 1944. Bratislava 1965, s. 562.

⁶⁾ Malé mesto Kagul sa nachádza asi 50 km severne od väčšieho mesta Galati.

⁷⁾ V priebehu presunu 1. tech. div. sa jej kolóna veľmi roziahla a vznikli i problémy s nedostatkom pohonných látok.

⁸⁾ Vyšnij Voločok je najväčšie mesto na železničnej i cestnej komunikácii spájajúcej Moskvu s Novgorodom.

⁹⁾ Obec Deda sa nachádza v údolí rieky Muresul, asi 60 km severne od mesta Tirgu Mures.

vojenských stavebných (pionierskych) jednotkách tzv. Haššíkovej armády. Časť divízie dezertovala a v malých skupinách alebo ako jednotlivci sa pokúšali takisto dostať na Slovensko. Väčšinu z nich pochytili ešte na území Maďarska nemecké a maďarské bezpečnostné zložky a „vrátili“ ich 1. tech. divízii.

Časť, pravdepodobne na základe oficiálneho rozhodnutia, odišla na Slovensko a podľa údajov z dennej tlače 8. septembra 1944 prišla do Nitry.

Príslušníci 1. tech. div. nemeckej národnosti, pochádzajúci z radov slovenských Nemcov, boli po odzbrojení začlenení do nemeckej brannej moci, spomínajú sa zbrane SS.

Z nezistených dôvodov bolo z odzbrojených príslušníkov divízie vyčlenených asi 200 ľudí, od ktorých ostatných oddelili a po etapách transportovali do zajateckého tábora Stalag XVII.A v rakúskom Kaisersteinbruchu.¹⁰⁾ Tam prišli začiatkom októbra 1944 a hneď medzi nimi urobili nábor k vstupu do nemeckých vojenských pracovných jednotiek a do vojenských stavebných (pionierskych) jednotiek tzv. Haššíkovej armády. Lenže tí, ktorí v tábore dostali charakter vojnového zajatca, znášali potom i osud vojnového zajatca až do oslobodenia, pravda, ak sa ho dožili. Dôstojníci z tejto skupiny, vojnoví zajatci, si v zajateckom tábore Stalag XVII.A „počkali“ na veľkú skupinu príslušníkov veliteľského zboru 1. čs. armády na Slovensku zajatých po porážke SNP. Táto skupina prišla do Stalag XVII.A v polovici decembra 1944.¹¹⁾ Boli im pridelené zajatecké čísla a spolu s dôstojníkmi 1. tech. div. boli koncom januára 1945 premiestnení do zajateckého tábora Stalag IV.F/Z v Altenburgu. Tam sa dožili i oslobodenia americkou armádou a to dňa 15. apríla 1945. V meste Gera sa dočkali konca vojny v Európe a odtiaľ boli prevezení do Plzne a v prvom júnovom týždni 1945 boli už v Bratislave.¹²⁾

V meste Deda zostalo niečo vyše 3000 príslušníkov 1. tech. div. stále pod velením plk. Františka Krakovského.¹³⁾ Útvary a jednotky divízie boli reorganizované a potom v severozápadnom Rumunsku, respektíve v severovýchodnom Maďarsku¹⁴⁾ zostali ešte mesiac. Budovali rôzne obranné zariadenia pre potreby nemeckých vojsk v priestore od mesta Tirgu Mures až po Baia Mare.

Dňa 10. októbra 1944 sa 1. tech. div. začala pochodom a železničným transportom presúvať cez mestá: Satu Mare, Miškolc, Nyiregyháza, Estergom, Vác, Budapešť, Varpalota, Tapolca až do priestoru obcí Keszethely a Kiskomárom. Počas presunu sa niekoľkým príslušníkom divízie podarilo utiecť a dostali sa až na Slovensko.

Za Balatonom príslušníci 1. tech. div. budovali obranné zariadenia, opravovali komunikácie, pripravovali maskovacie zariadenia a pod.

V polovici novembra 1944 nemecké velenie povolilo vyzbrojiť ručnými zbraňami 10 percent príslušníkov divízie. Pre toto obdobie činnosti divízie je charakteristický nedostatok in-

¹⁰⁾ Obec Kaisersteinbruch sa nachádza asi 10 km juhozápadne od mesta Bruck an der Leithe. V okolí bol vojenský výcvikový priestor.

¹¹⁾ Veľký počet príslušníkov veliteľského zboru sa po zajatí ocitol v internácii a v Bratislave. Tam ich podrobili „pohovorom“ s predstaviteľmi veliteľského zboru, ktorý zostal verný bratislavskej vláde. Na „pohovoroch“ sa spravidla zúčastňovali i predstavitelia nemeckého vojenského velenia. Výsledkom týchto „pohovorov“ bolo buď: zajatý zostal na Slovensku, alebo ho poslali do zajateckého tábora Stalag XVII. A.

¹²⁾ Po návrate boli prijatí do služieb čs. armády.

¹³⁾ Plk. František Krakovský sa stal veliteľom 1. tech. div. 6. 6. 1944.

¹⁴⁾ Dnes pri pátraní po miestach pobytu príslušníkov 1. tech. div. vznikajú i problémy, keďže vtedy uvádzaná oblasť sa nachádzala pod maďarskou správou a niektoré osady (obce i malé mestá) mali maďarské názvy.

¹⁵⁾ K 1. 10. 1944 mala 1. tech. div. 3071 osôb. Z nich bolo 40 dôst. z povolania, 52 dôst. zo zálohy, 25 rotmajstrov, 40 poddôstojníkov z povolania a 2898 príslušníkov mužstva. Pozri: Slovenské národné povstanie 1944. Bratislava 1965, s. 562. Mužstvo povolanej do vojenskej činnejš služby zo zálohy a dôstojníci zo zálohy tvorili 57,5 percenta počtu príslušníkov 1. tech. div.

formácií i na MNO v Bratislave.¹⁶⁾ V jej organizácii sa neudiali zmeny, mala stále 20. a 21. peší pluk, 41. pioniersky prápor, ako i divízne zabezpečovacie jednotky. Od 1. februára 1945 bola 1. tech. div. formálne začlenená do práve zreorganizovaného Technického zboru.

Keďže k 1. októbru 1944 mala divízia iba niečo vyše 3000 príslušníkov, bola postupne doplňovaná. K 14. januáru 1945 už mala takmer 5400 osôb a na začiatku poslednej dekády marca 1945 do 7000. Vtedy bol jej veliteľom plk. Ján Morvic.¹⁷⁾ V tomto čase sa štáb divízie a väčšina jej príslušníkov nachádzali v priestore miest Pápa a Tét, severozápadne od Bakonského lesa.

Keď sa 16. marca 1945 začala Viedenská operácia vojsk 2. a 3. Ukrajinského frontu, spoziatku prebiehala pomalšie, než sa plánovalo. Čoskoro sa však tempo útoku stupňovalo a to najmä zásluhou 6. gardovej tankovej armády nasadenej do pásma útoku vojsk 3. Ukrajinského frontu. V smere hlavného úderu vojsk 3. Ukrajinského frontu sa nachádzali aj mestá Pápa a Tét. A tak sa 26. marca 1945 štáb divízie, príslušníci najmä 20. pešieho pluku a niektorých zabezpečovacích jednotiek ocitli pod kontrolou vojsk 3. Ukrajinského frontu. Údajne ich bolo do 3800, čiže väčšina.

Skupine príslušníkov divízie velenie 3. Ukrajinského frontu ponechalo jej veliteľov, nebola rozdelená a jej príslušníci vykonávali rôzne zabezpečovacie a pomocné činnosti pre vojská 3. Ukrajinského frontu.

Koniec druhej svetovej vojny v Európe zastihol členov skupiny v meste Kinskunfelegyháza, asi 30 km juhovýchodne od mesta Kecskemét.

Podľa vyjadrenia niektorých príslušníkov velenia robili sa pokusy o návrat na Slovensko, ba i o zaradenie do čs. vojska. O tom mali rokovať predstavitelia velenia skupiny v Budapešti, kde pôsobila čs. vojenská misia, ale bez úspechu. Medzitým počet príslušníkov skupiny neprestajne klesal, keďže bolo veľa takých, ktorí sa rozhodli pre návrat na Slovensko na „vlastnú päť“.

Koniec júna 1945 zastihol skupinu v juhomaďarskom meste Szeged, pričom jej príslušníkov už pokladali za vojnových zajatcov a podľa toho sa s nimi aj zaobchádzalo. Išlo o náhlu zmenu postoja velenia 3. Ukrajinského frontu k príslušníkom skupiny a jej príslušníci si to nevedeli vysvetliť.

Dňa 1. júla 1945 príslušníci skupiny, bolo ich už iba niečo vyše 1000¹⁸⁾, nastúpili do vlaku a začala sa ich preprava takmer cez celé Rumunsko zo západu na východ, do mesta Focsany.¹⁹⁾ Tam sa nachádzal veľký zajatecký tábor ČA pre niekoľko tisíc vojnových zajatcov. V tomto zajateckom tábore skupina zostala iba niekoľko dní a v nezistenom čase opäť nastúpila do vlaku, v domnení, že sa ide domov, na Slovensko. Jej príslušníci však čoskoro so sklamaním zistili, že transport nesmeruje na západ alebo na severozápad, ale na juh a potom na juhovýchod. Jeden z dôstojníkov uviedol, že v niektorej železničnej stanici stretli nákladný vlak, strážený čs. vojakmi, ktorý viezol náklad tovaru v rámci pomoci UNRA z rumunského prístavu do ČSR.

Nakoniec skupina skončila v rumunskom prístave Konstanca. Tam spolu s ďalšími vojnovými zajatcami nastúpila na loď, ktorá ju dopravila do ruského čiernomorského prístavu Novorossijsk. Odtiaľ pokračovala vlakom cez mesto Batajsk do strediska ukrajinského Donbasu, mesta Stalino.²⁰⁾

¹⁶⁾ Bolo to tak, hoci divízia nebola veľmi ďaleko od Bratislavy. V januári 1945 bola dislokovaná severozápadne od mesta Veszprém.

¹⁷⁾ Dňa 16. 1. 1945 sa veliteľom 1. tech. div. stal plk. Ján Morvic. Patril k štábu Armádneho veliteľstva v Prešove, keď jeho príslušníkov 31. 8. 1944 odzbrojili, internovali a transportovali do Nemecka. V decembri 1944 sa spolu s ďalšími vrátil na Slovensko a stal sa veliteľom IV. stavebnej pionierskej skupiny. Z tejto funkcie odišiel veliť 1. tech. divíziu.

¹⁸⁾ Zajati dôstojníci spravidla uvádzajú počet 1025 osôb.

¹⁹⁾ Mesto Focsany leží v predhorí rumunských Východných Karpát, asi 100 km severozápadne od mesta Braila.

²⁰⁾ V roku 1961 bolo mesto premenované na Doneck.

V Staline, opäť pod velením vlastných dôstojníkov, si príslušníci skupiny pripravili ubytovacie priestory a začali obnovovať vojnou poškodené zariadenia na ťažbu uhlia.²¹⁾ Obnova sa uskutočňovala pod odborným vedením iných vojnových zajatcov, spravidla Nemcov.²²⁾

V čase pobytu skupiny v zajateckom tábore v meste Stalino prebiehali rokovania medzi vládnymi predstaviteľmi ČSR a ZSSR o návrate občanov ČSR, ktorí sa z rôznych príčin ocitli v sovietskych táborech. Nevieme, či to bol výsledok rokovaní, ale stalo sa, že príslušné orgány v ZSSR rozhodli o prepustení členov skupiny zo zajatia a o ich návrate do ČSR, no bez dôstojníkov z povolania.

V polovici februára 1946 odišiel železničný transport s prepustenými príslušníkmi skupiny k hraniciam ČSR.²³⁾ Pri Čope prešiel hranice, zastavil sa v Trebišove a pokračoval do Malaciek.²⁴⁾ Po pobyte v karanténe príslušníkov skupiny prepustili domov. No mnohí ušli ešte na východnom Slovensku, časť počas presunu z Trebišova do Malaciek. Tá časť, ktorá vydržala i pobyt v Malackách, bola v druhej polovici marca 1946 prepustená domov s tým, že sa po príchode domov majú prihlásiť na príslušnej okresnej doplnovacej správe. Podľa získaných informácií celá skupina za pobytu v táborech nemala straty na životoch.

Skupinu dôstojníkov z povolania, údajne ich bolo 14, premiestnili z tábora v meste Stalino do veľkého zajateckého tábora pre zajatých dôstojníkov v meste Kinešma.²⁵⁾ V tamomšom tábore bolo niekoľko tisíc nemeckých, rumunských, maďarských a iných dôstojníkov, slovenskí tu boli do mája 1946. Potom, po etapách boli premiestnení do baltických prístavov. Tam pracovali do zimy r. 1946/1947, aby sa cez mestá Klajpeda,²⁶⁾ Vilňus a Baranoviči presunuli do Kyjeva, a to na východný breh rieky Dneper, do predmestia Darnica. Odtiaľ ich asi po 2 mesiacoch premiestnili na západný breh Dnepra, kde sa začali pripravovať na návrat domov. To už bol začiatok marca 1947.

Pred odoslaním do ČSR sa niekoľko týždňov zotavovali pri Čiernom mori, neďaleko od Odesy. Vlakom, cez Čop, prišli na Slovensko, zastavili sa v Trebišove²⁷⁾ a odtiaľ pokračovali do karantény do Malaciek. Domov sa dostali koncom apríla 1947.

* * *

Príslušníci 21. pešieho pluku, ako i ďalších jednotiek 1. tech. div., ktorí sa koncom marca 1945 v severozápadnom Maďarsku nedostali pod kontrolu ČA, boli z územia Maďarska vytlačení do Rakúska.²⁸⁾ Tam pokračovali v budovaní rôznych obranných zariadení, pričom pred vojskami ČA ustavične ustupovali. Väčšina sa dostala takmer do rakúskeho Linza, aby prešli k americkej armáde, ktorá mesto oslobodila už 4. mája 1945. To sa im však nepodarilo, lebo asi 7. mája 1945 ich pri meste Amstetten zaskočili jednotky ČA a internovali.

²¹⁾ Po príchode do Novorossijska jeden príslušník skupiny údajne spáchal samovraždu.

²²⁾ Niektorí zajatci spomínajú tzv. americké šachty.

²³⁾ Ako začiatok transportu jeho účastníci spravidla uvádzajú 14. február 1945.

²⁴⁾ Ešte pred koncom vojny bol v Malackách, v tamomšom vojenských objektoch zriadený zberný tábor, niekedy uvádzaný i ako 1. zajatecký tábor. Boli v ňom kratší alebo dlhší čas príslušníci armády prvej SR, ktorí pri rôznych príležitostiach sa dostali pod kontrolu spojeneckých vojsk a boli odovzdaní čs. orgánom. Spravidla išlo o vojenské osoby zaistené na území Čiech, Moravy a Rakúska. Tábor sa využíval i ako karanténna stanica.

²⁵⁾ Mesto Kinešma sa nachádza v Ivanovskej oblasti Ruskej federácie, asi 350 km severovýchodne od Moskvy.

²⁶⁾ Do roku 1946 sa prístav menoval Memel.

²⁷⁾ V Trebišove bol po vojne zriadený „roztriedovací“ tábor, prechádzali ním osoby, ktoré sa vrátili z rôznych táborov v ZSSR do ČSR.

²⁸⁾ V priebehu 2. etapy Viedenskej operácie vojsk 2. a 3. UF, ktorá začala 26. 3. 1945 a skončila 15. 4. 1945, vojská oboch frontov 30. 3. 1945 dosiahli rakúske hranice a 13. 4. 1945 bola oslobodená i Viedeň. K 15. 4. 1945 vojská dosiahli čiaru: rieka Morava, Stockerau, Sankt Pölten, západne Glognitz, východne Maribor. Na tejto čiare sa postup vojsk ČA zastavil. Ďalší postup na čiaru dotyku s vojskami americkej armády sa začal až v prvom májovom týždni.

Vojenská história

Spolu s príslušníkmi 1. tech. div. sa pod kontrolu ČA dostali i zvyšky vojenských útvarov a jednotiek slovenskej armády, ktoré prešli do Rakúska zo Slovenska a patrili k Technickému zboru.

Na začiatku druhej polovice mája 1945 sa príslušníci internovanej skupiny ocitli v zbernom tábore ČA, vo Viedenskom Novom Meste (Wiener Neustadt), kde čakali na svoj ďalší osud. Mali šťastie, pretože ich už do zajateckých táborov v ZSSR nedeportovali, ale odovzdali čs. orgánom. Príslušné orgány ČSR uvažovali vraj o využití skupiny na obnovu vojnou poškodeného Ostravska.²⁹ Lenže k tomu nedošlo a skupina sa v druhej polovici júna 1945 ocitla takisto v Malackách, v karanténe. V jej priebehu asi polovica samovoľne karanténu opustila a odišla domov.

* * *

Na záver úvahy o osude príslušníkov 1. tech. div. slovenskej armády sa žiada ešte poznamenať, že podrobnejšie údaje by sa mohli nájsť vo fondoch ministerstva zahraničných vecí, povereníctva vnútra, vojenskej misie ČSR, pôsobiacej v Budapešti, vo vojenských kmeňových dokladoch, uložených vo Vojenskom archíve v Trnave a vo Vojenskom historickom archíve v Trnave, vo fondoch tej vojenskej zložky, ktorej podliehal zajatecký tábor, respektíve karanténna stanica v Malackách. Nepochybne údaje o osude príslušníkov 1. tech. div. tohto obdobia sú i v nemeckých a ruských archívoch.

Žijúci príslušníci 1. tech. div. a pozostalí po nebohých príslušníkoch vlastnia taktiež cenné listiny i rôzne predmety týkajúce sa ich osudu v sledovanom období. Naše pokusy presvedčiť niektorých z nich, aby také pamiatky poskytli Vojenskému historickému ústavu v Bratislave, sa skončili neúspešne.

Pravdepodobne niektoré cenné údaje prípadne i originálne listiny alebo aspoň ich fotokópie sa budú nachádzať v spisovom fonde, ktorý nazhromaždilo príslušné pracovisko Ministerstva spravodlivosti SR v priebehu riešenia žiadostí o odškodnenie za zavlčenie obyvateľov Slovenska do táborov v bývalom ZSSR.

Je zrejmé, že podrobnejšie spracovanie osudu príslušníkov 1. tech. div. v uvedenom období bude časovo i finančne náročné. Domnievame sa, že predovšetkým tu treba zapáleného bádateľa, a teda nezostáva nič iné iba veriť, že sa taký nájde.

²⁹ V tejto súvislosti sa dokonca tvrdilo, že transport do Ostravy bol i vypravený, ale vrátil sa do Malaciek. Príchod do Malaciek sa spravidla uvádza 18. júna 1945 a pobyt v karanténe až 3 týždne.

ČESKOSLOVENSKO 1968

KIERAN D. WILLIAMS *

Keď roku 1988 H. Gordon Skilling analyzoval obdobie sedemdesiatich rokov československej štátnosti, lamentoval nad tým, že takmer nikto z vodcov krajiny sa nepridržiaval Machiavelliho rady – kombinovať chytrosť líšky s hrdinstvom leva. Namiesto toho v štáte vládla svorka vlkov a šakalov.¹⁾ (Dodal by som hyeny, leňochody, pudly a ježe.) Skilling sa okrem toho zaujímal aj o oddanosť prostých Čechov a Slovákov rodiacej sa pluralitnej demokracii a odhalil politickú kultúru, ktorá, ako sa často zdá, aspoň toleruje, ak priamo nepodporuje autoritársku dominanciu spomínaného podpriemerného zverinca.²⁾ Hoci zmeny od roku 1989 určitým spôsobom oslobodili vodcov i vedených, Skillingove žalospěvy si stále zaslúžia pozornosť, pretože vychádzajú z hlbokého poznania histórie štátu, ktorá sa završila inou kombináciou neschopného vedenia a verejnej pasivity. Navyše, nové informácie obsiahnuté v uvedenej použitej literatúre o jednom z definujúcich okamihov československej histórie, roku 1968, iba potvrdzujú Skillingovo roztrpčenie.

Udalosti roku 1968 demonštrujú, aká veľká časť politiky pozostáva zo strategickej interakcie jednotlivcov a skupín, pokúšajúcich sa pochopiť zámery a budúce kroky iných jednotlivcov a skupín. Za takýchto okolností rozhodnutia politikov, ale aj ovládaných, môžu mať dramatické následky. Nanešťastie, československí politici, oklamaní mocnejšími susedmi a postavení pred ultimáta a *faits accomplis*, sa často ocitli v situácii, keď ich sloboda voľby bola obmedzená buď na výber dôstojného, ale márneho odporu, alebo na potupnú kapituláciu. Túto vysokú hru politiky a geopolitiky nájdeme v zborníku poľských dokumentov *Zaciskanie petli*, ktorý obsahuje záznamy niekoľkých typov interakcií v priebehu krízy: bilaterálne stretnutie medzi Wladyslawom Gomulkom a Alexandrom Dubčekom, multilaterálne stretnutia medzi vodcami piatich „ustarostených bratských“ štátov (ZSSR, NDR, Poľsko, Maďarsko a Bulharsko) a multilaterálnych stretnutí, na ktorých táto päťka vypočúvala svojich československých partnerov. Jediným chýbajúcim typom interakcie je ten, ktorý sa odohral v poľskom politbyre ako príklad vzájomnej konverzácie jednej skupiny ľudí v úsilí skalkulovať to, čo by sa mohlo ďalej prihodiť a čo by sa malo urobiť na vyriešenie krízy.

Obsah dvoch multilaterálnych stretnutí vodcov piatich intervenčných štátov publikovali české *Lidové noviny* v roku 1991: stretnutie v Moskve 8. mája a tajné schôdze 24. – 26. augusta. Stať obsahuje aj podrobnosti júlového varšavského summitu (pravdepodobne najpodrobnejšia dostupná správa) a septembrovej následnej schôdzky na koordináciu operácií proti obnovenému Dubčekovmu režimu. Všetky tieto správy sú pozoruhodné v tom, že odhaľujú vysoko zosobnenú víziu politiky komunistických vodcov a väčšina diskusií sa sústreďuje okolo dôveryhodnosti alebo klamaní československých partnerov. Rozhovory odhaľujú aj tendenciu vysvetliť všetky udalosti ako výsledok fiktívnej konšpirácie (možno perversný následok marxistickej redukcionistickej metodológie), pokus odmietnuť možnosť systémovej krízy a interpretovať každú odchýlku od sovietskeho politického modelu ako nepriateľský krok. Vyplýva z nich neschopnosť vodcov piatich štátov dôverne spolupracovať, pretože sa zdá, že existovala obrovská vzájomná nedôvera. Sovietski politici sa javia ako relatívne zdržanliví a rozumní v porovnaní s W. Gomulkom, W. Ulbrichtom a T. Živkovom, a zdá sa,

* (Autor prednáša politológiu a históriu na Ústave slovanských a východoeurópskych štúdií Londýnskej univerzity.)

¹⁾ SKILLING, H. G.: „Lions or Foxes: Heroes or Lackeys?“ In: Czechoslovakia 1918 – 1988: Seventy Years from Independence. H. G. Skilling, Londýn 1991, s. 3 – 22.

²⁾ SKILLING, H. G.: „Czechoslovak Political Culture: Pluralism in an International Context“. In: Political Culture and Communist Studies. Archie Brown, Londýn 1984, s. 115 – 133.

že päťstranné summity pokladali nie za fórum reálnej tvorby politiky, ale skôr za rituálny chór.

Dokumenty poskytujú dôverný pohľad na spôsob, akým nervózni československí susedia chápali udalosti a rozhodovali, ale je to len zlomok príbehu. Dokonalejší obraz nájdeme v štyroch českých publikáciách, ktoré sú výsledkom týchto a tisícok iných nových archívnych materiálov. Osobitná komisia vlády ČSFR na analýzu celého obdobia rokov 1967 – 1971, ktorá mala prístup do archívov komunistickej strany a zodpovedajúcich štátnych úradov a získala dokumenty zo všetkých štátov, ktoré sa zúčastnili invázie, publikovala dva zborníky materiálov. Niektoré archívne dokumenty, ako napríklad publikované v *Zacískanie petli*, boli poskytnuté rýchlo. Lenže sovietske a potom ruské archívy boli ďaleko od ústretovosti. Prvé materiály uvoľnené v decembri 1991 boli také bezvýznamné (a v niektorých prípadoch cenzurované), až to hraničilo s urážkou. I keď boli pomaly odtajňované cennejšie dokumenty, jediné skutočne jasné zdroje – minúty politbyra a situačné správy – boli stiahnuté. Hlavný archívár Rudolf Pichoja zverejnil len zlomky archívneho bohatstva v časopise *Novaja i novejšaja istorija* (december 1994 a január 1995), čím potvrdil dojem rýchlej transformácie ruských štátnych archívov do súkromných rúk.

Mnohí historici z komisie, ktorí sa prepracúvali množstvom nahromadeného materiálu, patrili ku generácii, tvoriacej chrbtovú kosť nového komunistického systému po roku 1948; po roku 1956 sa stali „revizionistami“ a pomohli odhaliť pravdu o stalinskom terore; radili reformátorom, ako bol Josef Smrkovský, ale po roku 1970 boli nútení manuálne pracovať. Táto úloha bola pre nich, pochopiteľne, veľmi osobná, a tak dva zborníky dokumentov sú jasným odmietnutím *Poučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*, ktoré bolo od roku 1970 do roku 1989 oficiálnou interpretáciou „Pražskej jari“ a pokúsilo sa zobrazit Dubčekov tím ako skupinu kontrarevolucionárov. Komisia teda položila veľký dôraz na rodiacu sa „občiansku spoločnosť“, aby odstránila dojem, že tento proces bol riadený centrálné a aby bol zobrazený ako širšie a spontánnejšie hnutie zdola. Keďže riziko pri používaní pojmu je prirodzené, nie je práve jasné, čo v tomto prípade znamená „občianska spoločnosť“. Zdá sa, že tak ako v iných prácach o východoeurópskej reforme, disente a riadení pojem „občianska spoločnosť“ naznačuje intelektuálov, prípadne robotníkov, ktorí si dovolia vyjadriť svetový názor odlišný od štátneho. Zužuje sa to na boj za právo vyjadriť rozličné názory, ako by mala byť spoločnosť organizovaná. Zatiaľ čo koncepcia „občianskej spoločnosti“ navrhuje masovú mobilizáciu (tak ako sa to stalo v Poľsku v roku 1980), zo zväzkov komisie vysvitá, že rok 1968 bol dielom určitých skupín straníckych funkcionárov a zahrnoval intelektuálov pohybujúcich sa veľmi blízko oddelení ústredného výboru strany, pričom polemiky a projekty boli sledované zaujatou, no vylúčenou verejnosťou. Až v súvislosti s intervenciou, a potom nasledujúci rok do prvého augustového výročia, keď bolo stranícke riadenie najslabšie a intelektuáli v rozklade, môžeme začať hovoriť o zodpovedajúcej sociálnej mobilizácii prostredníctvom odborov, robotníckych rád a študentského hnutia. Je preto poľutovaniahodné, že druhý zborník komisie *Československo roku 1968. 2. diel: počátky normalizace* nepoukazuje na skutočné hodnoty tohto komplikovaného obdobia.

Prvý zborník komisie, *Československo roku 1968. 1. diel: obrodný proces*, je venovaný zrodu a priebehu Pražskej jari až do podpisu Moskovského protokolu, a je bohatý na nové podrobnosti o významných udalostiach niekoľkých pozoruhodných mesiacov. Táto tímová práca je priamym podaním s minimálnou analýzou rozhodovacích procesov v Moskve, Prahe, ale aj v Bratislave. (Slovensko je tu vnímané zanedbateľne; venovala sa mu Komisia vlády SR pre analýzu obdobia 1967 – 1971, ktorej poznatky boli publikované v troch zborníkoch, no nie sú širšie dostupné.³) Korene reforiem rámcuje geopolitický kontext, i keď sa málo pozornosti ve-

³ Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970 a Politologický kabinet SAV. Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970: zborník štúdií v 3 zväzkoch, Bratislava 1992. Vydaných bolo iba 200 výtlačkov slovenskej správy.

nuje podtónu intelektuálnych trendov, zámerom reformistických politikov i vnútornému obsahu samých reforiem. Otázku číslo jeden – aký nový systém reformátori skutočne zamýšľali ponúknuť – nie je možné zodpovedať tak ako predtým. Ako poznamenal na poslednej strane druhého dielu predsedu komisie vlády ČSFR Vojtěch Mencl, mnoho problémov sa ani nenaznačilo. Napríklad: prečo bolo také ľahké skončiť s reformami po auguste 1968 (ako ukazuje štúdia, sama invázia bola fiaskom)? Aký bol skutočný vplyv vedúcich osobností, ako A. Dubčeka, predsedu vlády O. Černíka a prezidenta L. Svobodu? Bol rok 1968 len bojom vnútri politickej skupiny, alebo to bol širší sociálny proces. Toto je presne ten typ otázok, na ktoré sa komisia mala pokúsiť odpovedať a neponechávať ich na neskoršiu diskusiu.

Členovia komisie sa nevyhýbajú kritike počinov a ideí reformátorov, ale možno pre pochoopenie alebo ľútosť vynechávajú veľa z prekvapujúcejších vecí, ktoré sa našli v materiáloch, predovšetkým v zápisoch schôdzí Predsedníctiev KSČ a KSS, kde Dubček, Černík, ale najmä Smrkovský používajú militantný slovník, keď varujú pred kontrarevolúciou a pravicovoopurtunistickými machináciami.⁴ Autori glosujú plány centristických reformátorov v priebehu leta na opätovné zavedenie kontroly médií a eliminovanie nových foriem politického združovania, na prekazenie úprímného pokusu Josefa Pavla o vyčistenie Zboru národnej bezpečnosti, ale nie je tam zmienka o telegrame sovietskeho veľvyslancu Stepana Červonenka do Moskvy z 12. júna, v ktorom zopakoval Dubčekove ubezpečenia, že trufalejší reformátori, ako František Kriegel a Ota Šik budú vylúčení z politického života.⁵ Tieto body nie sú bezvýznamné, pretože sovietsky prístup k udalostiam v Československu nemalou mierou vyplýval zo súkromných sľubov Dubčeka a ostatných, že bude obnovený poriadok, pričom tieto sľuby zostávali týždeň čo týždeň nespĺnené. Ak sa dá zo všetkých nových zverejnených materiálov urobiť jeden záver o roku 1968, tak je takýto: rozhodnutie o invázii sa môže vysvetliť nie ako výsledok byrokratického konfliktu vnútri sovietskej elity, ale skôr ako odpoveď na neistotu nad skutočnými úmyslami, povahou a pravdepodobným budúcim správaním Dubčekovej koalície.

Ak ponecháme túto kritiku bokom, treba komisiu pochváliť za vypracovanie hotovej zlatej bane informácií a za ich usporiadanie do vhodnej syntézy, ktorú by si mal prečítať každý, kto sa zaujíma o československú históriu. Takisto by som odporúčal monografie dvoch členov komisie: *Operace „Dunaj“* od Antona Benčíka a *Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil* od Jindřicha Madryho, ktoré čerpajú z ich príspevkov do všeobecných záverov komisie a z článkov publikovaných v časopise *Historie a vojenství*, zaoberajúcich sa dvoma vojenskými otázkami: ako Sovietsi pripravili a uskutočnili inváziu a ako Československá ľudová armáda pomohla k autoritatívnej reštaurácii v roku 1969. Tieto dve štúdie nás vracajú späť ku Skillingovmu zdeseniu, pretože ukazujú, ako obdivuhodne mohol ľud Československa mariť zahraničnú agresiu, pričom sa vyhol násiliu, a na druhej strane akí ochotní a horliví boli mnohí československí politici o rok neskôr pri mobilizácii prostriedkov štátneho násillia na potlačenie slobody vlastných ľudí.

Zmeny od roku 1989 umožnili otvorit' nielen archívy, ale aj niekoľko úst. A tak nové memoáre týkajúce sa roku 1968 nadviazali na dielo Zdenka Mlynára *Mráz přichází z Kremli* (Kolín n/Rýnom 1980) a Smrkovského testament v *Listech* v roku 1975. Tri, ktoré si zaslúžia pozornosť, pochádzajú od slovenských politikov: V. Biľaka, A. Dubčeka a G. Husáka. Tieto reminiscencie odhaľujú osudové charakteristické rany (o ktorých sa zmieňoval Skilling) dokonca presnejšie ako už recenzované dokumenty a vedecké syntézy.

⁴ V skutočnosti nevystihujú búrlivú diskusiu v predsedníctve strany 7. – 8. mája. Pozri Archív Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (A ÚV KSČ), fond 02/1, P70/68, č. j. P4174.

⁵ Archív Komisie Federálnej vlády (A KV ČSFR), Ruská zložka, Archív zahraničnej politiky ZSSR, f. 059, op. 58, s. 123, d. 570, l. 16 – 31.

Bilakove pamäti začali pôvodne vychádzať ako seriál v denníku Komunistickej strany Slovenska Pravda v marci 1988, ale po dvoch pokračovaniach ich ústredné stranické vedenie pozastavilo – zrejme preto, že odhalovali priveľa. Po úpravách ich vydalo (pravdepodobne bez Bilakovho súhlasu) vydavateľstvo vedené bývalými stranickými funkcionármi a špecializujúce sa na pornografickú literatúru typu markíza de Sade. Tento výber vydavateľa je príznačný, pretože sa zdá, že Bilák, podobne ako Žirinovský, má potešenie z opisovania svojich okamihov poníženia, hrôzy a bolesti, i keď, chválabohu, neutápa sa v sexuálnych záležitostiach.

Memoáre patologického klamára nemajú cenu ako zdroj faktov, ale poskytujú neoceniteľný pohľad do psychológie prominentného stranického funkcionára, niečo, čo Dubčekova neúprosne neprehľadná správa neposkytuje. Prvé pasáže opisujú detstvo chudobného Rusína. Ak sú presné, evokujú určitý súcit. Už v jeho vyhlásení, že nikdy nedostal potrebné vzdelanie a že jeho hlboko veriacca matka mu vštepila zmysel pre náboženský obrad založený na strachu („Trikrát denne sme museli pokľaknúť pred ikonu a modliť sa, aby sme zostali nažive“ [I, s. 11]), začíname vidieť zdroj neskoršieho dogmatizmu a stihomamu. V adolescencii prekonal krízu viery. Aby zaplnil prázdnotu, obrátil sa k aktivizmu robotníckej triedy. No príťažlivosť robotníckeho hnutie nespočívala v marxistickej filozofii, ale vo familiárnej atmosfére mládežníckeho klubu. Bilakov vstup do komunistickeho košičara bol teda veľmi podobný prvým fašistom, ktorí hľadali v štruktúre strany, kolektívnom rituáli a v maximalistickej dogme zmysel a poriadok vlastného narušeného života.⁶ Ako Bilák pripustil, jeho zmiešavanie náboženstva so stranou dokumentuje pocit, keď sa prvý raz roku 1954 stal členom ústredného výboru strany: mal k nemu takú úctu, že „keby som nebol príliš hanblivý, bol by som sa klaňal pred budovou ústredného výboru ako kresťan pred kostolom“ (I. s. 50).

Pamäti sa potom stávajú omnoho menej prívetivou správou o jeho ďalšom postupe v aparáte strany, i keď glosuje svoju ústrednú úlohu v brutálnej kolektivizácii východného Slovenska a potláčaní gréckokatolíckej cirkvi. Na rozdiel od podobne postupujúcich funkcionárov, ako boli Dubček a Mlynář, Bilaka v päťdesiatych rokoch neposlali do Moskvy, a teda nebol ovplyvnený Chruščovovým „odmäkom“. Hoci Bilák v šesťdesiatych rokoch, keď podliehal Dubčekovi, mal povest umierneného, a preto sa roku 1968 aj stal vodcom strany, nikdy nestratil zachmúrený, nedôverčivý náhľad na spoločnosť, ktorý sa formoval do jeho tridsiatky. Jeho opis incidentu v priebehu bratislavskej konferencie v auguste 1968 najlepšie vystihuje, ako sa odlišoval jeho pohľad na spoluobčanov od Dubčekovho: „Bolo veľmi obtiažne uvoľniť autá stojace pred radnicou tak, aby sa mohli voľne pohybovať smerom do Klobučnickej ulice. V jednom aute sedel L. I. Brežnev, Dubček a ja. Dubček mal spustené okno a hovoril s ľuďmi a ja som mal okno vyťahnuté nahor tak, aby nikto v tme a neporiadku nespôsobil nejakú provokáciu a nehodil niečo cez okno. Bol som si vedomý, že som hlavným hosťiteľom a nechcel som dovoliť, aby nebol vrhnutý žiaden tieň na Bratislavu.“ (II, s. 87)

V Bilakovom svete bol každý občan potenciálnym nepriateľom, a tak sa obával, že nikdy nebude stačiť jednoduché vyvlastnenie starých vládnucich tried. Pretože vykorisťovatelia majú deti, vnukov, a tí napriek socializujúcemu úsiliu štátu šíria staré buržoázne hodnoty. Nepriateľské idey tak zostávajú v obeh, pokračujú v ovplyvňovaní určitých skupín a sú neprestajnou hrozbou. Obával sa slobodných médií a slobodných volieb, v ktorých by bol režim nekr-

⁶ PEUKERT – DETLEV, J. K.: Inside Nazi Germany: Conformity, Opposition and Racism in Everyday Life. Harmondsworth 1989, s. 35 – 38.

vavo zvrhnutý ústavnými prostriedkami.⁷⁾ Táto nie nereálna obava zo zamatovej kontrarevolúcie ospravedlňovala pre neho neustále potrebný stav núdze.

Niekoľko priznaní a príhod odhaľuje, ako práve udalosti roku 1968 prebúdali v Biľakovi hlboký strach a nenávisť. Vo svojich memoároch napísal: „Pre mňa bol rok 1968 tak výnimočne hrozivý, že mnohokrát som bol pokrytý studeným potom, a vzrástol vo mne pocit neistoty, či obstojím v tejto ťažkej skúške ako človek, občan a komunista. Rok 1968 zanechal v mojej mysli, srdci a pamäti takú hlbokú ryhu, že sa musím neustále k tomu vracat' (I. s. 5). Na opis udalostí veľmi často používa prirovnania z Kristovho ukrižovania („Golgota“, „Kalvária“); očividne ho traumatizoval strach, že dav ho počas augustovej invázie roztrhá na kusy, pretože bol medzi tými, čo pozvali susedné armády. Niekoľko členov predsedníctva si živo spomínalo, že keď dostali prvú informáciu o invázii, Biľak si roztrhol šaty a šiekrial ako zviera v pasci: „No poďte, lynčujte ma!“⁸⁾

Zatiaľ čo on po roku 1989 mal strach pred súdnym procesom (tentoraz za daňové podvody a velezradu), Dubček sa v posledných rokoch života začal obávať o súd dejín. Po tvrdohlavom oponovaní „normalizačnému obvineniu, že jeho socializmus bol „pravičiarsky“ a „oportunistický“, po roku 1989 videl tie isté reformy, vzrastajúco prijímané v českej (a v menšej miere v slovenskej) spoločnosti ako prekvapujúco utopické, zbytočne nerozvážne a dokonca nebezpečné. *Nádej umiera posledná* je preto infikovaná Dubčekovým želaním zachrániť niečo z vecí, ktorým venoval život; veľmi podobné tomu, ako dúfal medzi augustom 1968 a augustom 1969, že zachráni niečo z programu reformy, tak o dvadsať rokov neskôr chcel zanechať nejaké dedičstvo novej revolúcií. Prežívajúca nádej v názve jeho pamätí sa týka skúseností nie iba z komunizmu, ale aj kapitalizmu po roku 1989.

Dubčekove spomienky sú vysoko účelové, selektívne a miestami otvorene protirečia spoločlivým zdrojom. Napríklad vyhlasuje (s. 113), že v septembri 1967 stál sám v opozícii proti plánom stranických ideológov potrestať spisovateľov za ich odpor voči režimu. No zápisnica zo schôdze Predsedníctva ÚV KSČ ukazuje, že bol sotva izolovaný vo volaní po umiernenosti, naopak, sám obvinil Ludvíka Vaculíka a Milana Kunderu ako „notorických rušiteľov“ straníckej disciplíny a odsúdil Pavla Kohouta, že na zjazde spisovateľov provokatívne čítal Solženicina.⁹⁾ Usiluje sa vzbudiť dojem (s. 133), že neinicioval tajné stretnutie s Jánosom Kádárom v januári 1968, zatiaľ čo záznamy maďarského konzulátu v Bratislave jasne ukazujú, že to urobil.¹⁰⁾ Tvrdí (s. 171), že na konci júla 1968 sa nedosiahla nijaká dohoda so Sovietmi v Čiernej nad Tisou, podľa ktorej československá strana mala obnoviť kontrolu médií, eliminovať nové politické hnutia a zosadiť F. Kriegla, J. Pelikána a Č. Císařa, zatiaľ čo dostatok archívnych materiálov vypovedá,

⁷⁾ Na novembrovom pléne Ústredného výboru KSČ roku 1968 Biľak poznamenal, že prevrat vo februári 1948 sa udial bez krviprelievania a bol presvedčený, že „kontrarevolúcia, a „imperializmus“ sa budú usilovať o podobne hladký prevrat: „Ich úsilím bolo a je urobiť zvrat v našej krajine, takpovediac kontrafebruár... (Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa dne 14 – 17. listopadu 1968, i, s. 76). Vo svojich vykoľajenejších chvíľach sa Biľak obával, že médiá vyburcujú masy na masaker tisícov komunistov. Pozri jeho reč o »horách mŕtvol« v júli 1969 (podľa KUSIN, V. V.: From Dubcek to Charter 77: A Study of Normalisation in Czechoslovakia 1968 – 1978. Edinburgh, 1978, s. 100).

⁸⁾ A KV ČSFR, R43 (KV ČSFR rozhovor s Čestmírom Císařom, 29. marca 1990). MLYNÁŘ, Z.: Mráz přichází z Kremlo. Praha 1990, s. 165.

⁹⁾ A ÚV KSČ, fond 02/1, P2909.

¹⁰⁾ Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí z rokov 1967 – 1970. Slovensko v rokoch 1967 – 1970: výber dokumentov. Bratislava 1992, s. 14 – 16.

že presne v tom sa dosiahla dohoda.¹¹⁾ Dovoľáva sa zásluhy (s. 181 – 182) za zvolanie mimoriadneho zjazdu strany na začiatku invázie, zatiaľ čo svedkovia tvrdia, že bol príliš zmätený sovietskou zradou, aby bol schopný takého vzdorovitého kroku.¹²⁾ Zatiaľ čo od politika sa takáto utilitárnosť dá očakávať, je poľutovaniahodné, že novinár Jiří Hochman, ktorý pôsobí ako posmrtný vydavateľ a tichý sprievodca prácou a ktorý mal prístup do archívov federálnej komisie, nielenže dovolil, aby tieto protirečenia zostali nepovšimnuté, ale dokonca vyhlásil: „Pozorne som skontroloval jeho údaje, a ani raz som nenašiel žiaden podstatný rozpor medzi jeho správou a dokumentárnym záznamom“ (s. 277).

Je viac ako zarmucujúce, že je tu už málo, čo by sme nevedeli z biografie Williama Shawcrossa z roku 1970. Čitatelia budú mať oveľa viac z Dubčekovho portrétu od poradcu pod pseudonymom Moravus, ktorý vyšiel na jeseň 1971 v *Survey*. Z knihy *Nádej zomiera posledná* nie sme múdrejší, pokiaľ ide o presný priebeh očividne ľahkého vzostupu Dubčeka k moci, a obdivujeme (tak ako v prípade Gorbačova) jeho schopnosť zamestnávať obávaných rivalov, ale aj jeho pozoruhodnú slepotu voči intrigám bývalých spojencov. Nevysvetľuje povahu rozhodovacích procesov v systéme jednej strany a neposkytuje ani akúkoľvek predstavu o tom, aký druh alternatívneho politického poriadku chcel utvoriť v roku 1968. Ponúka nám iba výťahy z Akčného programu, všeobecne známeho protirečivého dokumentu, ktorý odrážal dohadovanie dvestočlenného výboru, ale možno práve táto rozmanitosť konfliktných hlasov je najbližšie k Dubčekovmu svetonázoru. Vysvetlenie jeho rozhodnutia, že nikdy nepodpísal Chartu 77 (že to bol český dokument nevhodný na slovenské podmienky), je nepresvedčivé. Nakoniec je poľutovaniahodné, že nemal príležitosť opísať svoj život po roku 1989, keď sa vrátil na poslednú politickú pozíciu predsedu federálneho parlamentu, ktorú zastával pred dvadsiatimi rokmi, z ktorej ho doslova vyštvali (s podobnou zlobou ako v roku 1969) noví českí radikáli v roku 1991. To tiež znamená, že kniha nemôže náležite objasniť jeho vzťahy so zoskupením Verejnosť proti násiliu (VPN) a jeho oddanú obranu Vladimíra Mečiara po apríli 1991 a vznik HZDS.¹³⁾

Naproti tomu Gustáv Husák bol mužom, ktorý mal svoje priority a vedel, čo sa musí urobiť, aby sa im poslušilo. Bol očarený mocou a dostatočne vzdelaný a inteligentný, aby rozvinul svoju osobnú filozofiu politiky a politickej aktivity. Mnoho naznačujú už jeho články pre *Kultúrny život* v šesťdesiatych rokoch, jeho prejavy v straníckych výboroch a jeho dlhé reči v predsedníctve strany. Jeho memoáre sú o to viac sklamaním, lebo sa nestali machiavellistickou rozpravou, ktorú bol schopný vyprodukovať. Tak ako Dubček použil Hochmana ako uznanlivého účastníka rozhovoru, Husák si najal spomedzi najotrockejších pseudohistorikov slúžiacich komunistickému režimu Viliama Plevzu, ktorý v súkromnej korešpondencii pôsobil ako Husákov informátor o intrigách v bratislavských mocenských sieťach. Husák, ktorý sa sám považoval za historika, využil Plevzu na poskytnutie lesku dôveryhodnosti predpovedateľnému marasmu mýtov a legend o jeho úlohe v ilegálite a v Slovenskom národnom povsta-

¹¹⁾ Pozri A KV ČSFR, Z/M 16 (správa maďarského námestníka ministra zahraničných vecí z bratislavskej konferencie); A ÚV KSČ, fond 07/15, zahr. kor. c. 822 (Brežnevov list Dubčekovi zo 16. augusta); Zaciskanie petlí, s. 166 (Brežnevove poznámky na schôdzi predstaviteľov piatich intervenčných štátov 18. augusta); A KV ČSFR, Ruská zložka, Archív ústredného výboru KSSZ, občšij odtel, pervyj sektor, no. P1824 (zápis sovietsko-československého summitu v Moskve 4. októbra); A ÚV KSČ, fond 02/I, P103 (diskusia v Predsedníctve KSČ 15. októbra 1968); PECKA, J.: »Záznam telefonického rozhovoru L. Brežneva s A. Dubčekom 13. 8. 1968«, *Soudobé dějiny*, 1994, 4 – 5, s. 577 – 599.

¹²⁾ Pozri správu B. Šimona, šéfa pražskej organizácie strany, ktorá si zasluží skutočné ocenenie za zvolanie zjazdu vo Vysočanoch. In: August 1968. Praha 1990, s. 175.

¹³⁾ Je možné, že Dubček videl v Mečiarovi roku 1991 sám seba z roku 1967, keď kritizoval Antonína Novotného za centralizáciu moci. Dubček hodnotil Mečiara ako „kľúčovú postavu v slovenskej politike, vždy za spoločný štát Čechov a Slovákov, no ako premiér sa usiluje o väčšiu ekonomickú nezávislosť Slovenska“. (Národná obroda, 1. august 1991). Pozri aj ZAJAC, P.: „Päť rokov po: Alexander Dubček“, *Domino efekt*, 31. marca – 6. apríla 1995, s. 5.

ní, čo majstrovsky vyvrátil Jozef Jablonický.¹⁴ Je to skutočne hrozná správa o jeho vyšetrovaní a väznení v päťdesiatych rokoch, ale potom kniha degeneruje na opis neužitočnej povrchnej púte návratu do verejného života a vzostupu k moci v roku 1969. Nenájde tam ani len pohľad do fungovania „normalizačného“ režimu, iba letmé narážky na rivalitu s Biľakom, a nijaký cenný opis spolupráce s Moskvou v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch.

Z týchto troch memoárov sú možno Biľakove najcennejšie, pretože ich písal (alebo ich napísal) pred rokom 1989. Sú to nehanebné slová muža sledujúceho dôsledne iba autoritársku kariéru, zatiaľ čo Dubček a Husák v rozpakoch po roku 1989 boli zmätení zo svojich ideálov, správania v kritických chvíľach a zo svojej skutočnej identity. Dubček diktoval svoje pamäti uprostred konečnej dilemy, keď váhal medzi HZDS, presadzujúcim konfederáciu s Čechmi a federalistickou sociálnou demokraciou; tešil sa veľkej autorite (predovšetkým na Slovensku), ale nevedel, čo si s ňou počať; rovnako neistý bol v tom ako vychádzať s Mečiarom ako predtým s Brežnevom. Podobne ako M. R. Štefánik aj Dubček sa zaradí do galérie ako tvár, ktorú by Slováci radi ukázali svetu – výnimočne slušný človek: neagresívny vo svojej slovenskej identite, nie ani taký známy svojou celkovou kariérou, ako svojimi činmi v krátkych, ale dôležitých obdobiach, a zabitý za záhadných okolností.

Husák podobne diktoval spomienky v ťažkej chvíli, keď umieral na rakovinu žalúdka, ale na rozdiel od Dubčeka bol typom charakteru, s ktorým budú sami Slováci v súkromí polemizovať: pretože zároveň obhajoval i poškvrnil národnú vec (podobne ako Jozef Tiso), Slováci ho nemôžu ani úplne rehabilitovať, ani ho navždy vydať na potupu. Prieskum verejnej mienky po Husákovej smrti roku 1991 zistil, že zatiaľ čo 50 percent Čechov verilo, že mal výlučne negatívny vplyv na československú históriu, s týmto tvrdením súhlasilo iba 22 percent Slovákov. Naopak, 32 percent Slovákov cítilo, že pôsobil pozitívne a 43 percent bolo nerozhodných.¹⁵ V decembri 1993 prebehol medzi občanmi prieskum s otázkou, ktoré obdobie v dvadsiatom storočí bolo najlepším pre Slovensko a podstatných 18 percent označilo práve Husákovu éru.¹⁶ Na porovnanie iný prieskum roku 1993 zistil, že 42 percent respondentov bolo nerozhodných, či je alebo nie je J. Tiso spoluzodpovedný za osud slovenských Židov v holokauste, zatiaľ čo 25 percent skutočne obhajovalo jeho činy.¹⁷ Husák, ktorý na smrteľnej posteli dostal posledné pomazanie, bude v slovenskej predstavivosti zotrvať v predpekli s prezidentom-kňazom. Z tohto dôvodu je Plevzova apológia najfrustrujúcejšia zo všetkých troch zúčtovaní a jej prosudnosť nemožno odpustiť – ponecháva totiž tak veľa nevysvetleného a ignoruje tak veľa ciest potenciálne cenného bádania.

¹⁴ „Husák v rezistencii 1939 – 1943“, Národná obroda 7., 8. a 9. augusta 1991.

¹⁵ Institut pro výzkum veřejného mínění, průzkum 90 – 24.

¹⁶ MILLER, B. – WHITE, S. – HEYWOOD, P. – WYMAN, M.: „Ethnic Division and Democracy in Slovakia“. Press Release no. 2: Slovak Opinion Poll by Glasgow University, 31. januára 1994.

¹⁷ Centrum pre sociálnu analýzu, Aktuálne problémy Slovenska po rozpade ČSFR: marec 1993. Bratislava 1993, s. 92 – 93.

POUŽITÁ LITERATÚRA

- GARLICKI, A. – PACZKOWSKI, A. (vyd.): Zaciskanie petli. Tajne dokumenty dotyczace Czechoslovacji 1968 r. Wydawnictwo sejmowe, Varšava 1995.
- MADRY, J.: Sovětská okupace Československa, jeho normalizace v letech 1969 – 1970 a role ozbrojených sil. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994.
- BENČÍK, A.: Operace „Dunaj“: Vojáci a Pražské jaro 1968. Studie a dokumenty. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994.
- KURAL, V. (vyd.): Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces. Parta, Praha 1993.
- BÁRTA, M. – FELCMAN, O. – BELDA, J. – Mencl, V.: Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace. Parta, Praha 1993.
- HOCHMAN, J. (vyd.): Hope Dies Last: The Autobiography of Alexander Dubcek. Harper Collins, Londýn 1993.
- PLEVZA, V.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Tatrapress, Bratislava 1991.
- BILAK, V.: Paměti Vasila Bilaka. Prvá a Druhá časť. Agentura Cesty, Praha 1991.

RECENZIE

STOLZER, J. – STEEB, Ch.: *ÖSTERREICHS ORDEN VON MITTELALTER BIS ZUR GEGENWART. IM AUFTRAG DER ÖSTERREICHISCHEN GESELLSCHAFT FÜR ORDENSKUNDE*. Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz 1996, 513 s. + 40 tab. farebnej obrazovej prílohy.

Rakúska spoločnosť pre výskum rádov zavŕšila šiesty rok svojej existencie usporiadaním výstavy rakúskych vyznamenaní v priestoroch zámku Kornberg neďaleko Grazu (Štajerského Hradca). Pri tejto príležitosti vydala katalóg, ktorý však svojím poňatím, obsahom a rozsahom vysoko prekročil zvyčajné výstavné katalógy a v podstate je zborníkom štúdií o vývine vyznamenaní tejto krajiny. Práca mapuje historický vývoj všetkých druhov vyznamenaní vo faleristickom ponímaní (nositeľné a neprenosné oceňovania zásluh) od stredoveku prakticky po súčasnosť, i keď práve v období stredoveku a raného novoveku ešte nemožno insigniám jednotlivých rytierskych rádov prisudzovať funkciu vyznamenanania, pretože plnili predovšetkým identifikačný charakter. Podobne je to aj s insigniami ústavov šľachtičien, ktoré sú takisto predmetom záujmu uvedenej práce.

Prvé príspevky sú venované duchovno-rytierskym rádom: štúdia Birgit Strimitzerovej hodnotí zástož suverénneho rádu Maltézskeho rytierov v Rakúsku, štúdia Dietera A. Bindera sa zaoberá rádom Nemeckých rytierov a štúdia Herberta Musssgera je venovaná rytierom sv. Hrobu. Nasledujúca rozsiahla štúdia Christiana Steeba hodnotí laické rytierske spoločnosti neskorého stredoveku na rakúskom teritóriu a druhá štúdia od toho istého autora sa venuje rakúskemu a španielskemu rádu Zlatého rúna. Nasledujú ďalšie štúdie o jednotlivých radoch monarchie – Vojenskom rade Márie Terézie (Georg Ludwigstorff), uhorskom rade sv. Štefana (Attila Pandula), Leopoldovom rade (Günter E. Schmidt), rade Železnej koruny (Rudolf Vogl) a rade Františka Jozefa (Karl Gattinger). Problematiku rádových a radových odevov rozoberá príspevok Georga Kuglera. Hermann Dikowitsch sa zamerával na dámske rady (rad Otrokých cností, Hviezdokrižový rad, Alžbetin rad a nerealizovaný rad sv. Teodory). Radovú problematiku završuje štúdia Georga Ludwigstorffa o uhorskom rade (ráde) Zlatej ostrohy. V poradí druhá štúdia Hermanna Dikowitscha sa opätovne zameriava na ženský aspekt faleristiky – tentoraz na odznaky ústavov šľachtičien (ústav Terézie, grófký Wolkensteinovej v Innsbrucku, ústav šľachtičien v tyrolskom Halle, v Štajerskom Hradci, v Gorici, v Innsbrucku, Klagenfurte, Lublani, Novomeský ústav šľachtičien u sv. Anjela v Prahe, Hradčanský ústav šľachtičien v Prahe, Savojský ústav šľachtičien vo Viedni, ústav šľachtičien u Panny Márie Školskej v Brne). Zostávajúca časť knihy sa venuje jednotlivým vyznamenaniam monarchie, ktoré nemali charakter radu. Štúdia Andreasa Löbkeho sa zaoberá radom Tyrolskej matríky. Rozsiahly priestor zaberá štúdia Waltera A. Schwarza, venovaná vojenským vyznamenaniam monarchie. Celok končí krátkymi pasážami venovanými vojenskej dekorácii vo forme vavrínového venca, vojnovej stuhy, mečom a vojenskému schématismu. Jednotlivé občianske vyznamenanania monarchie mapuje rozsiahla štúdia Helmuta-Theobalda Müllera. Nasledujúce dve štúdie Güntera Erika Schmidta sú venované problematike vyznamenaní prvej a druhej Rakúskej republiky. Túto časť knihy uzatvára štúdia Harmuta Rochowanského o puncoch, značkách a iných označeniach vyznamenaní, ktorú doplnia zoznam najvýznamnejších výrobcov vyznamenaní. Po rozsiahlej farebnej prílohe nasleduje samotný výstavný katalóg z pera Johanna Stolzera. Obsahuje vyše štyroch stoviek položiek, ktoré sú doplnené stovkou čiernobielych fotografií. Celkom na záver sú uvedené stručné medailóny jednotlivých autorov.

Vzhľadom na veľký chronologický a tematický záber jednotlivých príspevkov nie je možné na takomto obmedzenom priestore podrobne hodnotiť text venovaný vývoju jednotlivých vyznamenaní. Všeobecne možno povedať, že editori reprezentatívnej publikácie si stanovili podstatne vyššie ciele, než sú tie, na ktoré sa zvyčajne obmedzujú mnohé zberateľské katalógy, teda iba na prehľady spolu s podrobným opisom jednotlivých vyznamenaní a jednotlivých raziieb, často iba s veľmi stručným alebo žiadnym priestorom pre ich históriu. Naopak, jednotlivé štúdie poskytujú dostatok informácií predovšetkým o historickom vývoji každého z nich a jeho funkcii v sústave štátnych vyznamenaní habsburskej a neskôr rakúsko-uhorskej monarchie. Obsahom, charakterom a predovšetkým kolísajúcou úrovňou spracovania sa však z takto chápanej

konceptie knihy do veľkej miery vymykajú kapitoly, venované duchovným a laickým rytierskym spoločnostiam. Keďže ide o dôležité fenomény, všimnime si ich spracovanie podrobnejšie.

Prvé tri kapitoly sú obsahovo a proporcionálne nevyvážené. Zatiaľ čo špitálnikom sv. Jána Jeruzalemského (maltézskeho rytierom) je venovaný iba stručný prehľad, ktorý sa navyše týka iba mladšieho obdobia od 18. storočia, problematika rádu nemeckých rytierov je spracovaná podrobnejšie a ucelenejšie. Najmenej významný rád z trojice predstavených a navyše s problematikou militantnou funkciou (rád Božieho hrobu) je spracovaný podrobne na relatívne dobrej úrovni, vrátane opisu rádových insígnií, odevov a koruhiev. Staršie dejiny špitálnikov sú načrtnuté v krátkosti iba vo veľmi všeobecnej rovine, hoci rád má dlhú historickú tradíciu aj na území Rakúska – rádová komenda v dolnorakúskom Mailbergu bola založená už v polovici 12. storočia. Autor sa nezaobera ani problematikou spoločného českého a rakúskeho veľkoopátstva so sídlom v Prahe zo začiatku 14. storočia, hoci práve ono vďaka svojej nepretržitej existencii patrí k najstarším v celých dejinách rádu. Chýba tiež pasáž o rádovej symbolike a podobe rádových insígnií.

V prípade rádu Nemeckých rytierov je dosť závažným nedostatkom zlá interpretácia nepresného citátu sv. Bernarda (s. 22). Jeho úvaha vznikla na podnet a opätovné prosby niektorého templára (Hugo peccator, azda Hugo de Payns?), ktorý vyjadroval veľké pochybnosti o smerovaní svojho rádu a vnútorný nesúhlas s vojenským spôsobom života. Bernardovo dielo *Liber ad milites Templi: De laude novae militiae* z roku 1136 bolo ospravedlnením a obhajobou rádu templárov. Bernard zdôrazňoval rozdiel medzi *militia saecularis* a *militia nova*. Kým prví rytieri sa oddávali móde, zdobeniu zbraní a odevov a pestovaniu kučier, teda všetkému, čo skutoční rytieri v boji nepotrebovali a zároveň žili v ustavičných sporoch, túžili po svetskej sláve a boli chamtiví po svetských statkoch, rytieri nového vojska (Templári) sa nehodlali venovať márnostiam, rôznym jalovým skutkom, hrám, poľovačkám a turnajom, ale svoj život mali zasvätiť výhradne službe Bohu. Treba však zdôrazniť, že Bernard rád nevyhnutne idealizoval a preto citát nemožno chápať doslovne. Jeho ideál asketického bojovníka v praxi jednotlivých duchovno-rytierskych rádov (vrátane samotných templárov) nemal až natoľko formujúci vplyv.

Prekvapuje absencia akejkolvek zmienky o výsostne rakúskom duchovno-rytierskom ráde sv. Juraja so sídlom v Millstatte, ktorý v roku 1468 založil cisár Fridrich III. Pápež ho schválil v nasledujúcom roku a rád jestvoval až do začiatku 16. storočia, keď ho rozpustil Ferdinand II.

Najproblematickejšou kapitolou knihy je štúdia Ch. Steeba venovaná laickým rytierskym spoločnostiam. Predovšetkým je veľmi slabo vysvetlený už vznik a formovanie rytierskych spoločností akéhokolvek druhu alebo charakteru; to sa nemôže obmedziť iba na konštatovanie rytierskej renesancie v 14. storočí a na príklad troch starších duchovno-rytierskych rádov (s. 40). V priebehu 14. storočia skutočne môžeme hovoriť o renesancii rytierstva, tá však vychádzala z úsilia doplniť alebo celkom nahradiť tradičné seniorsko-vazalské vzťahy iným formálnym spôsobom, teda aj zavedením inštitútu platenej dvorskej služby. S tým súvisela aj postupná formalizácia dvorského života prostredníctvom čoraz prepracovanejších rituálov, medzi ktoré patrilo zavedenie plátov pre všetkých členov šľachtických (predovšetkým kniežacích a grófskych) domov bez ohľadu na ich stav alebo charakter vzťahu voči hlave domu poskytovaním pravidelného platu alebo *livree* v podobe stravy, nápojov a látok. Približne od polovice 14. storočia sa vo Francúzsku a v Anglicku začalo aplikovať rozdávanie látok charakteristických farieb a odznakov, ktoré mali spoločne symbolizovať nositeľovu zviazanosť s príslušným domom. Na rozvoj rytierskeho etosu a na formovanie rytierskych združení mali nezanedbateľný vplyv aj literárne diela, či už mali charakter romancií, alebo boli filozoficko-teoretickými prácami. Už rané *chansons de geste* Chrétiens de Troyes a iných básnikov definovali ideálne vlastnosti rytiera. V romanciach sa však objavovali aj také fiktívne spoločnosti, ako napríklad 12 párov Karola Veľkého, rytierska spoločnosť Okrúhleho stola kráľa Artuša, spoločnosť strážcov svätého Grálu, Franský palác z prozaickej romancy Perceforest a mnohé ďalšie. Priam na „vedeckej úrovni“ tieto ideály rozpracovali takí autori 12. a 13. storočia, ako bol Ján zo Salisbury, Ramon Lull, Geoffrey de Tour-Landry, Godefroi de Charny, Honoré Bonnet a iní. Vplyv duchovno-rytierskych rádov tiež nemožno obmedziť iba na tri rády (špitálnici sv. Jána, templári a nemeckí rytieri), pretože v čase najbúrlivejšieho rozvoja laických rytierskych spoločností už jeden z nich neexistoval a okrem toho bolo do roku 1325 založených spolu 19 duchovno-rytierskych rádov. Mnohé ďalšie rády tohto druhu vznikali aj v 15. a 16. storočí. Jedným z množstva súbežne pôsobiacich vplyvov na formovanie laických rytierskych rádov bola aj existencia rytierskych združení, ktoré sú známe ako bratrstvá v zbrani, rôznych vojensko-politických aliancií, turnajových spoločností a stavovských alebo duchovne orientovaných združení nešľachticov.

S naznačenou problematikou súvisí aj klasifikácia rytierskych spoločností, ktorá sa vyznačuje povrchným spracovaním (s. 42 – 43). Potreba klasifikácie rádov sa objavila už pred rokom 1502, keď sa o ňu pokúsil Olivier de la Marche. S odvolaním sa na Keena, ktorý prevzal d'Arcyho prvotné členenie, autor uvádza tri základné typy spoločností: dvorské rády, votívne rády a rytierske spoločnosti. Keen, ktorý nie je špecialistom na rádovú problematiku, mohol vo svojom všeobecne ponímanom diele o rytierstve z roku 1984 vychádzať iba z dovedy vydanéj literatúry¹⁾, a preto sa jeho klasifikácia dá akceptovať, ale v žiadnom prípade nemôžeme rovnaký postoj zaujať voči Steebovi. Uvedenú klasifikáciu sám d'Arcy už dávnejšie (pred dvadsiatimi rokmi) prepracoval a podstatne precizoval. Rády člení na pravé rády (ktoré mali nejakú formu pravidiel alebo stanov a mali regulovať život a spoločné aktivity členov) a na pseudorády (boli iba voľnými skupinami šľachticov s formálnymi väzbami). Pravé rády ďalej člení na panovnícke, spolubratské, bratské a votívne, pseudorády potom na klientske a čestné. Uvedená klasifikácia poprednej autority na problematiku laických rytierskych spoločností vychádza z detailnej analýzy jednotlivých spoločností a je doteraz najkomplexnejšia a najprepracovanejšia.²⁾

Autor sa zaoberá aj insígniami rytierskych spoločností, žiaľ, iba vo veľmi všeobecnej rovine. Tieto insígnie sa spočiatku nosili výlučne prišité na odevo alebo pripevnené pomocou spony a samotná kolana (ozdobná refaz zo zaveseným prívieskom) sa začala vyvíjať až neskôr (s. 43). Insígnie sa však rozhodne neobmedzovali na tieto dve formy nosenia – mohli sa nosiť v tvare širokého pruhu látky krížom cez hrud' (kastílsky rád Šerpy), opasku upevneného na nohe (anglický rád sv. Juraja alebo Podväzku) alebo na ruke (neapolský rád Špulky), ďalej v podobe náhrdelníka tesne obopínajúceho krk (nemecký rád Spony, kastílsky rád Šupiny, francúzsky rád Opasku nádeje), v podobe verbálnej insígnie vyšitej na hrudi (uhorský rád sv. Juraja) či dokonca v podpazuší (anjouovský rád Polmesiacia). Kolana (francúzsky rád Peleríny alebo Dikobraza, cyperský rád Meča, savojský rád Náhrdelníka) sa začala používať a postupne vyvíjať až od 60. rokov 14. storočia.

Žiadalo by sa uviesť aj základný rozdiel medzi insígniami duchovno-rytierskych a laických rytierskych spoločností – duchovné rády si za insígnie zvolili vždy znamenie kríža určitého tvaru a farby, zatiaľ čo laické rády kríž v tejto podobe vôbec nepoužívali (s. 45 – 46). Iba celkom výnimočne sa objavoval ako súčasť rádovej insígnie (uhorský Dračí rád, anglický Podväzkový a aragónsky rád sv. Juraja).

Autor pomerne mnoho priestoru venoval turnajovým spoločnostiam, ale výhradne nemeckej proveniencie (s. 43 – 44). Dosť prekvapujúca je absencia údajov z Rakúska, hoci tu sa prvé turnaje konali už na konci 13. storočia. Ešte nepochopiteľnejšie je opomenutie osoby štajerského šľachtica Ulricha von Lichtensteina, ktorý už v polovici 13. storočia preoblečený za kráľa Artuša konal rytiersku púť so zámerom vyzvať na súboj všetkých rytierov, ktorých cestou stretne a víťazov prijímal do svojho rádu Okružleho stola.

Kastílsky rád Šerpy z roku 1330 nebol prvým panovníckym rádom, ale bol prvým, ktorý na svoju identifikáciu použil pojem „rád“. Doteraz najstarším známym panovníckym rádom je uhorský rád (bratská milícia) sv. Juraja z roku 1325/1326 (s. 41).

Na samo predstavenie rádov z teritória Rakúska autor použil jednu zachovanú rádovú insígniu a niekoľko obrazových prameňov, ktoré mu poslúžili ako základňa pre ďalší výklad. Nebola to však veľmi šťastne zvolená metóda, lebo niektorým cudzím rádom (vrátane obsiahlych citácií alebo rozborov stanov) venuje pomerne mnoho priestoru iba preto, že medzi ich nositeľmi bolo niekoľko Rakúšanov. Výber však nebol dôsledný, keďže poznáme aj iné rády, ktoré spĺňajú túto podmienku a autor ich celkom opomenul. Na druhej strane paradoxne nespomenul existenciu jedného významného domáceho rádu. Cudzími rádmí boli uhorský Dračí rád z roku 1408, dánske bratstvo Panny Márie alebo Sloní rád z roku 1457, aragónsky rád Vázy pozdravenia alebo Štoly a vázy z roku 1403 (ktorý však nesprávne nazval Kanvovým rádom) a český rád neznámeho názvu z čias Václava IV., ktorý sa zvykne nazývať rádom Točenice. Z domácich rádov sa venuje iba rádu Vrkoča spreď roka 1390, rádu Poslušnosti alebo Orlice z obdobia okolo roku 1433 a iba krátku zmienku venuje insígnii pravdepodobne habsburského rádu nezná-

¹ KEEN, M.: *Das Rittertum*. München 1987 (pôvodné anglické vydanie 1984).

² BOULTON D'ARCY, J. D.: *The Middle French Statutes of the Monarchical Order of the Ship (Naples 1381). A Critical Edition, with introduction and notes*. In: *Medieval studies* Vol. XLVII/1985. Pontifical institute of medieval studies, Toronto 1985, s. 168 – 272. Ten istý: *The Knights of the Crown. The monarchical orders of knighthood in later medieval Europe 1325 – 1520*. Woodbridge 1987.

meho názvu. Zarážajúca je absencia akejkoľvek zmienky o rakúskom ráde Salamandra, a to najmä preto, že sa zmenil o vstupe vojvodu Ernesta I. Železného (suveréna práve tohto rádu!) do uhorského Dračieho rádu v roku 1409. Rád založil niektorý z vojvodov habsburského domu koncom 14. storočia a posledný údaj o udelení jeho insígnii pochádza z roku 1454.

Uhorský Dračí rád nebol prvým uhorským rádom (bol ním už spomenutý rád sv. Juraja), jeho insígnie sa neudelovali vo dvoch triedach a nenosili sa na kolane (s. 53). Podľa svedectva Žigmundovho kronikára Eberharda Windeckeho bol drak s krížom na chrbte určený pre domácich rytierov a drak bez kríža pre cudzích rytierov. V praxi však boli všetky odznaky jednotné a na podobu insígnii mal vplyv ich postupný vývoj a spôsob použitia. O nosení insígnie tohto rádu na kolane nemáme k dispozícii nijaké písomné, ale ani ikonografické doklady. Jediné vyobrazenie kolany pochádza až z konca 15. storočia z náhrobku krajinského sudcu a sedmohradského vojvodu Štefana Bátoriho (+1493) a pôvod má pravdepodobne v nositeľovej individuálnej úprave insígnii. Nápadne sa podobá na kolanu dánskeho Slonieho rádu, ktorá je vyobrazená na náhrobku dánskeho kráľa Jána Johana z roku 1513. O neautentickejšť kolany svedčí predovšetkým zavesený medailón Panny Márie s dieťaťom, pretože Dračí rád sa odvolával na kult sv. Margaréty a sv. Juraja. Pri výpočte rádových insígnii a zbraní by sa žiadalo doplniť exemplár meča z anglického Yorku, ktorý Žigmund pri svojej návšteve Anglicka v roku 1416 venoval pravdepodobne kráľovi Henrichovi V., a ten má pošvu ozdobenú insígniami rádu (s. 66).

Uvedené nedostatky sa našťastie týkajú iba tejto kapitoly a ďalší text knihy je už spracovaný na solídnej odbornej úrovni (vrátane Steebovej druhej štúdie o ráde Zlatého rúna) a na mnohých miestach prináša veľké množstvo doteraz nepublikovaných informácií. Nevyváženosť a nejednotné spracovanie prvých kapitol knihy je azda do veľkej miery spôsobené aj tým, že nie všetci autori sú profesionálni historici, a nie sú dostatočne zorientovaní v tejto špeciálnej problematike. Uvedené nedostatky však výraznejšie neznižujú celkovú informačnú hodnotu knihy, ktorá vhodne doplnia, rozširuje a na mnohých miestach kriticky prehodnocuje doteraz základné diela v tejto oblasti: Měříčkovu monografiu³⁾ (1974) a Procházkov štvorzväzkový katalóg⁴⁾ (1974).

Igor Graus

SÚČASNÉ POLITICKÉ DEJINY RUSKA 1985 – 1997 (Sovremennaja političeskaja istorija Rossii) – Kol.: vedúci A. I. **PODBERIOZKIN**, RAU – Korporácia Moskva, 990 s.

Na úvod treba azda poznamenať, že každá politická história nevyhnutne vychádza z evolúcie spoločnosti, jej objektívnych záujmov, záujmov rozličných sociálnych skupín, rôzneho chápania a prístupu k riešeniu problémov spoločnosti. Inými slovami, proces, udalosti, ktoré sú zaznamenané v živote spoločnosti a v zásade formujú jej politickú históriu (ktoré prebiehali v ZSSR – Rusku od roku 1985), sa dnes javia ako nová politická história krajiny.

Autorský kolektív pod vedením akademika A. I. Podberiozkina sa vo svojej objemnej práci *Súčasný politické dejiny Ruska (1985 – 1997)* po prvý raz v rámci ruskej historiografie pokúsil dať úplný obraz o ceste, ktorou prešla krajina za 12 rokov (kronika udalostí v knihe sa začína januárom 1985 a končí sa marcom 1997).

Koncom roka 1996 sa na pulloch moskovských kníhkupectiev síce objavil prvý diel práce kolektívu historikov: *Politické dejiny: Rusko – ZSSR – Ruská federácia* (Terra, Moskva 1996), ktorá však zachytáva celú históriu Ruska – od Kyjevskej Rusi, Moskovského štátu, cárskeho Ruska, „červené obdobie“, až po dnešné rozbité Rusko v ére Jeľcina.

Práve preto, že recenzovaná práca zachytáva historicky krátke obdobie rokov 1985 – 1997, má unikátny charakter, pričom svojím obsahom upozorňuje ešte na dva momenty: 1. na nebezpečnú krátkosť historickej pamäti spoločnosti, 2. na akceptáciu špecifickej úlohy osobnosti v dejinách spoločnosti a na to nadväzujúce správanie politických elít (starých, nových, ale i staro-nových).

³ MĚŘIČKA, V.: Orden und Ehrenzeichen der österreichisch ungarischen Monarchie. Wien – München 1974.

⁴ PROCHÁZKA, R.: Österreichisches Ordenshandbuch. München 1974, druhé rozšírené vydanie 1979.

Je všeobecne známe, že politický faktor mal v ruských dejinách veľký význam a vždy vplýval na obsah, zameranie a výsledok ekonomických, sociálnych a duchovno-mravných procesov. Jeho kompaktnosť s inými faktormi (geopolitickými, sociokultúrnymi, konfesionálnymi, nacionálnymi a i.) pôsobí na špeci-fickú situáciu v Rusku, ktorá tvorí základ osobitnej „ruskej cesty“ v dejinách s reflexiou osobitostí ruskej eurázijskej civilizácie, čo nakoniec potvrdzujú predovšetkým politické udalosti rokov 1985 – 1997.

Politické dejiny sú neustálym dialógom meniacich sa pokolení, dialógom politických kultúr, civilizo-vaných vzťahov. Na tento fakt upozorňuje materiál recenzovanej práce, pričom autori akcentujú, že takto idealizovaný stav má momentálne v Rusku, najmä od roku 1991, resp. od roku 1993, biele miesta a kladú provokačnú otázku: „Kde je pravda?“ Odpoveď sa snažia nájsť prostredníctvom „objektívnej, vedeckej analýzy zložitého a protirečivého obdobia novodobých ruských dejín“ (s. 11).

Súčasná politická dejiny Ruska (1985 – 1997), jej prvý diel *Kronika*, je práca, ktorá predstavuje naozaj kroniku doby, zbierku dokumentárnych údajov o väčšine aspektov vnútorného a zahraničnopolitického ži-vota krajiny od vstupu Sovietskeho zväzu a následne Ruska na cestu zmien a radikálnych reforiem.

Evolučné procesy, ktoré sa začali v ZSSR roku 1985, sú už dnes pre Rusko novými politickými de-jinami, bohato nasýtenými udalosťami charakterizujúcimi prechod krajiny z jednej spoločensko-politick-kej formácie do druhej. A hoci je ešte zavčasu úplne vycítiť a vyhlasať výsledky tohto prechodu, pohľad do nedávnej minulosti tým viac pomáha ruskej spoločnosti, pohybujúcej sa kdesi na hrane chaosu, získať nové poznatky a vytýčiť si nové perspektívy.

Prvý diel tohto unikátneho vydania je akoby pokusom predostrieť viac alebo menej úplný obraz ces-ty, ktorou prešlo za tieto roky Rusko. Po prvý raz sa v nej podáva komplexná analýza najdôležitejších udalostí a politických procesov v priebehu posledných 12 rokov; je tu predstavený ucelený pohľad na všetky javy a udalosti, ktoré spôsobili základné zmeny v štruktúre spoločnosti, vo vnútornej a zahranič-nej politike Ruska, jej ekonomike i sociálnej sfére.

V knihe sa ozrejmuje verejnú a zákulisnú mechanizmy politického boja, organizácia a uskutočnenie najdôležitejších politických kampaní nevyhnutne ruské prezidentské, parlamentné a gubernátorské voľ-by, analyzujú sa ich výsledky a vplyv na ďalší hospodársky a politický rozvoj krajiny. Mapuje činnosť vládnucich elít a opozície, politických vodcov, prezidentských a parlamentných štruktúr, strán a hnutí.

Prvý diel obsahuje štrukturálne chronologickú (rozdelenú podľa rokov) tabuľku udalostí ako ruského politického života, tak aj súvisiacich udalostí mimo Ruska, ktoré bezprostredne ovplyvnili jeho osud. Chronológia je ilustrovaná analytickými materiálmi usporiadanými takým spôsobom, aby si mohol čita-ťel predstaviť tie, alebo iné udalosti a procesy v politickom živote krajiny nielen z pozícií dnešného dňa, no akoby pohľadom súčasníka a účastníka.

Za pozornosť stojí, že autori sa pridrižovali dôležitého metodologického princípu – čitateľovi ponú-kať predovšetkým taký materiál, ktorý mali k dispozícii a ktorý už bol čiastočne (v inej forme) publiko-vaný v rokoch 1992 – 1997 v moskovskom informačno-analytickom časopise *Obozrevatel – Observer* a taktiež informácie, ktoré autorskému kolektívu na ich žiadosť poskytli priamo v administrácii prezi-denta RF, vo federálnych ministerstvách a rezortoch, v regiónoch Ruskej federácie a pod.

Druhý diel vydania *Osobnosti Ruska* by sa mal na pulchto objaviť do konca roka 1997. Pravdepod-obne pôjde o najúplnejší biografický bulletin obsahujúci údaje o živote politikov, vedcov, podnikateľov, činiteľov kultúry, vojakov, náboženských činiteľov, ktorí sa dnes priamo, alebo nepriamo zúčastňujú na procese budovania novej ruskej štátnosti (možno tušiť, že jeho nosnou konštrukciou bude asi kniha *Kto je kto v Rusku*, ktorú taktiež vydala RAU – Korporácia 1996).

Recenzovaná práca je výrazným obohatením poznatkov o vývoji ruskej vnútornej politiky a zahra-ničných vzťahov v rokoch 1985 – 1997. Kniha sa určite stane dôležitou pomôckou pre historikov, poli-tológov, diplomatov a špecialistov – kremľológov, ktorí v nej môžu získať, resp. overiť si informácie a vy-varovať sa zhluku možných faktografických nepresností, ktoré fixujú v sebe mediálne informácie z Ruska.

Štúdium faktorov politickej histórie Ruska nás však musí priviesť k hlbšiemu zamysleniu nad histo-rickou reflexiou. Totiž štát, alebo ríša, ktoré do seba pojali geografickú a demografickú veľkosť, geo-strategickú polohu a nie nakoniec vojenskú silu, ešte nikdy v dejinách neváhal tieto výhody využiť, sa-mozrejme, pokiaľ sa na obzore neobjavil iný, zadržiaci moment.

Peter Juza

ANOTÁCIE GLOSÝ

BARTL, J. – ČIČAJ, V. – KOHUTOVÁ, M. – LETZ, R. – SEGEŠ, V. – ŠKVARNA, D.: LEXIKÓN SLOVENSKÝCH DEJÍN. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, 357 s.

Pocitujú veľkú absenciu knižných publikácií lexikálneho charakteru na slovenskom knižnom trhu, podujal sa kolektív historikov na spracovanie heslovitej chronológie slovenských dejín. Autori *Lexikónu* túto časť skromnejšie nazvali Kalendárium, ktoré zachytáva slovenské dejiny od praveku do konca roka 1995. Kalendárium rozčlenili do niekoľkých periodizačných podkapitol: Slovensko v praveku, Slovania na našom území, Slovensko za vlády Arpádovcov (11. storočie – 1301), Obdobie vrcholného stredoveku (1301 – 1526), Nástup novoveku (1526 – 1711), Obdobie reforiem (1711 – 1780), Na prahu modernej doby (1780 – 1848), Medzi Viedňou a Pešťou (1848 – 1867), Modernizácia deformovaná silným národným útlakom (1868 – 1918), Slovensko v medzivojnovom Česko-Slovensku (1918 – 1939), Prvý slovenský štát (1939 – 1945), Postupná sovietskizácia Slovenska (1945 – 1968), Roky zmarených nádejí a normalizácia (1968 – 1989), Prvé kroky v demokracii – samostatný štát. Aj keď k názvom niektorých periodizačných období možno mať výhrady, autori metodicky a obsahovo postrehli a presne vymedzili miľniky našich dejín. Kalendárium je spracované prehľadne so zvýrazneným datovaním jednotlivých historických udalostí a javov a s následnou krátkou, ale veľmi výstižnou a hutnou charakteristikou historických faktov. Jednotlivé obdobia sú uvádzané úvodnými vstupmi, ktoré obsahujú základné informácie o príslušnej periodizačnej etape našich dejín. Kalendárium sumarizuje nielen doteraz známe poznatky o našich národných dejinách, ale zohľadňuje aj najnovšie výsledky výskumov slovenskej historickej vedy.

Druhú časť *Lexikónu* tvorí encyklopedický slovník, abecedne zostavený do jednotlivých hesiel, ktoré primeraným spôsobom vysvetľuje. Autori slovník pojmov a názvov inštitúcií zámerne koncipovali tak, aby ozrejmil niektoré súvislosti, ktoré sa nedali dostatočne vysvetliť v chronologickej časti. Nachádzame tu aj heslá, ktorým sa dote-

raz nevenovala primeraná pozornosť, ako napríklad: maďarizácia, Slovenská národná strana, disidenti a ďalšie. Organickou súčasťou *Lexikónu* sú genealogické tabuľky arpádovskej a habsburskej dynastie, ktorých panovníci vládli nad územím Slovenska. Dopĺňa ich textový prehľad panovníkov od kniežata Sama a prezidentov od T. G. Masaryka do súčasnosti. *Lexikón* uzatvára zoznam použitej a odporúčanej literatúry a menný register.

Lexikón slovenských dejín možno priradiť k základným príručkami; je určený nielen záujemcom o našu históriu, ale je nepostrádateľnou pomôckou pre učiteľov škôl všetkých stupňov, študentov ako aj pre dôstojníkov kultúrno-výchovnej práce našej armády. Sme presvedčení, že nájde svojich pokračovateľov v spracovaní ďalších špecializovaných chronológií. Publikácia vyšla s finančným príspevom štátneho fondu Pro Slovakia. Jej vydanie treba hodnotiť ako záslužný edičný čin s dosahom na zvyšovanie kultúrneho a národného povedomia mladej generácie.

B. Klein

EDBURY, P. W.: THE KINGDOM OF CYPRUS AND THE CRUSADES 1191 – 1374. Cambridge University Press, Cambridge 1994, XIV+242 s., 2 mapy, 4 genealogické tabuľky.

V priebehu 3. krížovej výpravy v máji 1191 Richard Levie Srdce za dramatických okolností dobyl Cyprus a od tejto chvíle ostrov vo východnom Stredomorí prešiel na ďalšie štyri storočia z rúk Byzancie pod nepretržitú vládu Západoeurópanov. Po krátkej epizóde s templármi sa vládcom ostrova stal bývalý jeruzalemský kráľ, pochádzajúci z francúzskej rodiny Lusignanovcov; jej príslušníci tu vládli až do konca 15. storočia, keď sa ostrov po abdikácii vdovy po Jakubovi II., Kataríny Coronarovej, stal majetkom Benáťčanov. Po páde Akky v roku 1291 Cyprus nadobúdala čoraz väčší strategický význam ako najvýchodnejšie položená bašta západného kresťanstva na Blízkom východe a Osmanom dokázal vzdorovať až do 70. rokov 16. storočia. Autor sa zameriava práve na obdobie lusignanskej nadvlády, charakteristické politickou stabilitou a hospodárskou prosperitou. Edbury sa nepokúša podať komplexný obraz politických a hospodárskych dejín Cypru, ale sústreďuje sa výlučne na jeho úlohu v kruciátoch. Na základe výsledkov najnovšieho bádania ako aj kritického prehodnocovania prameňov vnáša svetlo do zložitej spleti diplomatických aktivít cyperských panovníkov rovnako ako do dynastických vzťahov príslušníkov rodov Lusignanov

a Ibelinov. Práca vo svojom druhom vydaní úspešne dopĺňa a do veľkej miery aj prehodnocuje monumentálne Hillovo dielo z roku 1948, ktoré s výnimkou nevelkého počtu moderných štúdií až doposiaľ zostávalo jediným celistvým zdrojom informácií o ostrove, na ktorý sa v období čoraz aktuálnejšej vojenskej hrozby z Východu s nádejou aj s obavami sústreďovala pozornosť celej kresťanskej Európy.

I. Graus

BĚLINA, P. KOLÍN 18. 6. 1757. Bojiště českých dějin 1. Praha, Nakladatelství Paseka 1997, 91 s.

Po veľkom boome prekladovej populárnovednej literatúry z problematiky vojenských dejín sa u našich západných susedov začínajú množiť aj edičné rady z pera domácich autorov. Jedným z nich je novovzniknutá edícia Bojiště českých dějin. Jej prvým zväzkom je knižka o bitke medzi rakúskou a pruskou armádou pri Kolíne 18. júna 1757 z pera renomovaného historika Pavla Bělinu. Hneď na úvod treba poznamenať, že Bělina patrí medzi tých odborníkov, u ktorých sa vedecká erudícia snúbi so širokým kultúrohistorickým rozhľadom, schopnosťou písať čítavým, kultivovaným jazykom a nápaditým prístupom k spracováwanej téme. Dokázal to už vo svojich vystúpeniach na medzinárodných kongresoch, ako aj spoluautor publikácií *Dějiny zemí Koruny české a Dějiny evropské civilizace*, v heslách spracovaných pre publikáciu *Slavné bitvy naší historie*, *Slavní vojevůdci*, v monografii o generálovi Laudonovi a v neposlednom rade aj v anotovanej knižke.

V úvodnej kapitole opisuje stručný vývoj dragúnskeho pluku „holobriadkov“, ktorí sa vyznamenali v bitke pri Kolíne, a keď aj v čase bitky tam bolo Čechov, ako sám poznamenáva „poskromne“ (český živel v tomto pluku prevládala až začiatkom 19. storočia), domáce prostredie k nim z rôznych príčin prišlo. V ďalších častiach Bělina hodnotí organizáciu, početné stavy, výstroj a výzbroj, ako aj stratégiu, taktiku a spôsob zásobovania armád týchto absolutistických monarchií. Pozornosť venuje opisu dobovej lineárnej taktiky, v ktorej vynikala najmä pruská armáda Fridricha II. Na tento rozbor nadväzuje kapitola o predpríprave bitky pri Kolíne so stručným opisom udalostí sedemročnej vojny na českom bojisku po prehratej bitke roku 1757 pri Štěrboholi. Samotnej bitke pri Kolíne venuje päť kapitol. Po stručnom zhodnotení zámerov hlavných veliteľov oboch armád, poľného maršala Dauna a pruského kráľa Fridricha II., postupuje

osvedčeným chronologickým opisom dramatických udalostí, ktoré sa tu odohrali 18. júna 1757. Snaží sa čo najobjektívnejšie hodnotiť rozhodnutia hlavných veliteľov i veliteľov na nižších stupňoch velenia a plasticky podáva priebeh samotnej bitky. Na prvý pohľad chaotické dianie na rôznych úsekoch bojovej línie autor faktograficky utriedil a objektívnym nadhľadom sa mu podarilo nakresliť aj pre neodborníka prehľadný a zrozumiteľný obraz, oživený citátmi zo spomienok niektorých popredných aktérov bitky. V kapitole, ktorá nadväzuje na opis kolínskej bitky, autor hodnotí kolínsku epizódu v rámci sedemročnej vojny, a to v širokom kontexte medzinárodnej politiky a vývoja udalostí na európskom bojisku, ale aj súbežných udalostí v Indii a Severnej Amerike. Poznamenáva, že bez ohľadu na úspech habsburských zbraní pri Kolíne, výsledok sedemročnej vojny predznamenovalo už víťazstvo Britov pri bengálskom Palásí, ktoré položilo aj základ britskej nadvlády v Indii. Výberom z korešpondencie hodnotí reakcie pruského kráľa na kolínsku bitku a jeho osobné vlastnosti, v ktorých prevažovali skôr negatívne črty. Azda by neuškodilo, keby autor okrem inak zaujímavých faktov, bol stručne rozviedol aj niektoré vojenské kvality pruského panovníka: spomenul, že napriek egoizmu, úsilí zvalovať vinu na iných, cholerickej povahe, neobjektívnosti pri hodnotení vlastných a cudzích zásluh a omylov, stavaní sa do pózy jediného obrancu slobody Nemecka a protestantského náboženstva, Fridrich II. patril medzi významných vojenských reformátorov, schopných vojvodcov a nechýbala mu ani osobná odvaha. Ako príklad môže poslúžiť situácia, keď v bitke pri Kolíne po vydaní rozkazu na útok proti rakúskym silám na juh pri Chocenice sa s hŕstkou vojakov sám podujal na útok a ocitol sa pred ústím protivníkových diel. Musel ho zaraziť vlastný ordonanc.

V predposlednej kapitole sa Bělina venuje tradíciám kolínskej bitky a uvádza na správnu mieru niektoré glorifikujúce názory starších autorov a publicistov na oboch stranách. Nezabúda ani na založenie radu Márie Terézie, ktorý prvýkrát dostali práve poprední aktéri kolínskej bitky. Záverečná kapitola, ktorá vzhľadom na svoj námet a opisný charakter mohla byť zaradená aj na úvod publikácie, mapuje pamätné miesta udalostí z 18. júna 1757 pri Kolíne.

Publikácia vytlačená na kvalitnom papieri je vybavená farebnými a čiernobielymi, prevažne dobovými ilustráciami, mapkami a schémami bojovej situácie v rôznych fázach bitky, výňatkum z Ordre de bataille pruskej a rakúskej armády pred začatím bitky, výberom z odbornej literatúry

a krátkym resumé v nemeckom a anglickom jazyku. Azda iba jediná kritická poznámka. Pri prvých zmienkach u niektorých osobností nie sú vždy uvedené krstné mená, čo pri dobovej frekvencii niektorých mien môže v rôznych súvislostiach viesť k zámene osôb. A ešte malá poznámka už mimo rámec hodnotenej knihy. Bitka pri Kolíne bola zaujímavá pre nás okrem iného tým, že sa jej zúčastnili osoby, ktoré zohrali nemalú úlohu aj vo vojenských dejinách Slovenska. V tejto súvislosti treba spomenúť napr. generála jazdeckta Františka Nádašdyho (v jeho vojsku bojovali aj odvedenci z územia Slovenska, medzi nimi legendárny zástavnik 8. husárskeho pluku Ladislav Škultéty z Mojútina, ktorý slúžil v armáde takmer 81 rokov), Mikuláša Esterháziho z Galanty, ktorý velil pešej brigáde, neskoršieho poľného maršala Andreja Hadíka, ktorý si necelé štyri mesiace po kolínskej bitke vyslúžil obdiv vďaka svojmu „husárskemu“ kúsku, keď sa poza tylo pruských vojsk presunul k Berlínu, sčasti ho obsadil a od mesta vybral výpalné.

V podobe pútavej monografie o bitke pri Kolíne dostal čitateľ do rúk hodnotnú knižku a historik zároveň impulz začať niečo podobné vydávať u nás. Veď bitiek a bojových aktivít v minulosti na našom území bolo nemalo a naše poznatky o ich priebehu a o účasti domáceho obyvateľstva na nich sú iba v začiatkoch.

V. Dangl

MORELL, S. W.: VIDĚL JSEM UKŘIŽOVÁNÍ. Brno, Jota 1995, 186 s.

Takmer po 50 rokoch vďaka brnianskemu vydavateľstvu Jota sa opäť dostala do rúk českého a slovenského čitateľa strhujúca historická reportáž od Sydneyho Morella. Vyšla už na sklonku roku 1938 v anglickom origináli a o sedem a pol roka neskôr – v apríli 1946 opäť, prvýkrát však v českom preklade (Alexander Fleischer).

Táto kniha, s charakteristickým názvom *Viděl jsem ukřizování*, hovorí o udalostiach v Československu v posledných predmníchovských mesiacoch roku 1938. Je svedectvom anglického novinára – spravodajcu Daily Expressu, ktorý bol „pri tom“. Kniha vznikala postupne z reportáží, alebo aspoň zo zaujímavých obsažnejších správ, ktoré denne posielal svojmu denníku do Anglicka. Je rozdelená do 25 častí, z ktorých má každá príznačný názov.

Bolo to v čase, keď to v ČSR vyzeralo ako žurnalistická invázia. Desiatky známych zahranič-

ných novinárov renomovaných denníkov sa po anšluse Rakúska (13. 3. 1938) objavilo v Československu, ktoré sa v dôsledku politického tlaku Nemecka stalo neuralgickým bodom v srdci Európy. Lenže na rozdiel od väčšiny svojich kolegov, ktorí pre svoje noviny prijímali oficiálne informácie, či už z českých alebo nemeckých zdrojov (cez telefón a uzavretí v prenajatých izbách hotelov), žurnalistická práca S. Morella vychádzala z iných základov. V sprievode svojho foxteriéra začal jazdiť autom po Československu (najčastejšie medzi Ašom a Libercom), aby čo najobjektívnejšie zachytil udalosti, ktoré sa tu odohrali.

Dej sa začína 15. marca 1938 na pohraničnej colnici v Mikulove. Sydney Morell tu opisuje rozhovor s príslušníkmi čs. finančnej stráže a svoje prvé pocity po príchode do Československa, kam ho po niekoľko mesačnom pôsobení vo Viedni vyslal jeho anglický denník. Na čs.- rakúskej hranici videl svetelný pruh široký ako cesta, ktorý sa tiahol pozdĺž celých hraníc až k Bratislave. V žiari reflektorov pracovali na budovaní opevnenia z betónu a ocele tisícky ľudí. V Československu bol prvý raz, ale to čo videl, ho presvedčilo, že tento ľud si uvedomuje, že je na pokraji sopky a že sa vážne pripravuje na jej výbuch.

Ďalšia časť knihy prenesie čitateľa do Liberca, kde 1. mája 1938 zorganizovala Sudetonemecká strana (SdP) okázalú demonštráciu. Jej vodca, bývalý učiteľ telocviku Konrad Henlein, ktorého iba otec bol pôvodom Nemeč (matka a starý otec Česi, babička Slovenka), tu predniesol zásadný prejav, v ktorom okrem iného vyhlásil, že známe Karlovarské požiadavky zo zjazdu SdP 24. apríla 1938 už nie sú požadovaným maximom sudetských Nemcov. Henlein mal vo svojom prejave 8 nových zásadných požiadaviek sudetských Nemcov adresovaných čs. vláde. V ďalších riadkoch autor podáva svedectvo o májovom zhromaždení sudetonemeckých socialistov v Karlových Varoch. Demonštrovali preto, aby dokázali, že i medzi sudetskými Nemcami bola menšina, ktorá za svoje presvedčenie a odmietnutie maširovať v henleinovských sprievodoch bola prepustená zo zamestnania a jej ďalší osud neveštil nič dobré. Slovami ich vodcu Wenzela Jakscha boli to vtedy poslední mohykáni nemeckého socializmu.

Nasledujúce časti Morellovej knihy hovoria o čiastočnej mobilizácii čs. armády (dobovo brannej moci – pozn. M. Č.), ktorú na žiadosť jej velenia vyhlásila čs. vláda v noci z 20. na 21. mája 1938. Stalo sa tak na základe správ o zvýšenom pohybe nemeckých vojsk v čs. pohraničí – Sasku, južnom Sliezsku, severnom Rakúsku. Morell, kto-

rý o týchto udalostiach zostavoval správu pre svoj denník, tu spomína, že tieto správy, ktoré Hitler označil ako českú lož, nedostala len čs. vláda, ale aj vlády iných štátov. A aj keby jedna z tých vlád mala falošných informátorov, on sám nemohol uveriť, že by ich mali všetky.

Na ďalších stranách strhujúcej reportáže si jej autor všima štvavé články nemeckej tlače (pod Goebbelsovým vedením) namierené proti Československu. Napríklad opisuje historiku uverejnenú vo viedenskom denníku *Der Völkische Beobachter*, v ktorej sa píše o čs. rotmajstrovi, ktorý dostal rozkaz podmínať časť medzinárodného mostu cez Dunaj. Vraj vo svojej horlivosti začal podmínovať aj koniec mosta na nemeckej strane, kde ho prichytili vojaci nemeckej ríšskej obrany. Pre nemeckú propagandu to bol taký vážny prečin, že ho vytrúbili do sveta pod titulom „ČSR porušuje hranice“. (V horlivosti zabudli na fakt, že v máji 1938 neexistoval nijaký čs.-nemecký medzinárodný most cez Dunaj – pozn. M. Č.).

Morell si ďalej všima niektoré postavy čs. politického života. Napríklad píše o predsedovi sudetoneckého poslaneckého klubu v čs. národnom zhromaždení Kundtovi, ktorý sa po 21. máji 1938 stal homogenom sudetských Nemcov s predstaviteľmi čs. vlády. V tejto pozícii bol dôsledne riadený Hitlerom. Ak získal nejakú dôležitú správu, oznámil ju Henleinovi a on ju odovzdal Hitlerovi. Ten dal k nej svoje inštrukcie, a až potom išiel Kundt na rokovania k vtedajšiemu čs. predsedovi vlády Hodžovi. Zaujímavá je aj pasáž, v ktorej autor opisuje dr. Milana Hodžu ako šviháckeho a výkonného ministerského predsedu – Slováka, ktorého na jednej strane s každou maličkosťou trápil britský, či francúzsky vyslanec v Prahe, a na strane druhej bol pod neustálym domácim tlakom, aby sa sudetským Nemcom nepovoľovala uzda. Napriek zložitému postaveniu, v ktorom sa Hodža nepochybne ocitol, prichádza tento anglický novinár k záveru, že statočnejší človek by s jednou alebo druhou stranou rokoval oveľa rozhodnejšie. „*Hodža se krčil, kličkoval, odkládal.*“ V ďalších častiach knihy S. Morell píše o udalostiach leta 1938 v ČSR, ako boli napríklad: X. Všesokolský slet v Prahe (3. 7. 1938), ktorý vyznel ako mohutná manifestácia na obranu republiky, ako i príchod misie anglického lorda W. Runcimana do ČSR (3. 8. 1938). Čoskoro vysvitlo, že táto misia nebola nestranným pozorovateľom a sprostredkovateľom pri riešení napätých čs.-nemeckých vzťahov, ale že znamenala výraznú podporu pre henleinovskú SdP.

Nasledujúce pasáže knihy sú skutočnou drobnokresbou o udalostiach v ČSR (najmä v 8 sudet-

ských okresoch) a Nemecku v kritickom septembri 1938, tak ako ich videl on. Nezabúda opísať ani dôležité politické udalosti, počnúc rokaním K. Henleina s A. Hitlerom v Berchofe o ďalšej taktike voči ČSR (1. 9. 1938) a končiac Mnichovskou dohodou veľmoci (29. 9. 1938), ktorej diktát prijala čs. vláda o deň neskôr.

Čitateľovej pozornosti určite neuniknú ani veľmi zaujímavé riadky o septembrovej mobilizácii čs. armády (23. – 29. 9. 1938). Autor opisuje udalosti, ktoré sa v tých dňoch odohrali v Prahe, ako aj poznatky o pripravenosti čs. armády brániť republiku, ktoré získal pri svojich cestách do pásma čs. pohraničného opevnenia. Napríklad pri jednej z nich sa rozprával s čs. rotmajstrom slovenského pôvodu. Zistil, že Slováci majú povest dobrých vojakov.

Záverčná časť knihy je venovaná udalostiam okolo odstupovania územia Sudet Nemecku a autorovým úvahám, aké zmeny na vojensko-politickej mape Európy možno po Mnichove očakávať. Dejinné udalosti, ktoré neskôr v Európe nastali a dnes sú už dôverne známe, dali S. Morellovi v jeho mnohých „prognózach“ za pravdu.

Napriek tomu, že súčasná česká a slovenská historiografia pozná rok 1938 oveľa dôkladnejšie a detailnejšie, možno konštatovať, že cena svedectva anglického novinára S. Morella neklesla. Hlavná hodnota jeho knihy je v autenticite. Pomáha vnímať skutočnú podobu takého zložitého obdobia v predmnichovskom Československu, ktorá je dnes často charakterizovaná už len predstavami, alebo dokonca komolená a retušovaná. Hodnotu knihy najlepšie vystihujú slová známeho českého historika R. Kvačeka, ktorý v jej úvode o autorovi napísal: „*viděl dějiny »zdola« a uměl se dívat i psát.*“

M. Čaplovič

GOTOWALA, J.: SLOŽITÁ PILOTÁŽ
(Taktika vzdušných bojů a bitev stíhacího letectva včera, dnes a zítra). Naše vojsko, Praha 1996, 256 s., 72 s. příloh. (Splatane wiraze. Bellona, Varšava 1992.)

Autor publikácie patrí medzi najskúsenejších poľských stíhacích letcov. V roku 1962 ukončil slávnu Deblinskú leteckú školu a nastúpil vojenskú službu k leteckej jednotke dislokovanej na pobreží Baltického mora. Každodennou svedomitou prácou si rýchlo osvojil zložitú a namáhavú prácu stíhacieho pilota. Na základe dosiahnutých výborných výsledkov v bojovej príprave odišiel študovať

na Akadémii Generálneho štábu Poľskej armády, ktorú v roku 1973 úspešne ukončil a prebral funkciu veliteľa 39. stíhacieho pluku. V rámci svojej funkcie rozvíjal dosiahnuté študijné a praktické poznatky vo vedení skupinových manévrových vzdušných bojov na nadzvukových stíhacích lietadlách, ktoré odovzdával svojim podriadeným pri praktickom výcviku.

Na 256 stranách opisuje vývoj vedenia vzdušných bojov od roku 1914 až do súčasnosti s perspektívou vývoja stíhacieho letectva v rokoch 1990 – 2010. Vychádzal z analýzy viac než 2600 vzdušných bojov počínajúc 1. svetovou vojnou a končiac súčasnými lokálnymi vojnovými konfliktmi.

V 1. kapitole opísal zrod stíhacieho letectva a prvé vzdušné boje, ktoré sa odohrali na vojnovom nebi 1. svetovej vojny. V 2. kapitole venoval pozornosť medzivojnovému obdobiu. Sledoval vývoj teoretických názorov na vedenie budúcej leteckej vojny. Veľký ohlas mala teória vzdušného boja talianskeho generála Giulia Douheta z roku 1921, rozpracovaná v práci nazvanej *Vláda vo vzduchu*. V letectve videl rozhodujúci činiteľ, ktorý zásadným spôsobom dokáže zmeniť charakter budúcej vojny. Douhet svoju teóriu založil na tvrdeniach, že pomocou intenzívneho pôsobenia letectva možno pomerne jednoducho a v krátkom čase vyhrať vojnu, a preto treba predovšetkým rozvíjať a technicky zdokonaľovať vzdušné sily. Podľa jeho teórie bombardovacie letectvo, hoci ťažké a pomalé, ale silno vyzbrojené, prispôbené na prepravu veľkých nákladov leteckých bômb a operujúce vo veľkých skupinách, malo byť schopné paralyzovať akúkoľvek obranu nepriateľa. Pritom sa venoval aj vlastnostiam prieskumných a bitevných lietadiel, ktoré dokonca môžu nahradiť stíhacie lietadlá. „Stíhacie letectvo je skôr spolkom potulných vzdušných rytierov než vzdušnou kavalériou“. Podľa Douheta stíhacie letectvo „nebolo nevyhnutné“, lebo bombardovacie lietadlá operujúce v skupine sa vzájomne chránili pred nepriateľom sústredenou palbou palubných zbraní.

Douhetove názory, rozpracované nemeckými vojenskými teoretikmi, mali výrazný vplyv nielen na rozvoj stratégie a operačného umenia, ale aj na knižnú tvorbu v ozbrojených silách väčšiny štátov (v Nemecku: Robert Helder – *Vzdušná vojna*, v USA Wiliam A. Mitchell, vo Veľkej Británii Wiliam Ironside, v ZSSR Alexander N. Lapczynski – *Vzdušné sily v boji a operácii*, vo Francúzsku Pierre Faure – *Vzdušný boj zajtrajška*).

V 3. kapitole sústredil pozornosť na vývoj vzdušných bojov a stíhacieho letectva v priebehu

2. svetovej vojny. V 1. podkapitole analyzuje úlohu a poslanie letectva. V 2. podkapitole opisuje trendy v modernizácii stíhacích lietadiel. V 3. podkapitole rozoberá utváranie nových bojových zostáv stíhačov využívajúc skúsenosti zo stíhacích bojov predovšetkým poľských stíhačov v RAF (napr. Witolda Urbanowicza...). V 4. podkapitole s názvom Zdokonaľovanie taktiky vzdušných bojov okrem iného opisuje prípravu a úspešnú realizáciu leteckej operácie Venegeace (Pomsta), ktorej úlohou bola likvidácia hlavného veliteľa japonskeho vojnového námorníctva admirála Iso-roku Yamamota. V závere 3. kapitoly rozoberá rozvoj operačného umenia pri príprave a vedení vzdušných bitiek.

Vo 4. kapitole nazvanej Povojnový rozvoj stíhacieho letectva. Na scéne sa objavuje prúdová stíhačka, opisuje v troch podkapitolách vývoj povojnového letectva na základe poznatkov z vedenia lokálnych konfliktov. 5. kapitola má názov Súčasný stíhací letectvo – vzdušné boje a bitky v 80. rokoch. V 6. kapitole opisuje vývoj letectva od súčasnosti s perspektívou vývoja stíhacieho letectva v rokoch 1990 – 2010.

Knižná publikácia Jerzyho Gotowalu je určite prínosom pre náš knižný trh, na ktorom stále chýbajú odborne erudované práce zaoberajúce sa touto problematikou. Veríme, že si nájde cestu k nášmu náročnému čitateľovi.

P. Šumichrast

STRÖBINGER, R: *STALIN STÍNÁ HLAVY*. Případ maršála Tučačevského. Olomouc 1997, 258 s.

Problematika tvrdých čistiek v robotnícko-roľníckej Červenej armáde v druhej polovici tridsiatych rokov, ktorými sa Josifovi Vissarionovičovi Stalinovi v predvečer druhej svetovej vojny podarilo fyzicky zlikvidovať výkvet generality a dôstojníckeho zboru, je už viac ako šesť desiatok rokov v popredí záujmu historikov i širšej verejnosti celého sveta.

V tejto pozornosti dominujú základné otázky. A to, čo bolo v pozadí, kto dal, či vykonštruoval prvotný impulz k monsterprocesom, komu prospeli tieto bezprecedentné proskripcie, vymykajúce sa i z rámca diktátorových bežných „revolučných“ opatrení? Ani nie tak masovosťou a krutosťou, ako tým, že prvýkrát siahol na oporu sovietskeho režimu a štátu – armádu, ktorá v Stalinových chorých predstavách začínala ohrozovať jeho osobnú moc.

R. Ströbinger vo svojej priam detektívnej prá-

ci dospel k nie celkom neznámej štruktúre tohto komplotu. Zorganizoval ho a potrebné sfašované dokumenty dal pripraviť SS-gruppenführer Reinhard Heydrich, v tom čase šéf Sicherheitsdienstu (SD), gestapa a Sicherheitspolizei (SIPO). Do úlohy prostredníka, ktorý veril, že dokumenty sú pravé a odovzdal ich sovietskemu veľvyslancovi v Prahe, sa nechal slepo zaviesť nikto iný ako vtedajší čs. prezident Dr. Edvard Beneš. J. V. Stalin prijal nečakanú, ale vítanú „prihrávku“ z dôveryhodnej strany. Pripravil strategický a taktický plán, ktorý v úlohe koncového hráča realizoval vtedy nový šéf NKVD Nikolaj Ježov a jeho podriadený, šéf novozaloženého špeciálneho oddelenia Michail Frinovskij.

Autor odhaľuje aj dôležitú úlohu, ktorú zohral dvojitý agent (SD i NKVD), bielogvardejský emigrant generál Nikolaj Vladimirovič Skoblin, v tom čase jeden z vedúcich funkcionárov najvplyvnejšej emigrantskej organizácie Ruského všeobecného zväzu frontových bojovníkov (ROVZ) so sídlom v Paríži.

V príbehu so špionážnou zápletkou, ktorý má všetky znaky literatúry faktu, vystupujú i ďalšie dôležité postavy, hrajúce vedome, či nevedoma svoje úlohy. A to radca nemeckého ministerstva práce Maximilian Karl gróf zu Trauttmansdorf, čs. veľvyslanec v Berlíne Vojtech Mastný a hovorca veľvyslanectva Camil Hofmann. Ale aj mnohí známi i menej známi francúzski a britskí politici, generáli, dôstojníci čs. spravodajskej služby, sovietskí NKVD a ČA, nemeckí SD a abwehru a ďalší.

Centrom diania je postava „červeného maršala“, hrdinu občianskej vojny, talentovaného vojvodu a neúnávného organizátora mohutných, moderne vyzbrojených a vycvičených ozbrojených síl Sovietskeho zväzu. Muža, ktorý stál v ceste dvom diktátorom – A. Hitlerovi a J. V. Stalinovi, i keď každému z iných dôvodov, a preto musel zomrieť. Muža menom Michail Nikolajevič Tuchačevskij, v 1. svetovej vojne poručíka cárskeho gardového Semjonovského pluku, potom zajatca v nemeckej pevnosti Ingolstadt, slávneho veliteľa Červenej armády a potlačiteľa kronštadskej vzbury, ktorý iba raz musel ustúpiť porazený. A to od Varšavy 28. augusta 1920 vinou operačnej a veliteľskej neschopnosti J. V. Stalina. A to on nikdy nezabudol, tak ako Stalinov verný, ľudový komisár obrany maršal Kliment Jefremovič Vorošilov, ktorý žiaril na úspechy svojho námestníka, lebo ho odborne i spoločensky úplne zatienoval.

Tuchačevskij mal však ešte jednu „chybu“, ktorú mu zazlievali obidvaja diktátori. So správnym vojenským i politickým inštinktom presadzova-

val sovietsko-francúzsko-britské spojenectvo proti Nemecku. A to bolo nielen proti záujmom A. Hitlera, ale i proti tvrdohlavej fixnej idei J. V. Stalina, podľa ktorej sa mal so svojím nacistickým náprotivkom (s ktorým sa navzájom obdivovali) zblížiť, a tým zblížiť i Nemecko a ZSSR.

Autor sa úspešne pokúsil dokázať, že likvidácia Tuchačevského bola len otázkou času. A to preto, že vyplývala zo Stalinovho naturelu i z formy politického systému, ktorý reprezentoval. A tak celý Heydrichov špionážny komplot, i keď dokonalý, bol v podstate zbytočný. Nejde však cestou lacných senzácií, naopak práčne porovnáva a konfrontuje závery iných autorov s vlastným poznaním, ktoré získa štúdiom rozmanitých archívnych dokumentov, spomienok, denníkov, novinových článkov i prostou dedukciou, vychádzajúcou z poznania dobových reálií, čím rúca mnohé senzácie a legendy.

Kniha je primerane vybavená sprievodným materiálom, ako sú dobové fotografie priamych aktérov, archívne dokumenty a korešpondencia. Je to čítanie, ktoré zaujme i poučí. I preto ho možno odporučiť do pozornosti najširšej čitateľskej i odbornej verejnosti.

P. Šimunič

MACKSEY, K: GUDERIAN. *TANKOVÝ GENERÁL*. (Guderian. Panzer General). Greenhill Books, London a Presidio Press, California 1992. Nakladatelství Bonus A, Brno 1996, 283 s.

Ešte začiatkom 80. rokov bolo nemysliteľné, aby sa autor hoci len zmienil o niektorých nemeckých generáloch z druhej svetovej vojny a písal o ich vojenskej odbornosti či iných kvalitách. Preto je potešiteľné, že v uplynulých niekoľkých rokoch vzrástol počet v češtine vydaných kníh o nemeckých generáloch alebo o nemeckej armáde, a to prevažne od západoeurópskych autorov.

Biografia K. Mackseya o generálplukovníkovi Heinzovi Wilhelmovi Guderianovi (1888 – 1954) sa zaoberá životom, ale predovšetkým vojenskou dráhou a aktivitou azda najznámejšieho nemeckého generála v druhej svetovej vojne. Autor ho v chronologicky radených kapitolách sleduje a charakterizuje predovšetkým ako plnokrvného vojaka, ako technického novátora, teoretika a vynikajúceho praktika vojenského umenia, tvorca a energického presadzovateľa nemeckej Panzertruppe (tankových vojsk).

Macksey sa sústreďuje na vojenské udalosti v Guderianovom živote (jeho životopis akoby obsa-

hovoril len vojenské momenty, iba v niektorých pr-
vých kapitolách citátni zo súkromných listov man-
želke Gretel, ho predstavuje ako milujúceho man-
žela), no na niektorých miestach poukazuje aj na
zložitosť jeho osobnosti. V úvode ho predstavuje na
jednej strane ako vojaka, ktorý rozrušil konzervatívne,
disciplinované nemecké poňatie vojenskej profesie.
„Na druhej strane ho mocní protivníci vo
Wehrmachte považovali za človeka, ktorý ohrozuje
posvätnosť ich kasty, pretože pre vplyvných členov
nacistickej hierarchie predstavoval všetko, čím mohol
byť armádny dôstojník nebezpečný, i keď sa
občas blížil ich spôsobu uvažovania oveľa viac, ako
celý zvyšok generálneho štábu. A nikto z nich nebol
viac zmaný svojím vzťahom ku Guderianovi než
sám Adolf Hitler.“

V knihe je najviac priestoru venované francúzskemu
taženiu a ofenzívnemu nástupu proti Sovietskemu
zväzu, čo bolo najväčším úspechom nemeckej
armády, aj Guderiana. Autor oprávnené konštatuje:
„Hoci pôvodný strategický plán prelohu cez Ardeny
do severného Francúzska v roku 1940 vymyslel
Manstein (inak Guderianov spolužiak na Vojenskej
akadémii – pozn. F. Cs.), bol to Guderian, ktorý
posilnil dôveru najvyššieho velenia a sebavedome
vyhlásil, že je možné presunúť masové mechanizované
armády členitým terénom... Pretože on vyvinul unikátny
systém logistiky a komunikácie, ktorý umožnil
mechanizovaným oddielom samostatne operovať až
päť dní“. K tomu len poznamenáme, že je iróniou
osudu a vojenskej kariéry H. Guderiana, keď sa
zenit jeho úspešnosti nezhodol s dosiahnutím
najvyššej funkcie v armádnej hierarchii: náčelníkom
OKH sa stal až v lete 1944, pravda, vtedy už s
relatívne slabším vplyvom na vojenské dianie.

Macksey píše o Guderianovi s neskrývanou,
niekedy až nekriticky oddanou sympatiou. Tieto
pozitíva sa črtajú aj v autorovom porovnaní
Guderiana s ďalšími nemeckými generálmi. Iba na
základe samotnej húževnatosti by asi Guderian
v rámci nemeckej generality nevynikol, ale jeho
osobnosť, vedomosti, skúsenosti, vôľa a novátor-
ské spôsoby vedenia vojny boli takými kvalitami,
ktoré, hoci boli nepohodlné, musel rešpektovať aj
Hitler. Na druhej strane podľa Mackseya Guderian
bol jedným z mála nemeckých generálov, obdivo-
vateľov Hitlera, z ktorého sa stal aj jeho kritik. Treba
dodať, že otvoreným kritikom bol až v záverečnej
fáze vojny.

K. Macksey sa zmieňuje o najväčšej dileme
v hodnotení Guderianovej osobnosti. Na viacerých
miestach vyzdvihuje jeho vysokú vojenskú erudovanosť,
naproti tomu o jeho lojalite voči nacizmu

sa vyjadril takto: „Je ironické, že on, ktorý formoval
radikálne a účinné vojenské schémy, ochotne
prijímal radikálne škodlivé politické teórie.“ Slo-
vami: „Treba dodať, že bol len jedným z mnohých
Nemcov doma i v zahraničí“, akoby ho chcel
ospravedlňovať.

Guderian, ktorý bol zosobnením nemeckých
vojenských úspechov na začiatku vojny a po fran-
cúzskom ťažení ho Goebbelsova propaganda naj-
viac popularizovala a oslavovala, vzbudzoval sym-
patie, obdiv a rešpekt nielen cez vojnu, ale aj po
nej. Hoci tri roky strávil vo väzení, bol azda jedi-
ným generálom, ktorého z nemeckej vojenskej
špičky v Norimbergu nesúdili.

Okrem analýzy Guderianovej osobnosti autor
prináša zaujímavé údaje aj o nemecko-sovietskej
tajnej vojenskej spolupráci z 20. a 30. rokov. Napr.
9-tonový ľahký tank vyrábaný tajne ako poľnohospodársky
stroj (Leichter Traktor) bol skompletizovaný a
vyskúšaný v Sovietskom zväze. To isté sa týka aj
jeho 20-tonovej verzie (Grosstraktor).

Kniha K. Mackseya je napriek istej náklonnosti
autora voči H. Guderianovi významným obohatením
vojenskej histórie, druhej (čiastočne aj prvej)
svetovej vojny. A hoci slovenské aspekty
činnosti H. Guderiana v knihe chýbajú – najmä jeho
aktivita vo vzťahu k obrane Košíc – odporúčam ju
do pozornosti všetkým odborníkom i širšej veřejnosti.

F. Cséfalvay

MACMILLAN, H.: *THE BLAST OF WAR* (1939 – 1945). Thompson Newspapers Limited, Londýn 1967, 765 s.

Sir Maurice Harold Macmillan (1894 – 1986),
významný britský politik a člen Konzervatívnej
strany, zastával v 50. rokoch nášho storočia viaceré
vysoké štátne funkcie. Postupne pracoval ako
minister obrany, zahraničných vecí a financií. V
rokoch 1957 – 1963 sa dostal na vrchol svojej
politckej kariéry – stal sa predsedom vlády a zároveň
predsedom Konzervatívnej strany. Po vetovaní
vstupu Veľkej Británie do Európskeho spoločenstva
zo strany gaullistického Francúzska sa na protest
vzdal svojej funkcie. V politickom ústraní sa však
rozhodol zúročiť svoje bohaté životné a štátnopolitické
skúsenosti písaním pamätí. Ich prvý diel vyšiel pod
názvom *Winds of Change* a zachytáva obdobie rokov
1914 – 1939. Hlavnú pozornosť v ňom venoval prvej
svetovej vojne a zahraničnopolitickým aktivitám
Veľkej Británie v medzivojnovom období.

Druhý diel autobiografie *The Blast of War* je zameraný priamo na priebeh druhej svetovej vojny (1939 – 1945). Hoci od jeho vydania uplynulo už tridsať rokov, patrí Macmillanova kniha k tým menej známym v krajinách na východ od bývalej „železnej opony“. Čiastočne je to pochopiteľné, lebo v čase svojho vzniku bola zatienená rozsiahlym, fenomenálnym, šesťsväzkovým dielom z pera jeho slávnejšieho súputníka Winstona Churchilla *Dejiny druhej svetovej vojny*. Maxmillanova práca si však takisto zaslúži pozornosť i prípadné vydanie v slovenčine, keďže presahuje rámec bežnej memoárovej literatúry a osvetľuje nám v širších dejinných súvislostiach zahraničnú politiku a vojenské operácie britského impéria počas vojny. Jej hodnovernosť a pútavosť zvyšuje už sám fakt, že Harold Macmillan pracoval v rokoch 1939 – 1941 ako štátny tajomník na ministerstve pre zásobovanie a od roku 1942 pôsobil ako minister pri veliteľstve spojeneckých síl v Alžírsku.

Kniha je rozdelená do dvoch tematických blokov. Prvá časť, pozostávajúca zo siedmich kapitol sa venuje prvým dvom rokom vojny. Okrem faktografického popisu vojnových udalostí nás zaujme enormné úsilie a mobilizácia všetkých ľudských a materiálnych zdrojov obyvateľstva Británie. Autor sa nevyhýba ani kritickému hodnoteniu politiky Veľkej Británie v čase Mníchova, ktorá v konečnom dôsledku mohla zastaviť expanziu nacistického Nemecka.

Proporčne rozsiahlejšia druhá časť publikácie, pozostávajúca z osemnástich kapitol, sa vzhľadom na pôsobenie autora v Alžírsku venuje najmä priebehu vojenských operácií Spojencov v oblasti Stredomoria. Hlavná pozornosť je sústredená na konferenciu v Casablance, vyodenie Spojencov v Taliensku a udalosti v Grécku.

V záverečných dodatkoch sú publikované niektoré dôležité protokoly Spojencov týkajúce sa počtu vojsk a zbraní nasadených do stredomorských operácií, ako i stručná a pomerne výstižná chronológia druhej svetovej vojny.

J. Havlíček

SPAHR, J. W.: VZESTUP A PÁD VELKÉHO GENERÁLA. [Zhukov. The Rise and Fall of a Great Captain. Presidio Press (USA) 1993]. Brno, Jota 1997, 280 s.

Spomedzi vojvodcov 20. storočia si osobitnú pozornosť zaslúhuje maršal ZSSR Georgij Konstantinovič Žukov. Patrí k najvýznamnejším vojenským osobnostiam druhej svetovej vojny. Do

máce posudzovanie jeho kariéry a pôsobenia nebolo vždy jednoznačne pozitívne, lebo už za života musel prehltnúť nespravodlivé ohovárať a znižovanie zásluh. V zahraničí, alebo ako sa vtedy hovorilo na Západe, bol však považovaný za najväčšieho sovietskeho vojvodu druhej svetovej vojny. Ako autor vo svojom úvode poznamenal: „Pravdepodobne nikomu z prominentných sovietskych vojvodcov druhej svetovej vojny sa nedostalo viac pozornosti pri prepisovaní sovietskej histórie, ku ktorému v súčasnosti dochádza, ako práve Georgijovi Konstantinovičovi Žukovovi“.

William J. Spahr na základe Žukovových spomienok, predovšetkým ich necenzurovaného 3-zväzkového 10. vydania z roku 1990, a novších prác ruských historikov a publicistov, napísal zaujímavú knihu. Píše o ňom s neskrývaným rešpektom a uznaním ako o veľkom vojvodcovi. Žukovove výkony zasluhujú rešpekt a uznanie, menej už jeho metódy či povestná tvrdosť a náročnosť.

Vyše 40-ročnú vojenskú kariéru G. K. Žukova poznamenali viaceré významné udalosti a vrcholné body. Autor o nich píše vyvážene, s úsilím o objektivitu. Je do istej miery paradoxné (podobne ako u mnohých iných vojakov, že Žukovova kariéra nekulminovala vtedy, keď bol najslávnejší – v rokoch vojny alebo na jej konci – ale o 10 rokov neskôr, keď sa stal ministrom obrany ZSSR. Túto kulmináciu však o dva roky vystriedal pád, keď ho na základe intríg sovietskeho politického vedenia podporovaného nežiľdivcami v armáde zosadili a krátko na to penzionovali.

V 26 kapitolách (niektoré majú len tri strany) sa autor zaoberá predovšetkým podstatnými vojenskými udalosťami v živote Žukova. 11 kapitol (vyššie 100 strán) venuje obdobiu druhej svetovej vojny. Neobchádza ani otázku zodpovednosti za nepripravenosť Červenej armády na odrazenie nacistickej agresie, ani otázku, ktorá vyvolávala v minulých rokoch rozruch: či existoval plán preventívneho útoku sovietskych ozbrojených síl na nemecký Wehrmacht. Píše aj o istej nevráživosti medzi sovietskymi generálmi cez vojnu i po nej, a to pokiaľ išlo o ich osobný podiel na víťazstve nad hitlerovským Nemeckom.

Dobre napísanú publikáciu dopĺňa poznámkový aparát, rôzne prílohy a mapové náčrty. Môže byť užitočnou pomôckou pre záujemcov o dejiny druhej svetovej vojny.

F. Cséfalvay

BÍLEK, J.: PÉTÉPÁCI ANEB ČERNÍ BARONI ÚPLNĚ JINAK. Plzeň, NAVA 1996, 165 s.

Monografia je príspevkom k prehĺbeniu poznania o úlohe armády v počiatočnom období výstavby a upevňovania komunistického režimu v Československu. Autor, vedecký pracovník Historického ústavu Armády Českej republiky v Prahe, v nej zhrnul výsledky svojho niekoľkoročného výskumu problematiky vzniku a existencie pomocných technických práporov (PTP) na začiatku 50. rokov.

Cielom publikácie je objektívne zhodnotiť tieto jednotky ako jednu z foriem mimosúdnych politických perzekúcií po februári 1948, ktorej hlavným zmyslom bolo izolovať politicky „nespolahlivých“ vojakov základnej služby a vojakov v zálohe a zároveň ich využiť ako zdroj lacnej pracovnej sily pre potreby armády a národného hospodárstva. Už sám názov práce naznačuje, že autor sa usiluje o prekonanie rôznych prežívajúcich mýtov, poloprávď a skreslených predstáv o „pétépádoch“. Publikácia je preto určená nielen odborným záujmom, ale aj širšej verejnosti, čo je zvýraznené tiež voľbou populárno-vedeckého slovníka.

Práca sa člení do šiestich kapitol, ktoré chronologicky sledujú všetky najdôležitejšie oblasti existencie pomocných technických práporov. Autor analyzuje príčiny a súvislosti ich vzniku, početného rozvoja a postupnej likvidácie, vymedzuje miesto a úlohy PTP v štruktúre vojenských pracovných jednotiek ako samostatného druhu vojska, rozoberá systém ich dopĺňovania a spôsoby a metódy výberu politicky „nespolahlivých“ osôb, ukazuje podmienky služby a pracovného nasadenia „pétépákov“ a všima si aj kvality veliteľského zboru v PTP a jeho vzťahu k podriadeným. Syntetizujúci pohľad je opretý o veľký počet faktografických údajov a autentické svedectvá dokumentov a spomienok bývalých príslušníkov PTP. Každá kapitola má samostatnú obrazovú prílohu.

Textová časť publikácie je doplnená o sedemnásť tabuliek. Názorne približujú základné vývojové tendencie PTP a vojenských pracovných jednotiek z hľadiska ich počtu a naplnenosti a poskytujú prehľad o niektorých ukazovateľoch pracovného nasadenia a podmienok služby príslušníkov týchto útvarov (limity plnenia výkonových noriem pre výplatu miezd, priemerná mesačná mzda, úrazovosť, trestnosť atď.).

Mimoriadne cennou prílohou monografie je stručný náčrt histórie jednotlivých pomocných technických práporov, ktoré boli tiež vojenskými

pracovnými jednotkami, ale nemali rýdzo represívny charakter. V etape likvidácie PTP boli mnohé tieto útvary reorganizované práve na technické prápory.

J. Štaigl

GADDIS, J. L.: THE UNITED STATES AN THE END OF COLD WAR (Implications, Reconsiderations, Provocations). Oxford University Press, New York 1992 (viaz.), 1994 (brož.), 301 s.

Vynikajúci americký historik a profesor histórie na univerzite v štáte Ohio John Lewis Gaddis sa venuje obdobiu najnovších a súčasných svetových dejín, pričom sa špecializuje na problematiku bývalého Sovietskeho zväzu a Spojených štátov amerických, najmä s dôrazom na vzájomnú konfrontáciu politiky týchto dvoch dominantných veľmocí po druhej svetovej vojne, v čase bipolárne rozdeleného sveta. Externe spolupracuje s mnohými významnými univerzitami, ústavmi i vládnymi inštitúciami. Z jeho najznámejších knižných publikácií treba spomenúť: *Russia, the Soviet Union and the United States; Strategies of Containment a The Long Peace*.

V jednej zo svojich posledných knižných publikácií *The United States and the End of the Cold War* sa Gaddis, ako nám predznačuje sám názov, zaoberá otázkou tzv. studenej vojny medzi USA a ZSSR. Jeho pohľad na spracovávanú problematiku v tomto prípade vychádza z analýzy zahraničnej politiky a vojensko-strategických koncepcií americkej strany, prípadne ako reagencia na kroky sovietskej vlády a najvyššieho stranického vedenia Sovietskeho zväzu. Kniha je rozdelená do jedenásťich kapitol usporiadaných chronologicky a súčasne sledujúcich základné okruhy problémov týkajúcich sa celého obdobia studenej vojny. V úvodnej kapitole sa autor venuje stručnému náčrtu a zhodnoteniu americkej zahraničnej politiky v 20. storočí. Ďalšie kapitoly rozoberajú samostatné okruhy problémov, ako napr. príčiny a vznik studenej vojny, morálka a americké skúsenosti zo studenej vojny, otázka špionáže v rámci zbrojných programov obidvoch veľmocí, technické možnosti a parametre jadrových zbraní počas pretekov v zbrojení. Samostatné kapitoly venoval bývalému štátnemu tajomníkovi na ministerstve zahraničných vecí Johnovi Fosterovi Dullasovi, ktorý sa v rokoch 1953 – 1959 stal jedným z najvýznamnejších protagonistov a propagátorov studenej vojny a potreby masovej výroby jadrových zbraní s cieľom zlomiť agresivitu ZSSR. Dulles zároveň považoval

Vojenská história

Trumanovu teóriu „zadržovania“ za nedostatočnú, podporoval budovanie silného NATO a inicioval vznik paktu SEATO. Osobitnú pozornosť Gaddis venoval aj prezidentskému obdobiu Ronalda Regana (1981 – 1988), keď sa začal proces odzbrojovania a rokovania so ZSSR v Ženeve roku 1985, pokračujúci vrcholnými schôdzkami s M. Gorbačovom v Reykjavíku (1986) a Washingtone (1987), zavŕšený podpisom dohody o likvidácii ra-

kiet stredného doletu, ktorá predznamovala blížiaci sa koniec studenej vojny. Záverečnú kapitolu venoval hodnoteniu a možnostiam vývoja poststudenovojnového obdobia.

Vedecky erudovanú publikáciu dopĺňa bohatý poznámkový aparát, publikované archívne prameňe a zoznam použitej literatúry.

J. Havlíček

KRONIKA

„FORTITUDINI – HRDINSTVU“

V budapeštianskom Vojenskom historickom múzeu si možno pozrieť nevšednú výstavu, ktorá pri príležitosti 240. výročia založenia Vojenského radu Márie Terézie upriamuje pozornosť na jedno staré významenie – na inštitúciu bohatej vojenskej minulosti a kultúrnej histórie, upadajúcej do zabudnutia. 18. jún 1757 bol šťastným dňom armády habsburskej monarchie, pretože sa ukázalo, že Fridrich II., pruský kráľ, najznamenitejší vojvodca svojich čias a aj jeho vynikajúca armáda sú poraziteľní. Na zvečnenie víťazstva veľkého významu, dosiahnutého pri českom Kolíne, založila kráľovná Mária Terézia vojenský rad, ktorý bol počas existencie dunajskej monarchie najvyšší a veľmi vzácny, v rokoch 1757 – 1931 bol udelený len v 1240 prípadoch. Tento nový rad ako v Európe prvý a najprestížnejšie vojenské uznanie sa zakladalo na moderných princípoch, pretože pri jeho prisúdení sa zohľadnili len skutočné zásluhy a neprihliadalo sa na náboženstvo a pôvod. Mohli ho dostať dôstojníci, ktorí dosiahli nielen smelú, ale aj samostatnú, plnenie rozkazu presahujúcu vojenskú bravúru. Ocenenie radom znamenalo vyvrcholenie vojenskej kariéry.

Rad Márie Terézie po rozpade monarchie v Rakúsku právne zanikol. Kuratórium radu však v zmysle nariadenia medzitým zosnulého posledného veľmajstra radu, cisára a kráľa Karola I./IV. a s tichým súhlasom rakúskej vlády do roku 1931 vykonávalo posudzovanie žiadostí o udelenie vyznamenania za zásluhy dosiahnuté v prvej svetovej vojne.

Z osobitného maďarského chápania verejného práva vyplynulo jeho prežitie, a tak toto prestížne vyznamenanie spoločnej rakúsko-uhorskej minulosti zaniklo ako maďarský rad až v roku 1945.

Podnetom k výstave bolo jubileum založenia radu. V Maďarsku sa však zachovalo veľmi málo hmotných a písomných pamiatok Vojenského radu Márie Terézie. Čiastočne to vysvetľuje fakt, že archívne písomnosti radu spravuje viedenský Vojenský archív (Kriegsarchiv) a podľa štatútu po smrti rytierov radu, rady a vyznamenania pozbierané po ich povinnom vrátení kancelárii radu od roku 1886 uchováva viedenské Vojenské historické múzeum (Heeresgeschichtliches Museum).

Pravda, maďarské Vojenské historické múzeum, ktoré vzniklo v roku 1918, si osobovalo právo na pozostalosť po rytieroch radu. Inicovalo odovzdanie časti vo Viedni uchovaných vyznamenaní a vo výstavnej sieni č. 36 prezentovalo so vzornou pietou všetky pamiatky pozbierané v Maďarsku. Lenže veľká časť vystaveného materiálu sa spolu s inými zbierkami počas druhej svetovej vojny stala obeťou vojnových udalostí. Prezentované predmety a dokumenty pochádzajúce zo zachovanej starej zbierky budapeštianskeho múzea alebo z novej zbierky po vojne, zo súkromných zbierok a napokon z rodinných pozostalostí rytierov radu sú preto veľmi vzácnymi a cennými relikviami.

Je pochopiteľné, že ide predovšetkým o materiály uhorskej a maďarskej proveniencie, preto sme sa usilovali približovať v skutočnosti aj „nadnárodný, nadštátny“ charakter radu, a tak sme do výstavy zaradili okrem pamiatok uhorských a maďarských rytierov aj takých vyznamenaných, ktorí často vynikali v táboch protivníkov.

Výstava chronologicky sleduje históriu radu. Zakladateľku, uhorskú kráľovnú Máriu Teréziu, zobrazuje jemne vypracovaný olejový portrét, vyhotovený podľa „oficiálneho“ portrétu viedenského dvorného maliara Martina v. Meytensa (1695 – 1770). Rytina, zobrazujúca kolínsku bitku, prvý a neskoršie modifikované štatúty radu a pamätné medaily založenia sú originálne, farebný nákras radu možno vidieť v duplikáte v prvej vitríne. Generál jazdeckta gróf František Nádašdy (Nádasdy), hrdina kolínskej bitky dostal na prvej promócií ako tretí v poradí Veľkokriž radu a zároveň bol prvým uhorským rytierom radu, držiteľom veľkokriža.

Tak isto v roku 1757 dostal veľkokriž (vtedy ako generálporučík) legendárny gróf Andrej Hadik za uvalenie vojnového výpalného na Berlín. Jeho zobrazenie ako jazdca zo značkového porcelánu prirodzene zdobí náplecná stuha Vojenského radu Márie Terézie. K osobe baróna generálporučíka Gabriela Špléniho (Splényiho) možno s veľkou pravdepodobnosťou priradiť vystavený pekný stredný križ raného typu, ktorý Špléni získal v tom istom roku (1789) ako rytiersky križ. Veľmi zaujímavá a svojou zraniteľnosťou vzácna je vosková socha, aplikujúca obľúbenú techniku barokového a rokokového vyhotove-

nia portrétu, ktorý zobrazuje baróna poľného zbrojmajstra Pavola Kraya (1735 – 1804). Kray v roku 1789 dostal rytiersky a v roku 1793 stredný kríž.

Barón poľný maršal Jozef Alvincy (Alvinczy), ktorý je predstavený vo viacerých zobrazeniach, si v rokoch 1779 – 1794 vyslúžil všetky tri stupne radu. Podobné uznanie získali počas existencie radu len deväti rytieri.

Nájdeme tu aj portréty viacerých známych vojenských osobností našich dejín 19. storočia – napr. poľného maršala Radeckého (Radetzkeho), kniežata Alfreda Windischgrätza, generálmajora Hentziho, ktorý v roku 1849 padol ako rakúsky veliteľ Budínskeho hradu alebo poľného zbrojmajstra Haynaua – o ktorých len málokto vie, že boli nositeľmi najvyššieho stupňa tohto vojenského radu.

Faktografické opisy vojenských činov ocenených vyznamenaniami, ktoré vyšli v hrubých zväzkoch, vychádzajú z hodnotných vojensko-historických prameňov. Tieto vzácne knihy možno na výstave teraz vidieť.

Pretože Vojenský rad Márie Terézie udeľovali iba na základe bojových zásluh, v bezvojnových obdobiach nepromovali nového rytiera aj niekoľko desaťročí. Tak to bolo v posledných desaťročiach monarchie od roku 1878 do prvej svetovej vojny. Ako posledný rytier zomrel v roku 1914 poľný zbrojmajster barón Gejza Fejérváry, vyznamenaný rytierskym krížom v roku 1866, minister obrany (1884 – 1903) a ministerský predseda (1905 – 1906), ktorého služobná atila je vystavená.

V prostredných vitrínach sú ojedinelé predmety: veľkokríž radu na náplecnej stuhe s hviezdou, stredný kríž a rytierske kríže, medzi nimi ako kuriozita exemplár ozdobený drahokamami, darovací ozdobný dekrét nakreslený na pergamene z roku 1790 pre podplukovníka grófa Antona Bolzu, ktorý zahrňuje nielen fakt vyznamenania, ale aj opis hrdinského činu, oddielový prápor c. – k. 12. husárskeho pluku z roku 1816, na ktorom panovnícky erb zdobí okrem iných odznakov Vojenského radu Márie Terézie, jeden neskorší darovací dekrét iného typu z roku 1866 a početné pamätné medaily zobrazujúce panovníkov – veľmajstrov, veliteľov a rytierov radu.

Žiadosti o udelenie vyznamenania podané počas prvej svetovej vojny dali mnohoročnú prácu arbitrom kuratória radu. Spomedzi členov radu, ktorí boli vyznamenaní v tomto období, zobrazuje maľba Bartolomeja Karlovského z roku 1926 poľného maršala arcikniežata Jozefa Habsburského, nositeľa stredného kríža (neskôr bol maďarským kancelárom radu); portrét, ktorý v roku 1923 urobila Flóra Udvardy, zobrazuje baróna Šándora Szurmayho, generála vyznamenaného rytierskym krížom, maďarského hodnostára radu; maľba Gejzu Hoffmana z roku 1929 zobrazuje Olafa Wulffa, nositeľa rytierskeho kríža. Pre umeleckú hodnotu možno vyzdvihnúť aj bronzovú bustu Karola I./IV., nositeľa veľkokríža a posledného veľmajstra radu, ktorú vyhotovil sochár Mikuláš Ligeti počas vojny v Hlavnom stane.

Popri fotografiách rytierov vyznamenaných za zásluhy v prvej svetovej vojne, približuje niekoľko zaujímavých fotografií a dokumentov sviatky radu.

V materiáloch, ktoré súvisia s prvou svetovou vojnou, môže návštevník vidieť aj viaceré osobné predmety: poľnú a spoločenskú čiapku arcikniežata Jozefa Habsburského, „Waffenrock“ generálmajora baróna Gejzu Heima, nositeľa rytierskeho kríža, meč poľného maršala Svetozára Boroeviča – nositeľa stredného kríža a prilbu generálporučíka Karola Kratochvíla, nositeľa rytierskeho kríža. Osobitne cenné sú vyznamenania tejto generácie, ktoré sa dostali na verejnosť v posledných rokoch prevažne z rodinného vlastníctva: rytiersky kríž generálmajora Kalmana Klempu a jeho prsteň od Márie Terézie vyhotovený k 170. výročiu založenia radu, stredný kríž arcikniežata Jozefa, rytiersky kríž krajinského správcu (regenta) Mikuláša Horthyho, rytiersky kríž a miniatúrny odznak radu Karola Kratochvíla, bývalého riaditeľa múzea.

Pretože viaceré pokusy maďarských rytierov radu o to, aby sídlo radu a fungovania jeho kuratória prešlo z Rakúska do Maďarska, neboli úspešné, po roku 1930 vznikla maďarská kancelária Vojenského radu Márie Terézie a v roku 1938 krajinský správca Horthy nariadil, že pokým bude právo obsiahnuté v kráľovskej moci v Maďarsku vykonávať krajinský správca, kurátorskú funkciu Radu Márie Terézie bude zastávať tiež on. Týmto krokom sa mohol rad v zmysle maďarských zákonov udeľovať. Počas druhej svetovej vojny kuratórium radu, ktoré zasadalo dvakrát, rozhodlo o mnohých žiadostiach, ale promovány bol iba jeden nový rytier.

V záverečnej časti výstavy sa do vitrín dostali dokumenty z fungovania maďarskej kancelárie radu, menné zoznamy žiadateľov, posudky účastníkov kuratória, a nie nakoniec aj fotografie zo slávnostnej promócie 24. januára 1944. Na tejto výstave možno vidieť po prvý raz rytiersky kríž jediného rytiera vyznamenaného Vojenským radom Márie Terézie počas druhej svetovej vojny, generálmajora Kornela Oszlányiho, veliteľa 9. honvédskej ľahkej divízie, ktorá bojovala pri Done.

Materiály maďarskej kancelárie Radu, fungujúcej na Budínskom hrade počas obliehania Budapešti sa zničili, zachovali sa len tie dokumenty, ktoré uchovával vo svojom byte posledný splnomocnenec radu, generálmajor v. v. Béla Góthay. Tieto spisy – časť z nich možno vidieť i na výstave – ale aj pečiatky v čase zániku radu v lete 1945 dostali sa do Vojenského historického archívu a Vojenského historického múzea.

Výstava sa končí nariadením dočasnej maďarskej národnej vlády č. 3990/1945 o rozpustení Vojenského radu Márie Terézie. Nesilovali sme sa o úplnosť, lebo rozsah je ohraničený dostupným materiálom. Naša vďaka patrí Oddeleniu medailovej zbierky Maďarského národného múzea, súkromným zberateľom a tým potomkom rytierov radu, ktorí výstavu hodnotnou zápožičkou obohatili.

*Ágnes Makai**

VEDECKÁ KONFERENCIA – HISTORICKÉ MAPY

Kartografická spoločnosť SR a Slovenský národný archív v spolupráci s Geodetickým a kartografickým ústavom v Bratislave a Katedrou SvF STU v Bratislave usporiadali 24. – 25. apríla 1997 vedeckú konferenciu pod názvom Historické mapy. Jej zámer vyjadrovalo motto: „Súčasnosť je realizovaný projekt minulosti“, čo vo vzťahu k historickým mapám predstavovalo prezentáciu výsledkov spracovania a vedeckého bádania o mapovej tvorbe týkajúcej sa Slovenska od najstarších čias do súčasnosti.

Na konferencii odznelo 30 sumarizujúcich príspevkov z rôznych oblastí geodetickej a kartografickej problematiky. Úvodná časť mala výsostne informatívny charakter. Príspevky predniesli zástupcovia inštitúcií, ktoré mapové zbierky zhromažďujú, uchovávajú a odborne spracúvajú. Za Slovenský národný archív referovali D. Rusnák a F. Bokes, za Ústredný archív geodézie a kartografie K. Badlík, za Štátny ústredný banský archív J. Surovec a za Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva M. Lalkovič.

Z historicko-retrospektívnych pohľadov zaujali príspevky o počiatkoch tvorby digitálnych máp na Slovensku (J. Marek, I. Mitašová); o prvých fotogrametrických mapách na Slovensku (J. Čerňanský, V. Kušník, J. Petráš) a o historickom vývoji tvorby banských máp (Š. Lukáč). Nové poznatky získané štúdiom starých máp a k nim sa viažucej inej dokumentácie, prezentovali príspevky M. Melníkovej o najstaršej mape Oravy zo 16. storočia, P. Pišúta o zmenách koryta Dunaja podľa historických máp v 18. storočí, a najmä hodnotný príspevok interdisciplinárneho charakteru, kolektívu autorov M. Hájka, J. Melichera, J. Bartaloša a J. Sula o bratislavskom poludníku na Mikovíniho mapách, ktorý prechádzal vežou Bratislavského hradu. Svojím komparačným prístupom k riešenej problematike zaujal príspevok M. Jacka a E. Jasovskej o kartometrickej analýze mapy obce Lisková v Liptove z roku 1792. Z oblasti historicko-kartografickej problematiky tvorby starých máp treba spomenúť príspevok M. Majtána o slovenskej toponymii v najstarších atlasoch Uhorska, príspevok J. Žudela o miestnych názvoch na Lazarovej mape Uhorska so zreteľom na územie Slovenska, príspevok E. Geissého o komasačných mapách Slovenska, príspevok F. Miklošika o starých vojenských mapách z územia Slovenska a príspevok B. Kleina o geografických a kartografických súvislostiach vojenských plánov obrany Karpát na začiatku 19. storočia. Historickými a kartografickými súvislosťami mapového zobrazovania Slovenska vo vzťahu k Armáde SR sa zaoberal P. Forgách. Vývoj tvorby a spracúvania lesníckych máp na Slovensku prierezovo načrtnol vo svojom príspevku Š. Žihlavník. Zaujal aj príspevok o doteraz málo známej problematike výroby vojenských a iných máp vo Vojenskom kartografickom ústave v š. p. Harmanec od P. Kontru. O využívaní historických máp v slovenskej etnológii predniesla príspevok S. Kovačevičová.

V študovni Slovenského národného archívu inštalovali usporiadatelia konferencie výstavu originálnych historických máp a ich kópií. Z vystavených máp spolu s ich faksimilami zaujali pozornosť súbory máp zo Štátneho ústredného banského archívu z Banskej Štiavnice, Geologickej služby SR z Bratislavy, Topografickej služby Armády SR z Trenčína, Geografického ústavu SAV z Bratislavy a ucelený súbor máp z Vojenského kartografického ústavu š. p. v Harmanci. O odbornej a organizačnej profesionalite usporiadateľov vedeckej konferencie svedčí aj to, že pred jej začiatkom vytlačili Zborník príspevkov, ktorý doplnili o biografie významných kartografov žijúcich a pôsobiacich na území Slovenskej republiky (Galéria III.).

B. Klein

* Vedúca numizmatickej zbierky Vojenského historického múzea v Budapešti (zástupkyňa riaditeľa).

ARCHÍVNY VÝSKUM V ÚSTREDNOM ARCHÍVE MO RUSKEJ FEDERÁCIE V PODOLSKU

V dňoch 12. 5. – 19. 5. 1997 boli na archívnom výskume v Ústrednom archíve v Podolsku pracovníci Vojenského historického ústavu MO SR Václav Štefanský a Igor Slepcev. Bola to pracovná študijná cesta. Jej cieľom bolo vykonať prieskum fondov v uvedenom archíve s cieľom získať materiály (Slovaciká) vzťahujúce sa k histórii Slovenska v čase druhej svetovej vojny.

Po príchode do archívu nám (po predchádzajúcom ohlásení) predložili zoznam archívnych dokumentov o sovietsko-československých vzťahoch v období rokov 1941 – 1945 a dokumentov, ktoré sa vzťahujú k SNP. V zozname bolo evidovaných tridsaťjeden dokumentov rôzneho rozsahu a významu. Z uvedeného počtu sme xerozovali sedem dokumentov a materiálov v rozsahu 417 strán.

Pri výbere dokumentov sme sa sústredili na Slovaciká, a ďalej najmä na tie dokumenty, ktoré ešte možno využiť pri spracúvaní V. zväzku Vojenských dejín Slovenska.

Ide predovšetkým o dokumenty venované Karpatsko-duklianskej operácii (221 strán), medzinárodnej pomoci SNP dovážanej na letisko Tri Duby, preprave 2. čs. samostatnej paradasantnej brigády na povstalecké územie, ako aj dokumentov venovaných hodnoteniu situácie na Slovensku sovietskou rozviedkou počas SNP. Napokon sú to materiály o bojovej činnosti partizánskych oddielov na území Slovenska – operačné hlásenie štábu partizánskeho hnutia pri 4. ukrajinskom fronte od 1. septembra 1944.

Pracovníci archívu nám vyšli maximálne v ústrety. Za uvedené dva dni nám prexerozovali vybraný materiál a nasledujúci deň sme si ho mohli vyzdvihnúť na Generálnom štábe MO RF v Moskve. Cena jednej strany xerokópie je 0,75 USD a 0,25 USD je za vyhľadanie materiálu. Takže jedna strana stojí jeden dolár.

Pre úplnosť treba ešte uviesť, že pred vycestovaním do Podolska sme mali k dispozícii zoznam dokumentov k sovietsko-československým vzťahom v rokoch 1941 – 1945, kde bolo uvedených 75 dokumentov. Ide o primárne dokumenty (väčšinu z nich na Slovensku nikto nevidel), bez ktorých nie je možné výraznejšie posunúť naše poznanie v sledovanom období. Po prechodnom sprístupnení však tieto dokumenty znova nadobudli stupeň utajenia a počas nášho pobytu nám už neboli k dispozícii. Po rokovaní s náčelníkom archívu (prijal nás ako slovenskú delegáciu) sme získali dojem, že na ruskej strane je ochota vyjsť nám v ústrety a požadované dokumenty postupne odtajniť.

V. Štefanský

NOVÁ EXPOZÍCIA MÚZEA SNP

Medzi najvlastnejšie formy prezentovania múzejných zbierok verejnosti patria expozície. Ich práva a tvorba si vyžaduje cielavedomú zbierkotvornú činnosť, výskum a často i dlhoročné úsilie kolektívu viacerých múzejných odborných pracovníkov.

Celkový rozsiahlu reínštaláciu a podstatné doplnenie svojej stálej expozície začali pracovníci Múzea SNP v Banskej Bystrici ešte roku 1995. Túto úlohu si vytýčili ako prioritnú v Konceptii rozvoja Múzea SNP na roky 1996 – 2000 (s výhľadom do roku 2010). Pri tvorbe expozície sledovali tieto základné ciele:

1. V kontexte a príčinnej súvislosti predostrieť návštevníkom múzea vývoj slovenskej spoločnosti v rokoch 1938 – 1945 a zároveň súvzťažnosť protifašistického odboja na Slovensku a SNP s týmto vývojom;
2. Ukázať protifašistické národnooslobodzovacie hnutie obyvateľov Slovenska doma i v zahraničí ako neoddeliteľnú súčasť európskej antifasistickej rezistencie v rokoch druhej svetovej vojny;
3. Zvýrazniť medzinárodnú účasť príslušníkov 30 národov a národností zo 4 kontinentov v našom odboji a povstaní a pomoc Spojencov SNP;
4. Predstaviť SNP ako prejav vôle väčšiny obyvateľov Slovenska, v ktorom po vojenskej stránke rozhodujúcu úlohu zohrala slovenská armáda.

Uvedené základné ciele, ako aj najnovšie výsledky našej i zahraničnej historiografie ovplyvnili výber exponátov a ďalších dokumentárnych materiálov pre novokoncepovanú expozíciu. Celková úprava a doplnenie expozície, ktorá bola verejnosti sprístupnená 14. mája 1997, predstavuje obmenu asi dvoch tretín pôvodne inštalovaných exponátov a dokumentárnych materiálov. Na výstavnej ploche troch podlaží v oboch skulptúrach Pamätníka SNP s rozlohou vyše 1200 m² expozícia prezentuje viac ako 781

Vojenská história

trojrozmerných predmetov, 177 vyznamenaní, medailí a odznakov, 1186 autentických fotografií, 205 dokumentov, 17 dobových plagátov, 35 dobových novín, letáky, osobné dokumenty, 33 schematických máp a náčrtov bojových situácií a množstvo ďalších zaujímavých dokumentárnych materiálov, z ktorých mnohé sú prezentované prvý raz.

Terajšia stála expozícia Múzea SNP je rozdelená do týchto tematických celkov:

- Rozbitie Československa
- Viedenská arbitráž
- Slovenská republika 1939 – 1943
- Slovenská armáda 1939 – 1943
- Perzekúcie odporcov režimu na Slovensku
- Holocaust na Slovensku
- Česko-slovenské vojenské jednotky na frontoch – Poľsko, Francúzsko, Veľká Británia, Stredný východ, Sovietsky zväz
- Slovenskí partizáni na Ukrajine, v Bielorusku, Juhoslávii, Taliansku
- Odboj na Slovensku 1939 – 1943
- Strategický prelom vo vojne
- Vznik ilegálnej SNR
- Slovenská armáda pred SNP
- Východoslovenská armáda
- Vojenské ústredie
- Partizánske hnutie na Slovensku pred Povstaním
- Bombardovanie slovenských rafinérií
- Dni pred Povstaním
- 29. august 1944
- Nástup Povstania
- 1. čs. armáda na Slovensku
- 1. čs. armáda na Slovensku a partizánske jednotky
- Kombinovaná letka
- Stíhací pluk
- Parabrigáda
- Slovenská národná rada
- Život na povstaleckom území
- Medzinárodná účasť v SNP
- Karpatsko-duklianska operácia
- Spojenecká pomoc SNP
- Kríza režimu SR 1943 – 1945
- Ústup do hôr
- Fašistické represálie na Slovensku 1944 – 1945
- Partizánska vojna
- Oslobodenie Slovenska
- Koniec vojny v Európe

Aj z uvedeného prehľadu vidieť, že tvorcovia expozície venovali veľkú pozornosť a priestor vzniku a vývoju slovenskej armády v rokoch 1939 – 1944 (do začiatku Povstania), a najmä 1. čs. armáde na Slovensku a ďalším ozbrojeným zložkám SNP. Tento zámer vyplynul z faktu, že v minulosti sa táto problematika neprezentovala v celej šírke, ba dokonca sa skresľovala. V novej expozícii má návštevník možnosť sledovať vznik slovenskej armády v marci 1939, keď musela čeliť vpádu vojsk horthyovského Maďarska na územie východného Slovenska v tzv. malej vojne. Ďalšou skúškou ohňom museli prejsť vojaci novokonštituovanej slovenskej armády pri jej nútených vojnových ťaženiach po boku nacistického Nemecka proti Poľsku a ZSSR. V expozícii sú okrem zaujímavých trojrozmerných exponátov po prvý raz zverejnené autentické fotografie z ťaženia proti Poľsku a z rôznych regiónov na území Sovietskeho zväzu, kam sa dostali jednotky Rýchlej a Zaisťovacej divízie slovenskej armády.

Prínosom v poznaní histórie slovenskej armády v rokoch 1939 – 1945 je rekonštrukcia jej základnej organizačnej štruktúry prezentovaná v expozícii prehľadnou formou a doplnená fotodokumentáciou popredných funkcionárov a veliacich dôstojníkov, zábermi z výcviku a dislokáciou jednotiek do úrovne

práporov. Pozoruhodné sú fotografie z pôsobenia Zaisťovacej divízie v Taliansku v rokoch 1943 – 1945. Podrobne je dokumentovaná Východoslovenská armáda (vrátane organizačnej štruktúry) a osudy jej príslušníkov, ktorí sa dostali do nemeckého zajatia.

Podstatná časť dokumentácie o slovenskej armáde je venovaná vzniku a činnosti vojenského ústredia príprav SNP na Veliteľstve pozemného vojska v Banskej Bystrici, prípravám ozbrojeného povstania v jednotlivých posádkach na Slovensku, a najmä vzniku a bojovej činnosti povstaleckej 1. čs. armády na Slovensku a ďalších ozbrojených zložiek (žandári, finančná stráž, národné milície), ktoré sa postavili na odpor nemeckej okupácii. Bohatá je dokumentácia o Veliteľstve 1. čs. armády na Slovensku a dvoch obranných oblastiach v prvej etape SNP (do 9. 9. 1944). Druhú etapu Povstania (od 10. 9. do 18. 10. 1944) dokumentujú autentické zábery z jednotlivých úsekov povstaleckého frontu, kde sa na obranných bojoch zúčastnilo šesť taktických skupín a letecká skupina. Obdobne i tretia etapa – generálna ofenzíva okupačných vojsk (od 18. do 27. 10. 1944). Osobitne sú prezentované: Kombinovaná letka, 1. čs. stíhací letecký pluk a 2. čs. paradesančná brigáda, ktoré účinne zasiahli do bojov v SNP. Zaujímavým exponátom v tejto časti expozície je veľkorozmerná maketa pancierového vlaku Hurban s podrobnou fotodokumentáciou o všetkých troch povstaleckých pancierových vlakoch. Bohato je zastúpený výstroj veliacich dôstojníkov Veliteľstva povstaleckej armády a jednotlivých taktických skupín, rôzne typy zbraní povstalcov i okupantov, letecká a spojovacia technika používaná v SNP, osobné predmety povstaleckých bojovníkov, naše i zahraničné vyznamenania a pod. Uvedenú problematiku prezentuje množstvo schematických farebných máp, ktoré umožňujú návštevníkom orientovať sa v zložitých dejoch SNP.

Záver expozície tvorí dokumentácia priebehu oslobodzovacích bojov na území Slovenska a povstaleckých dní druhej svetovej vojny na európskom bojiisku. Bohatosť dokumentárneho materiálu a množstvo faktov o živote slovenskej spoločnosti v rokoch vojny s akcentom na odboj a SNP vystavených v novej expozícii Múzea SNP ju predurčuje, aby sa s ňou podrobnejšie oboznámili príslušníci súčasnej slovenskej armády. Podnieti ich hrdosť na bojový odkaz účastníkov Povstania a na antifašistické tradície, ktoré ich predchodcovia pred viac ako polstoročím tvorili v boji proti fašizmu pre súčasnú a budúcu generáciu.

D. Halaj

ARMÁDA A SPOLOČNOSŤ NA SLOVENSKU V KONTEXTE EURÓPSKEHO VÝVOJA 1948 – 1968

V septembri 1996 usporiadal Vojenský historický ústav (VHÚ) medzinárodnú vedeckú konferenciu „Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968“, a to za aktívnej účasti historikov z Českej republiky, Maďarskej republiky, Poľskej republiky, SRN, USA, Veľkej Británie a Slovenskej republiky.

Konferenciu slávnostne otvoril riaditeľ sekcie rozvoja a zabezpečenia ľudských zdrojov Ministerstva obrany SR plukovník PhDr. Ing. Milan Štegena. Vo svojom príhovore zvýraznil dôležitosť systematického mapovania tých úsekov vojenských dejín Slovenska, ktoré majú kľúčový význam a výrazne poznačili formovanie armády.

Úvodný referát riaditeľa VHÚ plukovníka doc. PhDr. Jozefa Bystrického, CSc. naznačil dynamiku a rozporupnosť vývoja v povojnovej Európe, poukázal na špecifiká vojenskopolitického a geopolitického postavenia Slovenska, tak z hľadiska československých, ako aj veľmocenských zámerov a plánov. Zvýraznil zložitosť procesu nadobúdania novej vojenskej identity Slovenska s novým vymedzením miesta a úlohy v rámci sovietskej záujmovej sféry. Význam konferencie korešpondoval so záverečnými myšlienkami úvodného referátu, v ktorých J. Bystrický uviedol fakt, že z hľadiska poznania vojenskopolitických a vojenských aspektov vývoja Slovenska po druhej svetovej vojne „vo viacerých smeroch ide doslova o primárny výskum“.

Vedecké rokovanie prebiehalo v dvoch základných paneloch. V prvom bola riešená širokospektrálna problematika vojenskopolitických a vojenských aspektov utvárania sovietskeho bloku a ich slovenské súvislosti v rokoch 1948 – 1954. Prvý blok referátov otvoril PhDr. Michal Barnovský, DrSc. z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV), ktorý vo svojom vystúpení analyzoval medzinárodné súvislosti politického vývoja Slovenska po februárovom prevrate 1948. Ťažisko príspevku zameralo najmä na pôsobenie sovietskeho faktora na československé vnútropolitické a spoločenské procesy. Doc.

Václav Vondrášek, CSc. z Vojenskej akadémie v Brne orientoval svoje vystúpenie do súhrnu vecných poznámok k náročnej problematike základných črt bezpečnostnej politiky ČSR po februári 1948. Dejinný pohyb českej a slovenskej spoločnosti sa snažil vyjadriť v kontexte širších nadnárodných súvislostí európskeho a svetového vývoja. Zvýraznil, že v jeho referáte nejde len o „komparáciu, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, ale o prvok nášho vedomia“.

Referát podplukovníka PhDr. Jana Štaigla, CSc. z VHÚ v Bratislave bol orientovaný na objasnenie miesta Slovenska vo vojenskopolitických a vojenských siločiarach bývalého tzv. východného bloku. J. Štaigl sa usiloval zvýrazniť najmä „slovenské aspekty vojenských koncepcií a plánov“ uvedeného vojenskopolitického bloku. Osobitný dôraz pritom položil „na skúmanie mechanizmu začleňovania Slovenska do vojenskopolitických a vojenských väzieb ZSSR s podriadenými satelitmi“. PhDr. Juraj Havlíček z VHÚ v Bratislave analyzoval problematiku postojov dôstojníckeho zboru i radových prezenčne slúžiacich vojakov, nielen v období februárového prevratu 1948, ale i v širšom kontexte po roku 1945. Z hľadiska riešenej témy zdôraznil dôležitosť aspektu chápania armády ako neizolovaného prvku spoločnosti. PhDr. Jozef Žatkuliak, CSc. z HÚ SAV analyzoval vonkajšie a vnútorné aspekty politických represálií na Slovensku. Okrem iného poukázal na skutočnosť, že komunistický režim od začiatku svojho etablovania strácal najmä potlačovateľsko-represívnymi opatreniami oporu vo všetkých vrstvách obyvateľstva. Problematika armády ČSR ako objektu a subjektu politických represíí bola nosnou témou vystúpenia PhDr. Jiřího Bílka, CSc. z Historického ústavu Armády Českej republiky v Prahe. V zaujímavom referáte poukázal na to, že armáda ako dôležitý mocenský nástroj „prechádza vždy pri nástupe nového režimu“ mnohými zmenami. Nastolené otázky, prečo k rozsiahlym a tvrdým represíám došlo v štáte a v armáde, ktoré „mali pomerne bohaté demokratické tradície“ a prečo sa armáda stala „tak často objektom“ politicky motivovaných represívnych opatrení, vzbudili pozornosť účastníkov konferencie. Ako uviedol J. Bílek, odpoveď ani v súčasnosti, pri dosiahnutej úrovni vedeckého poznania, nie je jednoduchá. Uvedené konštatovanie podmieňuje viacero faktorov. Problematiku politických represíí v Poľskej armáde analyzoval major dr. Marek Jasiak z varšavského VHÚ. So zaujímavým referátom poukajúcim na špecifiká vojenskej politiky Maďarska v prvých rokoch studenej vojny vystúpil dr. Imre Okváth z VHÚ v Budapešti. Prvý tematický blok uzatvoril referátom o sovietyzácii v Poľskej armáde v období rokov 1949 – 1956 podplukovník dr. Henryk Julian Wcislo z VHÚ vo Varšave.

Druhý tematický blok: „Slovensko a armáda v mocenských siločiarach Európy 1955 – 1968“ otvoril podplukovník PhDr. Miloslav Púčik, CSc. z VHÚ v Bratislave. Analyzoval problematiku postavenia a úlohy Slovenska a vojska dislokovaného na jeho území v bezpečnostnom systéme medzi „Východom“ a „Západom“ v období rokov 1960 – 1968. Profesor Pavol Kollár, CSc. z MO SR sa vo svojom príspevku venoval otázkam vojensko-zemepisného postavenia Slovenska v rokoch 1955 – 1968. Ako uviedol v úvode svojho vystúpenia, „vojensko-zemepisné postavenie štátu je všeobecne považované za jeden z najdôležitejších činiteľov, ktoré ovplyvňujú jeho vojensko-strategické postavenie na kontinente“, alebo na potenciálne uvažovanom priestore vojnovnej činnosti. Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956 analyzoval podplukovník PhDr. Jan Štaigl, CSc. Okrem iného poukázal na to, že vojenské opatrenia na slovensko-maďarských hraniciach nie je možné „hodnotiť bez zohľadnenia zmeny ich charakteru v závislosti“ od vývoja a priebehu revolučných udalostí v stredoeurópskom regióne; vojenskú politiku Maďarska v období rokov 1954 – 1963, predniesol dr. András Horváth z VHÚ v Budapešti.

Podnetný referát analyzujúci neúspešný pokus o reformu komunistického režimu v roku 1968 vo väzbe na politiku „Západu“ predniesol profesor Jan Pauer z Univerzity Brémy. Čerpal zo vzácných archívnych dokumentov, ktoré mal k dispozícii ako člen Komisie vlády ČSFR pre analýzu udalostí 1967 – 1970 a ako člen tzv. Mlynářovho tímu v období svojho exilu. Politiku „Západu“ výstižne charakterizoval slovami: „Pokiaľ sa »západ« správal už pred vojenskou intervenciou pasívne a bezkonceptne, tak po intervencii sa správal voči kremeľskému vedeniu vyslovene kooperatívne.“ PhDr. Michal Štefánský, CSc. z Politologického kabinetu SAV v Bratislave koncipoval tézu svojho vystúpenia na základe dôkladného štúdia archívnych materiálov, ktoré mal k dispozícii ako člen Komisie vlády SR pre analýzu obdobia 1967 – 1970. Vo svojom vystúpení analyzoval dve odlišné etapy, ktorými prešla slovenská spoločnosť, a to: 1. od januára 1968 do intervencie 20. augusta 1968; 2. od intervencie do polovice apríla 1969. Zaujímavú problematiku slovenskej otázky v období pokusu o reformu v roku 1968 riešil vo svojom vystúpení PhDr. Ľubomír Gašperík, CSc. z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

V závere konferencie odzneli dva referáty, ktoré analyzovanou problematikou na seba logicky nadväzovali. Vedecký pracovník VHÚ v Bratislave podplukovník PhDr. Miloslav Púčik, CSc. vo svojom

Vojenská história

príspevku poukázal na niektoré základné súvislosti vojenskej okupácie Slovenska časťou vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Referát bol koncipovaný na základe archívnych dokumentov, ktoré získala Komisia vlády SR pre analýzu obdobia 1967 – 1970. Netradične chápaný problém tzv. normalizácie analyzoval pri svojom „pohľade zvonku“ docent Kieran David Williams z Londýnskej univerzity.

V priebehu konferencie odznelo množstvo podnetných diskusných vystúpení, ktorých časť bola publikovaná v nedávno vydanom zborníku. Základné myšlienky obsiahnuté v 19 referátoch budú podnetom pre ďalšie vedeckovýskumné zameranie VHÚ a pri koncipovaní záverečného dielu Vojenských dejín Slovenska.

M. Púčík

BIBLIOGRAFIA**VOJENSKÉ DEJINY SLOVENSKA**

(Výberová bibliografia I. – 1993)

BOŽENA ŠEĎOVÁ

Sumarizujúci bibliografický prehľad prináša výsledky práce vojenskej historiografie týkajúce sa Slovenska a dejinných zápasov Slovákov doma i za hranicami od vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993. V každom ďalšom čísle uverejníme vždy nasledujúci rok.

Bibliografia obsahuje pôvodné vedecké a odborné práce vo forme monografií, monotematických a polytematických zborníkov, štúdií. Dopĺňajú ich odborné články z periodík domácej i zahraničnej proveniencie, v zdôvodnených prípadoch i práce memoárového charakteru. Z priestorových i koncepčných dôvodov nie sú uvádzané recenzie, medailóny, práce učebnicového a publicistického charakteru, preklady, správy, kronika. V predkladanej bibliografii sú zahrnuté i práce širšieho tematického zamerania, v ktorých problematika vojenskej histórie Slovenska nefiguruje ako kľúčová, ale ktoré sú nevyhnutné pre kontinuálne chápanie konkrétnych udalostí a dimenzií slovenskej vojenskej histórie.

Štruktúra výberovej bibliografie vychádza z chronologického členenia na päť základných období od najstarších čias po súčasnosť, v ktorých sú bibliografické záznamy triedené abecedne. V každom období je predradený knižný súpis, potom nasledujú štúdie a ostatné materiály. Na konci každého obdobia sú zaradené aj články, alebo práce menšieho rozsahu, keďže boli publikované vo vojenskej periodickej tlači, alebo v profilovo zodpovedajúcich periodikách (A – Časopis Armády SR, Apológia, Armáda SR, Obrana, Spoločnosť, armáda, osobnosť, VV – Vlastenecká a etická výchova, Zaujímá vás?, Bojovník, Národné osvobozenie, Historická revue, Pamiatky a múzeá...) Práce, ktorých problematika presahuje širšie časové rozpätie, ako vymedzuje štruktúra bibliografie, sú zaradené až za jednotlivé obdobia. Samostatnú skupinu tvoria tak isto práce, ktoré tematicky presahujú vojenskú problematiku Slovenska. Problematika vojenského archívnictva a múzejníctva, ktorá je publikačne prezentovaná skromnejšie, tvorí poslednú časť bibliografického súpisu príslušného roku. Z priestorových dôvodov sme sa rozhodli pre uvádzanie údajov základného bibliografického záznamu, bez bližšej obsahovej charakteristiky. Zborníky sú spracované formou rozpisu jednotlivých štúdií. V prípade, že tvoria tematicky a rozsahom menej významné príspevky, uvádzame len výťah obsahu zborníka, a to priamo pri jeho opise.

ZOZNAM EXCERPOVANÝCH ČASOPISOV A PERIODICKÝCH ZBORNÍKOV

A – Časopis Armády SR
 Apológia
 Asian and African Studies (Bratislava)
 Bibliographie internationale d'histoire militaire
 Biografické štúdie
 Bojovník
 Český časopis historický
 Damals
 East European Revue
 Hadtörténelmi Közlemények
 Historica Carpatica
 Historická revue
 Historické štúdie
 Historický časopis
 Historie a vojenství

História
Medzinárodné otázky
Obrana
Obzor Gemera – Malohontu
Österreichisch-Militärische Zeitschrift
Pamiatky a múzeá
Prírastky knižného fondu vedeckej knižnice OVI
Slovenské štúdie
Slovenská archeológia
Slovenská archivistika
Slovenská národná bibliografia
– Knihy
– Články
– Dizertačné práce
Soudobé dějiny
Střední Evropa
Studia Historica Nitriensia
Studia Historica Slovaca
Századok
Történelmi szemle
Vojenské rozhledy
VV – Vojensko-občianska príprava vojakov ZS
Wojskowy przeglad historyczny
Zborník Slovenského národného múzea

Do roku 1526

Dobiš, P. G.: Od praveku po pád Veľkomoravskej ríše. – 3. vyd. – Bratislava: Slov. katedrála – Marta a Martin Kilimajar, 1993. – 87 s.

Havlík, L. M.: Kronika o Velké Moravě. – 2. dopl. a uprav. vyd. Brno, Jota, 1993. – 339 s.

Klein, B. – Ruttkay, A. – Marsina, R.: Vojenské dejiny Slovenska: I. zv. Stručný náčrt do roku 1526. – Bratislava: MO SR, 1993. – 177 s.

Štefanovičová, T.: Najstaršie dejiny Bratislavy. – Bratislava: Elán, 1993. – 374 s.

* * *

Brezováková, B.: Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310 – 1317). – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 4 (1993), s. 361 – 378.

Klein, B.: Geopolitické faktory v starších slovenských dejinách. – In: Armáda v dejinách Slovenska. I. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 3 – 16.

Klein, B.: Obranný pevnostný systém uhorského štátu na území Slovenska do tatárskeho vpádu. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 2 (1993), s. 3 – 35.

Ruttkay, A.: O slovensko-maďarských vzťahoch po rozpade Veľkej Moravy a na prahu vzniku stredovekého Uhorska: (Archeologické a historické aspekty) – In: Slovenské štúdie. – Bratislava: Veda, 1993. – S. 159 – 165.

* * *

Dangl, V.: Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. – In: Obrana. – Roč. 1, č. 1, 3, 5, 7, 13, 15, 19, 21 (1993), s. 9.

- Č. 1: Počiatky lesku Veľkej Moravy
3: Svätopluk a jeho ríša
5: Bratislavská bitka roku 907
7: Vojenské umenie starých Slovanov
13: Mongolsko-tatárske nebezpečenstvo
15: Bitka pri rieke Slaná roku 1241

Vojenská história

17: Bitka pri Rozhanovciach

21: Niečo o vojenstve v 13. – 14. storočí

Fiala, A. – Semanko, A.: Zaniknuté opevnenia v južnej časti Bratislavského hradu. – In: Pamiatky a múzeá. – Roč. 42, č. 2 (1993), s. 34 – 37.

Klein, B.: Je Laugaricio – Trenčín? – In: Apológia. – Roč. 1, č. 3 (1993), s. 13.

Klein, B.: Obrázky z vojenskej histórie Slovenska. – In: Obrana. – Roč. 1, č. 0/13. 3./, 9, 11, 17 (1993), s. 9.

Č. 0: Na prahu

9: Začlenenie Slovenska do uhorského štátu

11: Obranný pevnostný systém uhorského štátu na území Slovenska do tatárskeho vpádu

17: Tatárske plienenie Slovenska v rokoch 1241 – 1242

Kulašík, K.: Bitka u Rozhanoviec. – In: A – Časopis Armády SR. – Roč. 1, č. 1 (1993), s. 44 – 45.

Steinhübel, J.: Mojmirovská pečať veľkomoravskej minulosti: Morava a Nitriansko v spoločnom štáte. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 9 (1993), s. 6 – 7.

Vizdal, J.: Vznešení barbari. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 6 (1993), s. 4 – 5.

(východné Slovensko – Kelti)

1526 – 1914

Bělina, P.: Generál Laudon: Život ve službách Marie Terezie a Josefa II. – Praha: Panorama, 1993. – 216 s.

Baum, W.: Kaiser Sigismund: Konstanz, Hus und Türkenkriege. – Graz – Wien – Köln: Verlag Styria, 1993. – 335 s.

Daniš, M.: Slovensko, husári a cárovná. – Bratislava: STIMUL, 1993. – 133 s.

Pécsi, K. P.: Exegetion. /Vojenské dejiny Uhorska/ – Budapest : Akadémiai Kiadó, 1993. – 155 s. Slovensko a Habsburská monarchia v 16. a 17. storočí. – Bratislava: Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut – FF UK, 1994.

Vojenské predpisy: Sprostého vojaka povinnost. Wagónske artykule: (slovensko-maďarský rukopis z r.1760) (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár). – 23 s.

* * *

Dangl, V.: Rok 1848 – prvé ozbrojené vystúpenie Slovákov v novodobých dejinách. – In: Armáda v dejinách Slovenska. – I. časť. Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 17 – 38.

Kopčan, V.: Der osmanische Krieg gegen die Habsburger 1663-64 (im Hinblick auf die Slowakei) /Turecká vojna proti Habsburgovcom 1663 – 64/ – In: Asian and African Studies. – Roč. 2, č. 2 (1993), s. 169 – 189.

Krajčovič, M.: Medzinárodné podmienky slovenského národného hnutia 19. storočia. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 5 – 6 (1993), s. 551 – 566.

Rosenbaum, K.: Denník Karola Alexandra Modrániho z čias Slovenského povstania v rokoch 1848 – 1849. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 2 (1993), s. 188 – 199.

* * *

Baráthová, N.: Kežmarský meštiacky strelecký spolok. – In: Pamiatky a múzeá. – Roč. 42, č. 2 (1993), s. 18 – 19.

Dangl, V.: Pred 145-timi rokmi sa uskutočnila „Septembrová výprava slovenských dobrovoľníkov“. – In: Apológia. – Roč. 1, č. 6 (1993), s. 14 – 18.

Gaál, I.: Cisársko-kráľovské vojsko v Gemeri – Malohonte vo februári 1849 a zrážka pri Tornali. – In: Obzor Gemera – Malohonte. – Roč. 24, č. 1 (1993), s. 26 – 31.

Gosiorovský, I.: Slovenské povstanie v rokoch 1848 – 49. In: A – Časopis Armády SR. – Roč. 1, č. 1 (1993), s. 46 – 48.

Kulašík, K.: Bitka pri Moháči. – In: A – Časopis Armády SR. – Roč. 1, č. 3 (1993), s. 43 – 46.

1914 – 1918

Čepelka, M.: Fronta v Dolomitech 1915 – 1917. – Lysá n/Labem: Hodek – DTP Studio, 1993. – 82 s.
Galandauer, J.: Slovník prvního československého odboje 1914 – 18. – Praha: Hermes, 1993. – 165 s.
 75. výročí Zborova. – Praha: Historický ústav AČR, 1993. – 54 s.

* * *

Aichelburg, V.: Sarajevský atentát 28. 6. 1914. – In: Střední Evropa. – Roč. 8, č. 29 (1993), s. 120 – 132.
Hronský, M.: Slovensko a Slováci v prvom odboji (1914 – 1918). – In: Armáda v dejinách Slovenska. I. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 39 – 61.
Klípa, B.: Československé legie v Itálii. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 1 (1993), s. 17 – 97.
Kováč, D.: Česko-slovenské vzťahy v prvom československom zahraničnom odboji. – In: Cestami česko-slovenské vzájemnosti. – Liberec: Masarykova akademie, 1993. – S. 61 – 68.
Nagajo, S.: Pobyt Milana Rastislava Štefánika v Japonsku (jeseň 1918). – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 2 (1993), s. 161 – 170.
Romsics, I.: Edvard Beneš a československo-maďarské hranice. – In: Střední Evropa. – Roč. 8, č. 27 (1993), s. 9 – 15.
Slepcev, I.: K problematike I. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914 – 1915. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 3 (1993), s. 65 – 78.
Šedivý, I.: Družina československých legionářů v počátcích legionářského hnutí v Československu. – In: Sborník k dějinám 19. a 20. století: 13. – Praha 1993. – S. 93 – 113.

* * *

Hodas, K.: Znesväcujúci koniec o vojenskom cintoríne v Žiline. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 6 (1993), s. 34.
Hronský, M.: Českoslovakizmus – za a proti. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 19 (1993), s. 20.
Hronský, M.: Ohof ho! – znelo našimi horami. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 4 (1993), s. 13 – 15. /rakúsko-uhorská armáda 1917/19 – dezercie, vzbury – Malé Karpaty/
Hronský, M.: Štátotvorná úloha česko-slovenského zahraničného vojska. – In: Apológia. – Roč. 1, č. 3 (1993), s. 7 – 13.
Paule, O.: Légie v boji: Na nekonečne dlhej ceste za slobodou. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 15 (1993), s. 6.
Řezáč, Z.: Čs. legie ve Francii. – In: Vojenský profesionál. – Č. 1 (1993), s. 22 – 25.

1918 – 1938

Čarnogurský, P.: 6. október 1938. – Bratislava: Veda, 1993. – 327 s.
Francev, V.: Československé tanky, obrněná auta, obrněné vlaky a drezíny 1918 – 1939. – Praha: ARS-ARM, 1993. – 88 s.
Nižňanský, E.: Kto bol kto za I. ČSR. – Bratislava: Qlll, 1993. – 213 s.
Pfaff, I.: Sovietska zrada 1938. – Praha: BFA, 1993. – 143 s.
Rajlich, J. – Sehnal, J.: Vzduch je naše moře. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 191 s.
 Viedenská arbitráž /2. november 1938/ – Mnichov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – 74 s.
Vondrovský, I.: Opevnění z let 1936 – 1938 na Slovensku. – Varnsdorf: Jan Škoda Fort-Print, 1993. – 67 s.
Vodrovský, I.: Opevnění z let 1938 – 1939 na Slovensku. – Dvůr Králové: Fort Print, 1993. – 67 s.

* * *

Anger, J.: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1918 – 1938. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 5 – 6 (1993), s. 622 – 638.
Anger, J.: Vznik Čs. armády, Slovensko a Slováci v nej (1918 – 1938). – In: Armáda v dejinách Slovenska. I. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 62 – 82.
Bartošek, F.: Pomery na okupovanom území južného Slovenska po Viedenskej arbitráži. – In: Vie-

denská arbitráž /2. november 1938/ – Mníchov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 43 – 48.

Deák, L.: Slovensko-maďarské vzťahy medzi dvoma vojnami. – In: Aktuálne otázky histórie 2: Zborník prednášok. – B. Bystrica: Metodické centrum, 1993. – S. 64 – 75.

Deák, L.: Viedenská arbitráž a jej dôsledky pre Slovensko. – In: Viedenská arbitráž /2. november 1938/ – Mníchov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 8 – 18.

Essen, A.: Základy mírového usporiadání Evropy po 1. svetovej válce a diplomacie dr. Beneše. – In: Střední Evropa. – Roč. 8, č. 27 (1993), s. 16 – 18.

Fiala, J.: Mobilizace československé armády na podzim 1921. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 2 (1993), s. 36 – 67.

Hronský, M.: Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 5 – 6, (1993), s. 583 – 621.

Kanáš, J.: Povolávanie do armády a jeho zneužívanie proti slovenskému obyvateľstvu „Felvidéku“. – In: Viedenská arbitráž /2. november 1938/ – Mníchov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 58 – 63.

Krivá, A.: Slovensko a zahraničnopolitické postavenie ČSR koncom tridsiatych rokov – In: Armáda v dejinách Slovenska. I. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 83 – 98.

Molnár, L.: Spomienky na obdobie pred Viedenskou arbitrážou v Košiciach. – In: Viedenská arbitráž /2. november 1938/ – Mníchov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 49 – 53.

Mudrová, H. – Mudra, M.: Generál M. C. J. Pellé a Československo. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 4 (1993), s. 143 – 161.

Políščuk, J.: Vliv velmocí na ČSR ve 20. letech. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 2, č. 3 (1993), s. 129 – 139.

Poredoš, F.: Medzinárodné aspekty Viedenskej arbitráže. – In: Viedenská arbitráž /2. november 1938/ – Mníchov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 19 – 29.

Protokol o arbitrážnom výroku medzi Československou republikou a Maďarskom. – In: Viedenská arbitráž /2. november 1938/ – Mníchov pre Slovensko: Príspevky z kolokvia: 1. november 1993 v Bratislave / Zost. L. Deák. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 64 – 65.

Slneková, V.: Československo na rokovaniach parížskej mierovej konferencie. – In: Studia Historica Nitriensia. – Nitra: Vysoká škola pedagogická, 1993. – S. 97 – 124.

* * *

Anger, J.: Štátotvorná úloha česko-slovenských légii a výstavba Česko-slovenskej armády v rokoch 1918 – 1938. – In: A – Časopis Armády SR. – Roč. 1, č. 2 (1993), s. 36 – 42.

Deák, L.: Trauma z Trianonu. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 9 (1993), s. 14 – 15.

Chalupecký, I.: Krvavá hranica na Dunajci. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 4 (1993), s. 15 – 16.

Gajan, K.: Delenie sveta vo Versailles: Dôsledky prvej svetovej vojny. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 9 (1993), s. 11 – 13.

Medved', J.: Maďarský smiech a slovenský plač. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 45 (1993), s. 12. (Viedenská arbitráž – dôsledky)

Pech, P.: Štátotvorná úloha česko-slovenského zahraničného vojska a výstavba Česko-slovenskej armády do roku 1938. – In: VV – Vlastenecká a etická výchova vojakov. – Roč. 1, č. 2 (1993), s. 5 – 9.

Vojenské obranné zpravodajství za 1. republiky: Rešerš. (11 záz. 1929 – 1990) – Praha: BDS VK HÚ AČR, 1993.

Vondrovský, I.: Opevnenia pri rieke Morave. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 9 (1993), s. 26 – 27.

1938 – 1945

Deighton, L.: Stíhač. Bitva o Británii – jak to skutečně bylo. – Praha: Práce, 1993. – 356 s.

Eyck, M. F.: Zemřeli jsme pro Anglii: Piloti 310., 312. a 313. československé perutě, kteří bojovali a zemřeli pro Anglii: 1940 – 1945. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 136 s.

Gajdoš, P. – Rehák, A. – Schwarz, K: História 2. čs. samostatnej paradasantnej brigády v ZSSR. – Bratislava: SZPB, 1993. – 26 s.

Halaj, D.: Milan Polák (1897 – 1951). – Banská Bystrica: Nad. Chaviva, 1993. – 76 s.

Hess, A.: Byli jsme v bitvě o Anglii. – 2. vyd. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 112 s., 16 s. příl.

Hrbek, I. – Hrbek, J.: Salvy nad vlnami: Od výstřelu na Westerplatte po zkázu Bismarcku. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 331 s.

Kamenec, I.: Slovenský štát z rokov 1939 – 1945. – Bratislava: Metodické centrum, 1993. – 12 s.

Levora, V. – Dvořáková, Z.: Ze stalinských gulagů do československého vojska. – Praha: Hříbal, 1993. – 246 s.

Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – 94 s.

Montgomery, L. B.: Paměti polního maršála. – Praha: Svoboda, 1993. – 469 s.

Murcko, M.: Okres Stará Lubovňa v rokoch 1938 – 1945. – Prešov: Metodické centrum, 1993. – 104 s.

Obhajovací reč Dr. Martina Greču pred tzv. národným súdom na obranu prezidenta Dr. Jozefa Tisu / Predhovor nap. Anna Magdolénová. – Partizánske: Garmond – Priatelia prezidenta Tisu, 1993. – 97 s.

Pažur, Š.: Východoslovenská armáda a odboj: Materiály z vedeckého seminára – Prešov 12. – 13. novembra 1992 / Zost. Štefan Pažur – Banská Bystrica: Múzeum SNP, 1993. – 154 s.

Posádka mrtvých – Praha, **Toužimský – Moravec:** 1993. – 221 s. /čs. letci v západnom odboji/

Rajlich, J. – Sehnal, J.: Stíhači nad Kanálem: Československý stíhací wing RAF 1942 – 1945. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 384 s.

Sas, A.: A szlovákiai zsidók üldözése 1939 – 1945 /Prenasledovanie Židov na Slovensku/ – Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1993. – 260 s.

Šnajdr, M.: Curtiss Kittyhawk: Válka v Africe 1941 – 1943. – Olomouc: Hájek a spol, 1993. – 101 s.

Šolc, J.: A zpívali jsme Tipperary. Výcvik československých parašutistů ve Velké Británii. – Praha: Merkur, 1993. – 94 s.

Táborský, E.: Prezident Beneš mezi Západem a Východem. – Praha: Mladá fronta, 1993. – 328 s., 16 s. příl.

Takáč, L.: Poslanie. – Banská Bystrica: M. O. Enterprice, 1993. – 122 s.

Vnuk, F.: Neuveritelné sprisahanie. – 2. vyd. – Trenčín: Ivan Štelcer, 1993. – 194 s.

* * *

Cséfalvay, F.: 1. čs. armáda na Slovensku. – In: Armáda v dejinách Slovenska. II. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 156 – 172.

Čierna-Lantayová, D.: Maďarský problém a zahraničnopolitické koncepcie československej vlády v Londýne (jún 1941 – január 1945). – In: Historické štúdie 34. – Bratislava: Slovak Academic Press, 1993. – S. 126 – 135.

Deák, L.: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 11 – 20.

Duhajová, Z.: Slovenská časť vládneho vysielania z Londýna v rokoch druhej svetovej vojny. – In: Zborník FFUK – Žurnalistika 19 – 20, 1991 – 1992 /vyd. 1993/. - S. 43 – 59.

Kamenec, I.: Židovská otázka na Slovensku v čase druhej svetovej vojny. – In: Aktuálne otázky histórie 2: Zborník prednášok. – B. Bystrica: Metodické centrum, 1993. – S. 52 – 63.

Klimek, A.: Plány Edvarda Beneše na poválečný vývoj Československa. – In: Střední Evropa. – Roč. 9, č. 30 (1993), s. 25 – 31.

Korček, J.: Domobrana. – In: Armáda v dejinách Slovenska. II. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 173 – 195.

Korček, J.: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 34 – 46.

Mojš, V.: Slovensko v „susedskom objatí“ v marci 1939. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 47 – 46.

Mojš, V.: Vojenskopolitické súvislosti maďarskej agresie v marci 1939 „Malá vojna“. – In: Veda – armáda – spoločnosť. – Roč. 4, č. 1 (1993), s. 66 – 92.

Němeček, J.: Zpráva škpt. Jana Kreka o československém legionu v Polsku: Dokumenty. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 2 (1993), s. 134 – 162.

Parenička, P.: Slovensko-maďarský konflikt na jar roku 1939 v slovenskej publicistike a literatúre. – In: Malá vojna : Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939 : Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 69 – 78.

Petruf, P.: Vzťahy medzi Slovenskom a Francúzskom 1939 – 1944. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 5 – 6 (1993), s. 693 – 705.

Potemra, M.: Sobranecký kraj za maďarskej okupácie v rokoch 1939 – 1944. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939 : Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 79 – 88.

Stanislav, J.: Vojenskopolitické otázky spojeneckej pomoci pripravovanému povstaniu na čs. území v rokoch 1942 – 1944 do vypuknutia SNP. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 2 (1993), s. 143 – 160.

Sulaček, J.: Pohraničné incidenty na južnom Zemplíne počas „Malej vojny“. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 57 – 62.

Šimunič, P.: Vojenské aspekty obrany Slovenska v druhej polovici marca 1939. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 21 – 33.

Štefánky, V.: 2. slovenská technická divízia v Taliansku. – In: Armáda v dejinách Slovenska. II. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 141 – 155.

Tejchman, M.: Ve službách „Třetí říše“: Slovanští vojáci v německých uniformách za 2. světové války. – In: Slovanské historické studie 19. – Praha: Academia, 1993. – S. 167 – 189.

Vališ, Z.: Neznáme dokumenty z Benešovy cesty do Moskvy v roce 1943. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 5 (1993), s. 163 – 169.

Valo, P.: Cesta k odkliatíu „Malej vojny“. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939 : Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 89 – 94.

Zelenák, P.: Ohlas maďarsko-slovenského konfliktu v marci 1939 v súdobej tlači na Slovensku. – In: Malá vojna: Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939: Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach 30. 3. 1993 / Zost. Ladislav Deák – Bratislava: Slovak Academic Press pre HÚ SAV, 1993. – S. 63 – 68.

Zudová-Lešková, Z.: Obrana národa na Slovensku. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 6 (1993), s. 77 – 131.

* * *

Bařina, D.: Netradičný pohľad. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 20 (1993), s. 6. /Július Nosko/

Cséfalvai, F.: Domáci odboj proti fašizmu. – In: VV – Vlastenecká a etická výchova vojakov. – Roč. 1, č. 2 (1993), s. 16 – 20.

Deák, L.: V zovretí dravých susedov. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 1 (1993), s. 16 – 18. /J. Tiso – 1938 – diplomatická činnosť/

Dolinay, J.: Bradlo sa ozývalo z Británie: Jedna z menej známych kapitol našej vojenskej histórie. – In: Obrana. – Roč. 1, č. 23 (1993), s. 6 – 7.

Faltán, S.: Naš spravodlivý boj pokračoval. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 2 (1993), s. 8. /SNP – part. oddiel Chmelnickij/

- Gebhart, J.:** Tři králové: Balabán – Mašín – Morávek. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 2, č. 9 (1993), s. 100 – 111.
- Gubič, O.:** Hrdina bez zbrane. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 14 (1993), s. 6. /fotodokumentácia SNP – Ivan Székely/
- Halaj, D.:** Spomienka na boje pri Čremošnom. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 17 (1993), s. 6.
- Havlík, Š.:** Spomienky na obdobie Slovenskej republiky a odboj. – In: Obzor Gemera – Malohontu. – Roč. 24, č. 3 (1993), s. 141 – 144.
- Hospodár, V.:** Osud frontového vojaka. – In: Bojovník. – Roč. 30, č. 23 (1993), s. 7. /Dmitrij Hegeduš/
- Hrubovčák, J.:** V znamení trojzubca. – Bojovník. – Roč. 38, č. 2 (1993), s. 8. /dec. 1945 – židovské obyvateľstvo – banderovské zločiny – okres Snina/
- Kamenec, I.:** Bezmocnosť jedného z najmocnejších: Neznáme listy Ferdinanda Ďurčanského. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 2 (1993), s. 17 – 19.
- Koprda, F.:** „Achat“ a „Ocel“: Zo školských lavíc do bojov. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 21 (1993), s. 8. /I.čs.armáda na Slovensku – letecká rota npor. M. Minku/
- Korček, J.:** V službách militantnej politiky: Do dejín áno, na tabuľu nie. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 10 (1993), s. 19 – 20. /Alojz Macek/
- Kubica, B.:** Nezabúdame...! /Míchal Minka/ – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 10 (1993), s. 6 – 7.
- Lehotský, P.:** Spomienky na hrdinov. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 7 (1993), s. 4. /január 1945 – rimavsko-sobotský región/
- Mathé, S.:** Cesta Slovenska k 14. marcu 1939. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 11 (1993), s. 12 – 13.
- Moncol, L.:** Slovensko mu bolo druhou vlasťou. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 20 (1993), s. 6. /Francúzi v SNP – Albert Poupet/
- Murín, K.:** Spieglerova legenda o vyzrazení Tisu. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 7 (1993), s. 12.
- Navrátil, M.:** O tragickom osude spojeneckých misí v Slovenskom národnom povstaní. In: Obzor Gemera – Malohontu. – Roč. 24, č. 3 (1993), s. 102 – 108.
- Němeček, J.:** Exilová hnutí za II. světové války. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 3 (1993), s. 172 – 174.
- Pauliak, E.:** Maršal Konev a boje o Duklu: Hypotézy a skutočnosti. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 4 (1993), s. 7.
- Petrák, A.:** Nezabudnuteľný plukovník Fillingham M. C. – In: Bojovník. – Roč. 38, č. 12 (1993), s. 6.
- Richter, K.:** Dilemy generála Vlasova: V slepých uličkách vojny. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 8 (1993), s. 21 – 22.
- Rjabík, M.:** Pred päťdesiatimi rokmi: Komplikované začiatky v bieloruských lesoch. – Bojovník. – Roč. 38, č. 6 (1993), s. 6. /spolupráca slov. vojakov s bieloruskými partizánmi/
- Stanislav, J.:** K vzťahu Dr. J. Tisu k slovenskej armáde: I., II., III. – In: Bojovník. – Roč. 37, č. 17, 18, 19 (1993), s. 6.
- Šimunič, P.:** Druhá vojna slovenskej armády: Do sporu o Poľsko zatiahol Hitler aj Slovensko. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 3 (1993), s. 15 – 16.
- Šimunič, P.:** Slovenská armáda v rokoch 1939 – 1941 (od vzniku po Lipowiec). – In: Armáda v dejinách Slovenska. – I. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 99 – 140.
- Šimunič, P.:** Slovenské národné povstanie: Pohľad do zrkadla našej minulosti. – In: Obrana. – Roč. 1, č. 23 (1993), s. 9.
- Šimunič, P.:** Tragédia pri Lipowci. – In: Apológia. – Roč. 1, č. 5 (1993), s. 18 – 21.
- Šimunič, P.:** Vojaci bez generálov: Ako sa rozdelila armáda v roku 1939. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 1 (1993), s. 14 – 16.
- Škorpil, P.:** Špión medzi odbojármi. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 10 (1993), s. 20 – 22. /domáci odboj 1941 – ilegálna skupina Demec/
- Vališ, Z.:** Vladimír Příkryl. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 2, č. 3 (1993), s. 138.
- Žiak, J.:** „Nadšenie bolo v SNP i v marci 1939.“ – In: Obrana. – Roč. 1, č. 2 (1993), s. 7. (spomienky gen. mjr. T. Obucha)

Po roku 1945

- Armáda 93:** Ročenka. – Bratislava: Odbor pre verejné záležitosti MO SR, 1993. – 135 s.
- Československo a Izrael v letech 1945 – 1956:** Dokumenty. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – HÚ AČR – St. ústř. archiv, 1993. – 399 s.
- Dobiš, P. G.:** Dr. Jozef Tiso: Vydaný – obžalovaný – súdený – odsúdený – popravený. – Bratislava: Spol. Dr. J. Tisu, 1993. – /Nestr./
- Dokumenty:** /Čs. vojenská pomoc Izraelu/ / Pripr. M. Bulínová, J. Dufek, K. Kaplan, V. Šlosar. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 400 s.
- Kaplan, K.:** Sovětskí poradci v Československu 1949 – 1956. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993. – 146 s.
- Kaplan, K.:** Tábory nucené práce v Československu v letech 1948 – 1954. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1993.
- Kural, V.:** Československo roku 1968: 1. díl: Obrodný proces. – Praha: Parta ve spol. s edič. odd. Ústavu mez. vztahů. 1993. – 208 s.
- Netopýr:** Letka rádiotechnického průzkumu: 11. 8. 1958 – 31. 1. 1986: 1. slet: Pardubice 24. 4. 1993. – Pardubice: b.v., 1993. – 32 s.
- Pecka, J.:** Odsun sovětských vojsk z Československa (1989 – 1991): Bibliografie: Pobyt sovětských vojsk na území Československa: Materiály, studie, dokumenty č. 1. – Praha: Ústav světových dějin AV ČR, 1993. – 49 s.
- Pecka, J.:** Spontánní projevy Pražského jara 1968 – 1969. – Brno: Doplněk, 1993. – 295 s.
- Renner, H.:** Dějiny Československa po roku 1945. – Bratislava: Slovac Academic Press, 1993. – 207 s.
- Šutaj, Š.:** „Akcja Juh“: Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. – Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 8. 1993. – 84 s.
- Vojenská a další opatření Československa v době povstání v Maďarsku na podzim 1956: Sborník dokumentů: 1., 2. díl. – Praha: Historický ústav AČR, 1993. – 128 s., 258 s.

* * *

- Benčík, A.:** Ludvík Svoboda a srpen 1968. – In: Soudobé dějiny. – Č. 1 (1993), s. 24 – 43.
- Benčík, A. – Kural, V.:** Vojenská intervence proti Československu v srpnu 1968 a politická porážka její původní koncepce. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 3 (1993), s. 3 – 54.
- Čierna-Lantayová, D.:** Koncepcia česko-slovenskej a maďarskej politiky v otázke povojnových hraníc (1944 – 1946). – In: História a politika : III. bratislavské sympóziu konané 12. – 15. novembra 1992. – Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1993. – S. 114 – 118.
- Dufek, J.:** Destrukce československého důstojnického sboru po únoru 1948. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 3 (1993), s. 168 – 172.
- Dufek, J. – Šlosar, V.:** Pomoc Československa při vzniku izraelského letectva v roce 1948. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 1 (1993), s. 98 – 111.
- Gál, J.:** Československo v letech 1968 – 1990. – In: Aktuálně otázky historie 2: Zborník prednášok. – Banská Bystrica: Metodické centrum, 1993. – S. 115 – 148.
- Havlíček, J.:** K otázce formování a národnostního složení velitelského sboru československé armády v letech 1945 – 1948. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 2 (1993), s. 91 – 110.
- Havlíček, J.:** Slováci v dôstojníckom zbore československej brannej moci v rokoch 1945 – 1948. – In: Armáda v dejinách Slovenska. II.časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 196 – 213.
- Kaminski, M.:** Beneš a československo-polské vztahy v letech 1945 – 1948. – In: Střední Evropa. – Roč. 8, č. 27 (1993), s. 19 – 22.
- Madry, J.:** Počátky normalizace a armáda /duben – srpen 1969/ – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 4 (1993), s. 3 – 49.
- Madry, J.:** Stupňování normalizačních opatření po srpnu 1969 v Československu a jeho armádě (1969 – 1971). – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 5 (1993), s. 71 – 112.
- Minařík, P.:** Názory na úkoly a strukturu teritoriálního vojska ve druhé polovině 60. let. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 2, č. 6 (1993), s. 133 – 139.
- Pataky, I.:** Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej ľudovej armády do agresie proti Československu v roku 1968. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 5 (1993), s. 54 – 70.

Paulík, J.: Prijetí moskevskeho protokolu z 26. srpna 1968 a činnosť čs. armádního velení. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 6 (1993), s. 3 – 34.

Pešek, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 4 (1993), s. 430 – 442.

Pešek, J.: Slovensko v dobe tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. – In: Veda – armáda – spoločnosť. – Roč. 4, č. 1 (1993), s. 137 – 161.

Púčik, M.: Armáda ČSSR v bývalom bezpečnostnom systéme „Východ“ – „Západ“. – In: Medzinárodné otázky. – Roč. 2, č. 1 – 2 (1993), s. 56 – 71.

Púčik, M.: Obranný systém Česko-Slovenska a miesto Slovenska v ňom koncom 60-tych rokov. – In: Zborník príspevkov k vojenským aspektom geopolitického postavenia Česko-Slovenska a Slovenska. – Bratislava: VVPŠ, 1993. – S. 88 – 117.

Štaigl, J.: Slovenský národný prvok vo výstavbe dôstojníckeho zboru čs. armády v rokoch 1948 – 1970. – In: Armáda v dejinách Slovenska. II. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – S. 214 – 239.

Štaigl, J.: Vojenská identita Slovenska v kontexte výstavby čs. armády v rokoch 1945 – 1947. – In: Veda – armáda – spoločnosť. – Roč. 4, č. 1 (1993), s. 93 – 136.

* * *

Létal, K.: Československá armáda v rokoch 1945 – 1989. – In: VV – Vlastenecká a etická výchova vojakov. – Roč. 1, č. 2 (1993), s. 21 – 26.

Uher, J.: Horúce leto v slovenskom parlamente. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 2 (1993), s. 21 – 23 /SNR – 21. – 28. 8. 1968/

Varinský, V.: Nútené práce na Slovensku. – In: Obzor Gemera – Malohontu. – Roč. 24, č. 1 (1993), s. 6 – 1.

Varinský, V.: Tábory nútených prác na Slovensku. – In: Obzor Gemera – Malohontu. – Roč. 24, č. 21 (1993), s. 50 – 54.

Varinský, V.: Tresty bez súdu: S nástupom totality vznikali pracovné tábory. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 7 (1993), s. 18 – 19.

PRÁCE PRESAHUJÚCE VYMEDZENÉ CHRONOLOGICKÉ OBDOBIA

Armáda v dejinách Slovenska. I. – II. časť. – Bratislava: VHÚ MO SR, 1993. – 234 s.

Bartošek, K.: Dějiny a paměť /Dejiny a história vojen, odboja a kolaborácie/ – Praha: HÚ AČR, 1993. – 99 s.

Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. – 2. opr. vyd. – Praha: Libri, 1993. – 411 s.

Lettrich, J.: Dejiny novodobého Slovenska (History of Modern Slovakia). – Bratislava: Archa, 1993. – 224 s.

Novotný, J. – Vlk, J.: Bibliografie dějin Československa za roky 1980 – 1981. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1993. – 524 s.

Šorel, V.: Česi a Slováci v oblacích. – Plzeň: Mustang, 1993. – 125 s.

75. výročí vzniku československého letectví 1918 – 1993. – Brno: Vojenská akademie, 1993. – 32 s. /Zpravodaj Svazu letců, zvl. č., říjen 1993/

* * *

Čierna-Lantayová, D.: The Restoration of the Slovak-Hungarian Borders: Political Considerations and International Documents (1943 – 1947) /Revízia slovensko-maďarských hraníc: Politické zámery a medzinárodné dokumenty/ – In: Human affairs. – Roč. 3, č. 1 (1993), s. 82 – 90.

Klimek, A.: Zrození státníka. – In: Slovo k historii. – Č. 38 (1993). – 32 s. /E. Beneš/

Pearson, R.: Vojna a formovanie národnej štátnosti vo východnej Európe 1914 – 1945. – In: História a politika: III. bratislavské sympóziu konané 12. – 15. novembra 1992. – Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1993. – S. 56 – 67.

Vojenská história

* * *

- Hronský, M.:** Nespravodlivá hranica. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 42 (1993), s. 10. /1918 – 58 – riešenie hraničných otázok na Spiši a Orave/
Korček, J.: S menom vodcu na štíte. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 6 (1993), s. 17 – 18. /Hlinkova garda/
Polakovič, Š.: Čo bolo ľudáctvo. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 2 (1993), s. 12.
Šášky, L.: Premeny Bratislavského hradu. – In: Pamiatky a múzeá. – Roč. 41, č. 5 (1993), s. 6 – 12.
Šimunič, P.: Epolety podľa národností. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 10 (1993), s. 16 – 18. /dôstojníci I. ČSR a Slovenského štátu/
Švrlo, P.: Výsadkové jednotky – meče armády. – In: Apológia. – Roč. 1, č. 1 (1993), s. 10 – 21.
Teren, Š.: Zabudnutá osobnosť: Peter Zaťko v spomienkach. – In: Literárny týždenník. – Roč. 6, č. 43 (1993), s. 10.
Turza, P.: Vznik a vývoj armády v dejinách. – In: VV – Vlastenecká a etická výchova vojakov. – Roč. 1, č. 2 (1993), s. 3 – 5.
Vališ, Z.: Armádní generál Antonín Hasal-Nižborský. – In: Vojenské rozhledy. – Roč. 2, č. 1 (1993), s. 112 – 113.

PRÁCE PRESAHUJÚCE SLOVENSKÚ VOJENSKÚ PROBLEMATIKU

- Brexer, S.:** „Schlachtschiffe 1905 – 1992“ /Bojové lode 1905 – 1992/ Bd. 1.: Von der Dreadnought bis zum Washington Vertrag 1905 – 1922: Bd. 2.: Die Zeit zwischen den beiden Weltkriegen. – Friedberg: Podzun-Pallas Verl., 1992 – 1993. – 132 s., 119 s.
Čornej, P. – Bělina, P.: Slavné bitvy naší historie. – Praha: Marsyas, 1993. – 271 s.
Deighton, L.: Stíhač: Bitva o Británii – jak to skutečně bylo. – Praha: Práce, 1993. – 356 s.
Galandauer, J.: František Ferdinand d'Este. – Praha: Svoboda – Libertas, 1993. – 244 s.
Genf, S. A.: Encyklopédia lietadiel. – Bratislava: Gemini, 1993. – 432 s.
Churchill, W. S.: Druhá světová válka. 2., 3. zv. – Praha: Lidové noviny, 1993.
2. díl: Jejich neskvělejší hodina. – 618 s.
3. díl: Velká aliance. – 724 s.
International Defence Directory 1994 /Mezinárodní ročenka obrany 1994/ – Couldson: Jane's Information Group 1993.
Mann, G.: Dějiny Německa 1919 – 1945. – Praha: Český spisovatel 1993. – 245 s.
Ries, K. – Dierich, W.: Fliegerhorste und Einsatzhäfen der Luftwaffe /Letecké základne a letiská Luftwaffe, 1939 – 1945/ – Stuttgart: Motorbuch Verl., 1993. – 313 s.
Rozsnyói, A.: Történeti bibliográfia 1990 /Bibliografia histórie 1990/. – Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1993. – 91 s.
Ryan, C.: Poslední bitva. – Praha: Lidové noviny, 1993. – 352 s.
Städte im Donauraum: Bratislava – Presburg 1291 – 1991. – Bratislava: Slovenská historická spoločnosť, 1993. – 230 s.
Zuk, A. B.: Revolvery a pistole. – Praha: Naše vojsko, 1993. – 347 s.

* * *

- Míka, O.:** Chemické zbraně v první a druhé světové válce. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 6 (1993), s. 132 – 151.
Petruf, P.: Vztahy medzi Slovenskom a Francúzskom v rokoch 1939 – 1944. – In: Historický časopis. – Roč. 41, č. 5 – 6 (1993), s. 693 – 705.
Sovetsko-germanskiye dokumenty 1939 – 1941 gg: Iz archiva CK KPSS. – In: Novaja i novejšaja istorija. – Č. 1 (1993), s. 83 – 95.

ARCHÍVNICTVO A MÚZEJNÍCTVO

- Nechvátal, M.:** Co nabízejí pařížské archívy a knihovny zájemcům o novější československé dějiny. – In: Sborník k dějinám 19. a 20. století. – Praha 1993. – S. 357 – 362.

Vojenská história

Korsós, L.: Hetvenöt éves a hadi múzeum /75. rokov Vojenského múzea/ – Jolán Sijj: Hetvenöt éves a hadtörténelmi leveltár /75. rokov Vojenskohistorického archívu/. – Budapest: Hadtörténelmi Múzeum, 1993. – 62 s.

La pratique archivistique Francaise /Francúzska archivistická príručka/ – Paris: Direction des Archives de France, 1993. – 630 s.

* * *

Baláž, J.: Dokumenty z maďarského vojenského archívu k udalostiam v Československu roku 1968. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 5 (1993), s. 142 – 162.

Kutlíková, D.: Organizační vývoj Vojenského muzea v Praze v letech 1948 – 1968. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 4 (1993), s. 120 – 142.

Pivcová, Z.: Fondy německé armády z 2. světové války ve VHA v Praze. – In: Historie a vojenství. – Roč. 42, č. 3 (1993), s. 175 – 181.

Stieberová, M.: Klasifikačná schéma archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike. – In: Slovenská archivistika. – Roč. 28, č. 2 (1993), s. 140 – 152.

Vojenská história

Autori čísla

PhDr. Václav Štefanský, DrSc., VHÚ MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Plk. PhDr. Oldřich Vaněk, CSc., VA Liptovský Mikuláš, Demänová

Kpt. Mgr. Peter Šumichrast, VHÚ MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Pplk. PhDr. Jan Štaigl, CSc., VHÚ MO SR, Kutuzovova 8, Bratislava

Pplk. PhDr. Pavel Vimmer, CSc. VHA, Univerzitné nám. 1 Trnava

Prof. PhDr. Pavol Kollár, CSc., Oddelenie pre vydávanie osvedčení Úradu pre verejné záležitosti MO SR, Mariánska 5, Bratislava

Doc. PhD. Kieran D. Williams, University of London, School of Slavonic and East Studies

Oprava

V prvom čísle Vojenskej histórie na strane 62 v poslednom riadku má byť správne: (VHA Praha, MNO – Presidium 1924 – 1926, kr. č. 383, sign. 28/2/183). Autorovi a čitateľom sa ospravedľujeme.

OBSAH

Štúdie

ŠTEFANSKÝ, Václav: K niektorým problémom postavenia Slovákov v čs. armáde (1918 – 1939)	3
VANĚK, Oldřich: Účast Slovákov v začiatkoch protifašistického odboja v Poľsku (marec – september 1939)	18
ŠUMICHRAST, Peter: Hotovostný roj stíhacích lietadiel Messerschmitt Bf 109 a pohotovostná letka 13 slovenských vzdušných zbraní (august 1943 – 26. jún 1944)	32
ŠTAIGL, Jan: VzNIK, vývoj a činnosť PTP na Slovensku po februári 1948	45

Dokumenty a materiály

VIMMER, Pavel: Miesto a hlavné úlohy VHA v systéme vojenského archívnictva	74
KOLLÁR, Pavol: K osudu príslušníkov I. technickej divízie slovenskej armády v rokoch 1944 – 1947	82
WILLIAMS, K. D.: Československo 1968	88

Recenzie

GRAUS, Igor: Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart (Stolzer, J. – Steeb, Ch.)	96
JUZA, Peter: Súčasná politické dejiny Ruska 1985 – 1997 (Kol. autorov pod vedením A. I. Podberiozkina)	99

Anotácie, glosy	101
-----------------------	-----

Kronika	111
---------------	-----

Bibliografia	119
--------------------	-----

INHALT

Studien

ŠTEFANSKÝ, Václav: Zu einigen Stellungsproblemen der Slowaken in der tschechoslowakischen Armee (1918 – 1939)	3
VANĚK, Oldřich: Die Teilnahme der Slowaken in den Aufgang der antifaschistischen Bewegung in Polen (März – September 1939)	18
ŠUMICHRAST, Peter: Die Bereitschaftsjägerrotte mit Messerschmitt Bf 109 und die Bereitschaftsstaffel 13 slowakischer Luftwaffe (August 1943 – 26. Juni 1944)	32
ŠTAIGL, Jan: Entstehung, Entwicklung und Tätigkeit von HilfsTechBtln in der Slowakei nach Februar 1948	45

Dokumente und Materialien

VIMMER, Pavel: Stellung und Aufgaben des MHA in der Struktur Trnava in der Militärarchivkundestruktur	74
---	----

Vojenská história

KOLLÁR, Pavol: Zum Schicksal der Angehörigen der 1. technischen Division der Slowakischen Armee in Jahren 1944 – 1947	82
WILLIAMS, K.D.: Tschechoslowakei 1968	88

Rezensionen

GRAUS, Igor: Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart (Stolzer, J. – Steeb, Ch.)	96
JUZA, Peter: Aktuelle politische Geschichte Russlands 1985 – 1997 (Autorenkollektiv unter Leitung von A. I. Podberiozkin)	99

Annotationen, Glossen	101
------------------------------------	-----

Chronik	111
----------------------	-----

Bibliographie	119
----------------------------	-----

CONTENTS

Studies

ŠTEFANSKÝ, Václav: About Some Problems in Conditions of the Slovaks in the Czechoslovak Army (1918 – 1939)	3
VAŇEK, Oldřich: The Slovaks in the Beginnings Antifascist Resistance in the Poland (March – September 1939)	18
ŠUMICHRASŤ, Peter: The Messerschmitt Bf 109 Fighter Flight and the Readiness Flight of the Slovak Air Weapons (August 1943 – 26. June 1944)	32
ŠTAIGL, Jan: The Establishment, Development and Mission of PTP (Auxiliary Technical Battalion) in Slovakia after February 1948	45

Documents and materials

VIMMER, Pavel: The Place and Task of VHA (the Military History Archive) in Trnava in the Slovak Military Archival Structure	74
KOLLÁR, Pavol: To the Destiny of Members of the 1st Technical Division of the Slovak Army in 1944 – 1947	82
WILLIAMS, K. D.: Czechoslovakia 1968	88

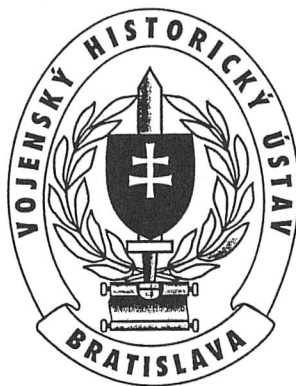
Reviews

GRAUS, Igor: Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart (Stolzer, J. – Steeb, Ch.)	96
JUZA, Peter: The Present Political History of Russia 1985 – 1997 (Coll. of authors led by A. I. Podberiozkin)	99

Annotations, glossaries	101
--------------------------------------	-----

Chronicle	111
------------------------	-----

Bibliography	119
---------------------------	-----

Vojenská história 2/97

Časopis pre vojenskú históriu, múzejníctvo a archívniectvo

Vydáva Ministerstvo obrany SR vo Vojenskej informačnej a tlačovej agentúre v spolupráci s Vojenským historickým ústavom.

Šéfredaktor Ladislav Sokol
Grafická úprava Alena Madajová

Redakčná rada: plk. doc. PhDr. Jozef Bystrický, CSc. (predseda), členovia: PhDr. Michal Barnovský, DrSc., PhDr. Valerián Bystrický, DrSc., PhDr. Viliam Čičaj, CSc., PhDr. Silvia Čordášová, PhDr. Vojtech Dangl, CSc., (podpredseda) plk. PhDr. Ivan Gosiorovský, PhDr. Pavol Habáň, PhDr. Marián Hronský, CSc., PhDr. Ján Korček, PhDr. Vladimír Segeš, Mgr. Ladislav Sokol, pplk. PhDr. Jan Štaigl, CSc. pplk. Peter Turza, PhDr. Oldřich Vaněk, CSc.

Tajomníčka Mgr. Mária Stanová

Rozširuje Vojenská informačná a tlačová agentúra, Kutuzovova 8, 832 47 Bratislava.

Registračné číslo 1713/97

Tlač: RESS, spol. s r. o., Senica